

‘Quick Scan’

DE TWEE-EENHEID

en andere gedenktekens
van het

PZS PROVINCIAAL
ZIEKENHUIS
SANTPOORT
inclusief Sanatorium Brederodeduin en Rode Kruis Sanatorium

zijn ‘rijp voor Meerenberg’

samengesteld door B. J. Oosterop

©Versie 1.03

“AAN DE SLAG IN ’T PZS,
ALS NIETS MENSELIJKS JE VREEMD IS.”

DE TWEE-EENHEID
en andere gedenktekens van het
Provinciaal Ziekenhuis Santpoort
zijn 'rijp voor Meerenberg'
© B.J. Oosterop

Conclusie / samenvatting

De bestuurders, het verplegend personeel enz. van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort en de bestuurders van provincie Noord-Holland waren zeer begaan met een goede zorg voor psychiatrische patiënten. Echter verschillende belangen en wet en regelgeving moesten een betaalbare zorg opleveren met als uitgangspunt dat een ieder de gewenste gezondheidszorg kon verkrijgen. Het proces daar naar toe was ingewikkeld en heeft veel zweet en tranen gekost en niet in de laatste plaats bij de patiënten vanwege vooral de verschillende (tijdelijke) verhuizingen naar soms minder goede onderkomens en omdat de nieuwe omstandigheden niet voor iedereen geschikt bleek te zijn. De kritiek op de klinische psychiatrie in de duinen ver weg van woonomgeving van de psychiatrische patiënten is in de jaren 80-tig meer geïnspireerd geweest door ideologie dan door bewijsvoering.

Herinnering aan Neêrlands eerste modern opgezette psychiatrisch ziekenhuis te Bloemendaal dreigt door naamswijzigingen, onzichtbaarheid van gebouwen en klein erfgoed, onvoldoende bescherming, verdwenen monumenten, gebrek aan informatie ter plaatse en op museaal niveau uit het collectief geheugen van de psychiatrie te verdwijnen. Een als zodanig bedoelt herinneringsmonument heeft zelfs de kans om te worden vernietigd. Bovendien is gebleken dat er op meerder plaatsen onjuiste – provinciale en gemeentelijke – informatie wordt verspreid.

Vanaf 1916 is alles in het werk gesteld om het ‘gekkenhuis’ Meerenberg niet in verband te kunnen brengen met de bewoners van het dorp en gemeente Bloemendaal. Aanvankelijk vooral door het ‘probleem’ bij de buurgemeente neer te leggen doormiddel van een naamsverandering (Santpoort) en adreswijziging (eerst ‘nabij’ daarna ‘te’ Santpoort). En bij de opheffing van het ziekenhuis kon de geschiedenis letterlijk worden afgebroken. Politieke overwegingen van overheden en commerciële belangen van de projectontwikkelaars waren blijkbaar niet te stroken met een voormalig psychiatrisch ziekenhuis.

Ook heden ten dagen lijkt de historie van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort te worden genegeerd, terwijl hoogleraren geschiedenis voor behoud van de gelaagdheid van het ziekenhuiscomplex hebben gepleit. Weliswaar is het oude carré van het Krankzinnigengesticht Meerenberg (I) op het nippertje gered van de sloop, maar verkreeg de naam van Carré van Bloemendaal. En voortaan zou het carré in Park Brederode liggen. Het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort wordt daarmee steeds meer ontkent.

Detail van de “Voorwaarden van opname en verpleging van lijders” – resolutie GS van de Provincie Noord-Holland 21 juni 1849 no.33. Het Gesticht heeft hier voorlopig nog de naam Meerenberg en nog niet de misleidende naam ‘Santpoort’ gekregen.

Na het opheffen van de psychiatrische inrichting moest het gebied een totale metamorfose ondergaan voor een oord met exclusieve villa's waarvoor een inkomen van tenminste twaalf keer modaal noodzakelijk is. Op een zuidelijkste deel van het terrein werden appartementencomplexen opgetrokken. Voordat gebouwd kon worden moest eerst de voormalige R.K.-begraafplaats door archeologen worden opgegraven. Zo'n honderd graven zijn geopend en de skeletten zijn geborgen. Maar de gegevens van de opgraving zouden verloren zijn gegaan.

Alle ziekenhuisgebouwen midden op het terrein moesten in principe ruimte maken voor villa's en een aantal appartementengebouwen. Namen moesten worden veranderd in namen die niet zouden herinneren aan het psychiatrisch ziekenhuis. En daarmee lijkt de geschiedenis

van de instelling langzaam te vervagen. Ook een herinneringsmonument stond in de weg, zodat deze plotseling van het terrein was verdwenen. De klokkentoren werd achter een hoge heg en hekken bij een particulier in de tuin ver buiten het gestichtsterrein terug gevonden.

Niet lang na het verdwijnen van het herinneringsmonument – de klokkentoren met gevelsteen – verdween ook de gedenkplaat aan de gevel van Meerenberg I. Met de gedenkplaat of -plaque wordt *het moratorium van grote psychiatrische ziekenhuizen* en in het bijzonder het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort herdacht, waarbij de Amsterdamse plannen rond 1986 een kantelpunt in Nederland markeren. Gezien de voorbeelden van andere psychiatrische ziekenhuizen is vooral PZS door de totale ontmanteling daarvan het slachtoffer geworden. Daarmee is 153 jaar zorg aan psychiatrische patiënten op het terrein van het voormalige Provinciaal ziekenhuis Santpoort een einde gekomen. Bij het vertrek van de laatste patiënten van het terrein werd de gedenkplaat in 2002 door directeur Hans Vermeulen van GGZ Mentrum onthuld. De gedenkplaat is in 2007 verwijderd en is sindsdien spoorloos.

Het herinneringsmonument de klokkentoren met bijbehorende gevelsteen is afkomstig van de eerste grote uitbreiding van het gesticht, ook wel Meerenberg II genoemd. Dit nieuwe carré uit 1888 kreeg officieel de naam “Nieuwe Gesticht” en vervolgens “Nieuwe Gedeelte”. In verband met de geplande vervangende nieuwbouw van Meerenberg II vonden het bestuur van het ziekenhuis en het personeel – en daarmee ook de Provincie Noord-Holland – dat de klokkentoren met gevelsteen *ter plekke als zichtbare herinnering* aan Meerenberg II moest worden opgesteld dus daar waar een eeuw lang met grote inzet patiënten werden verzorgd dan wel verpleegd. Het moest vooral een ode aan de vroegere bewoners en medewerkers cq. verzorgers van Meerenberg zijn. Daarnaast staat dit herinneringsmonument ook symbool voor de ontwikkelingen in psychiatrie en in het bijzonder het gedwongen vertrek van de patiënten of bewoners en medewerkers naar Amsterdam met alle ontberingen die zij hebben ondergaan. Het herinneringsmonument kan nu weer op exact de bedoelde plek voor de denkbeeldige ingang van Meerenberg II terugkomen, omdat de eigenaresse van het gemeentelijk monument er afstand van wil doen. En daarmee kan de monumentale klokkentoren én gevelsteen weer op de bedoelde plek beleefd worden als een publieke landmark in het groen, een sieraad voor het park. Maar vooral bedoeld als herinneringsmonument.

Separaat aan het psychiatrisch ziekenhuis ontstond vanuit het Haarlemse tuberculose-district het tbc-sanatorium Brederodeduin. Het ontstaan van het sanatorium in Bloemendaal en de regionale bestrijding van tbc werd geleid door de “Haarlemsche Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose”. Bij het voormalig tbc-sanatorium is geen informatiebord geplaatst, waardoor het complex niet direct als zodanig is te herkennen. Zo blijkt de houten schuur oorspronkelijk een lighal voor 10 personen te zijn geweest. Aan het voormalige regionaal en later zelfs landelijk georiënteerde tbc-sanatorium Brederodeduin is tot op heden weinig tot geen aandacht geschonken. Na het vertrek van de laatste tbc-patiënten werden de opstallen voor een betere huisvesting van psychiatrische patiënten aan het provinciaal ziekenhuis toegevoegd. Na de privatisering van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort is het complex getransformeerd tot woningen.

Het krankzinnigengesticht Meerenberg werd opgericht door de Provincie Noord-Holland en het tbc-sanatorium Brederodeduin werd door de “Haarlemsche Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose” gesticht. De vereniging was voornamelijk afhankelijk van liefdadigheid. Het tbc-sanatorium Brederodeduin kent op de lighal na geen enkele bescherming. En de door de bekende schrijver en botanicus Frederik Willem van Eeden beschreven Amoureuze Beek is gedempt, wat na het stopzetten van de drinkwaterwinning op het PZ-terrein en aanliggende duinen voor de waterhuishouding problemen kan geven. Uit historisch oogpunt van de blekerijen, ziekenhuis en het sanatorium en vanwege eventuele wateroverlast is herstel van de Amoureuze Beek te overwegen. Tegelijk met het dempen van de bovenloop van de beek of duinrel is het bruggetje gesloopt. Het door Anton-Pieck getekende bruggetje werd het logo van het Sanatorium Brederodeduin.

De zichtbaarheid van verschillende historisch waardevolle panden worden gefrustreerd door hoge heggen e.d. En het beroemdste uitzichtpunt van Kennemerland op de Brederodeberg is niet hersteld, waardoor het zicht op Meerenberg, de kasteelruïne van Brederode, Amsterdam, schepen in het Noordzeekanaal e.d. door dennenbomen wordt belemmerd. Heden ten dage worden dennenbomen in de duinen gekapt, omdat deze over weinig natuurwaarde beschikken en tevens niet van oorsprong in de duinen voorkwamen. Daarvoor kan een andere begroeiing terug komen, zodat het uitzichtpunt geheel of gedeeltelijk kan worden hersteld.

Een globaal vergelijkend onderzoek naar enkele voormalige en nog bestaande psychiatrische inrichtingen van ongeveer honderd jaar en ouder laat zien dat op die gestichtsterreinen een belangrijk deel van de historische bebouwing is behouden voor woningen, ziekenhuisvoorzieningen en/of openbaar toegankelijke functies. Een belangrijk verschil met Meerenberg is dat die gestichtsterreinen herkenbaar zijn gehouden en er min of meer daaraan gerelateerde openbaar toegankelijke gebouwen en ruimtes zijn, zoals enkele winkels, horeca, ateliers, musea, sportaccommodaties etc. Omdat de oude gestichtsterreinen vaak in een groene omgeving zijn gelegen, wordt daar ook aandacht besteed aan parktuinen en natuur. Sommige grote voormalige gestichtsgebouwen van Duin en Bosch en Willibrordus zijn deels ingericht als een bedrijfsverzamelgebouw. Delen daarvan kunnen ook door culturele instellingen worden gebruikt. Maar het meest opvallende is dat men op en nabij de terreinen juist de ontwikkelingen in de zorg wil laten zien en de geschiedenis tastbaar wil maken, waarbij men vooral aandacht voor de medemens heeft.

Provincie Noord-Holland was de enige provincie die het tot haar taak rekende om speciaal voor krankzinnigen een inrichting te bouwen. Meerenberg was lange tijd het grootste psychiatrisch ziekenhuis van ons land. De bijzondere historie van het ziekenhuis en ook die van het tbc-sanatorium in Bloemendaal kan beleefbaar worden gemaakt. Omdat veel gebouwen van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort zijn afgebroken kan een informatiebord met een plattegrond van het voormalige ziekenhuis de omvang van de instelling zichtbaar worden gemaakt. De ontmantelde waterpomp kan weer terugkeren waar deze vandaan kwam nl. als de vierde pomp binnen het oude carré. En met de terugkeer van de gedenkplaat en het herinneringsmonument – de klokkentoren met gevelsteen – zal de historie meer tot haar recht komen, zodat het verhaal van het Psychiatrische Ziekenhuis Santpoort en het tbc-sanatorium mede aan hand van informatieborden kan worden verteld.

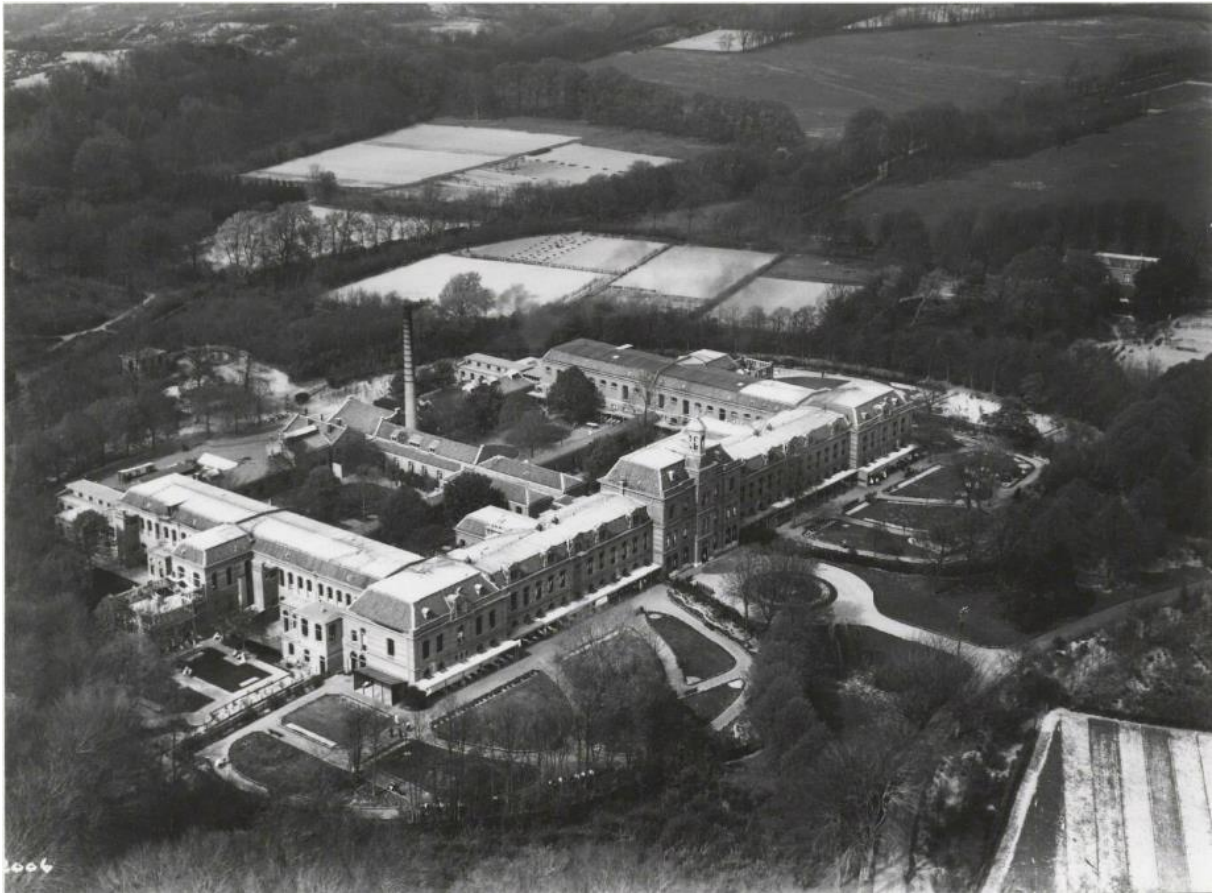
En zijt daders des woord . . . en niet alleen hoorders

Bovenstaande tekst op de Nederlandse Hervormde kerk van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort is een mooie leus als deze de volgende betekenis heeft: het is niet voldoende om alleen maar te horen of te lezen, maar het is belangrijk om het ook daadwerkelijk in praktijk te brengen.

Inhoudsopgave

Conclusie / Samenvatting	3
Inhoudsopgave	6
1 Inleiding	9
HET NOORDERLIJK DEEL VAN PZS	11
2 Ontwikkelingen in de psychiatrie (huisvesting)	12
3 Overzicht van enige ontwikkelingen in vogelvlucht	14
4 Monumenten op en aan het voormalig terrein van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort	21
<i>(Dokters)woningen en Halfway-houses</i>	23
5 Sanatorium en Brederodeduin (het latere westelijke deel van PZS)	26
<i>Haarlemsche Vereeniging tot bestrijding der tuberculose</i>	26
<i>Kinderversterkingsoord voor de TBC-bestrijding en verhuizing</i>	31
<i>Parkherstellingsoord</i>	34
<i>Brederodeduin en Brederoodse Berg alias de Blauwe Trappen</i>	35
<i>Sanatorium Brederodeduin</i>	37
<i>Hoog bezoek aan het sanatorium Brederodeduin en Emmabloem collecte</i>	42
<i>Gedenksteen en gedenkplaten van het sanatorium</i>	44
6 Tuberculose patiënten op PZS	44
<i>Tweede wereldoorlog en (nood)sanatorium</i>	46
<i>Verhuizing Noodziekenhuis te Hoofddorp naar Bloemendaal</i>	46
7 Van Sanatorium naar psychiatrische inrichting (Brederodeduin)	48
<i>Het voormalige sanatoriumcomplex Brederodeduin heden ten dagen</i>	49
<i>Het voormalige sanatoriumcomplex als afdeling Brederodeduin van PZS</i>	50
8 Overzicht van behouden monumentale panden enz. op en aan de randen van het PZ-terrein	51
<i>Grenspalen</i>	54
<i>De waterpompen met zwengel</i>	56
9 PZS Zuidelijke en noordelijke helft	59
<i>Vernieuwingen en eerste reorganisatie</i>	59
<i>Tweede Reorganisatie</i>	61
<i>Amstelland</i>	62
10 Schema herverdeling van groepen en afdelingen (tweede reorganisatie)	64
11 Ziekenhuissplitsing naar aantallen en verspreiding in de subregio's	67
<i>Een aantal locaties waar patiënten vanuit 'Santpoort' tijdelijk of langer terecht zijn gekomen</i>	69
<i>Fusies van verschillende instellingen</i>	70
12 Het Nieuwe Gedeelte of Meerenberg II	71
13 Verschillende Fasen: gedeeltelijke sloop van het Nieuwe Gedeelte en nieuwbouw	73
14 Afdeling Rijperland in het restant van het Nieuwe Gedeelte	74
<i>Bijlmermeer honingraat- en torenflats inclusief Kempering</i>	77
<i>Woon- en dienstencentrum (WDC) Reigersbos (Arkin, Mentrum)</i>	78
15 Het restant van het Nieuwe Gedeelte	82
16 Plattegrond van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort (PZS)	83
17 Paviljoen Parkzicht	85
18 Oproep tot behoud van klokkentoren en gevelsteen	85
<i>Behoud van het torentje en gevelsteen van het Nieuwe Gedeelte</i>	87
19 De klokkentoren van het Nieuwe Gesticht (Meerenberg II) en andere voorbeelden van vrijstaande torentjes	88
MEERENBERG II / HET NIEUWE GESTICHT / HET NIEUWE GEDEELTE	90
20 Welstandsnota gemeente Bloemendaal 2013 (en op 24-10-2023 gepubliceerd)	99
GEVELSTEEN MET HET OUDE WAPEN VAN DE PROVINCIE N-H	101

21 Verhuizingen	105
<i>Wilhelmina Gasthuis (WG)</i>	107
<i>Bejaardentehuis Eben Haezer aan het Surinameplein (subregio C/OW/N)</i>	111
<i>Verzorgingshuis of bejaarden(te)huis en verpleeghuis St. Jacob</i>	113
<i>Bejaardencentrum Beth Shalom te Osdorp (APC O/ZO)</i>	114
<i>Bejaarden bewoners van PZS naar Osdorp begin jaren negentig</i>	114
<i>De allerlaatste patiënten die van het Provinciaal Ziekenhuis terrein</i> <i>vertrokken</i>	116
22 Gevolgen verspreiding kleinschalige voorzieningen	117
<i>Ambulantisering</i>	118
23 De laatste verhuizing van 70 patiënten naar Amsterdam	121
24 Museum Meerenberg, museum Het Dolhuys en museum van de Geest	123
<i>Ontstaan Museum Meerenberg</i>	123
<i>De museale Meerenberg Collectie</i>	125
<i>Museum Meerenberg “een afsluitende reportage”</i>	127
<i>Het historisch belang van het Provinciaal Ziekenhuis (volgens de</i> <i>Provincie Noord-Holland)</i>	128
<i>Na Museum Meerenberg weinig historisch besef</i>	128
<i>Onderzoeksfaciliteiten</i>	128
<i>Kunstcollectie</i>	129
25 Gedenkplaat en de verdwijning daarvan	131
<i>Monumentaal erfgoed staat minstens 25 jaar te verkrotten</i>	132
26 Verdwenen namen en herkenbaarheid	133
27 Naamwijziging van het krankzinnigengesticht Meerenberg	134
28 Opheffen van gestichten	138
<i>Sancta Maria, Wilhelmina Gasthuis, Landgoed Duin en Bosch</i>	138
<i>Landgoed Willibrordus</i>	139
<i>Meerenberg</i>	140
<i>Zichtbaarheid van enkele historische gebouwen (PZS en Sanatorium</i> <i>Brederodeduin)</i>	142
<i>Het gestichtsterrein van Meerenberg</i>	143
<i>Toegankelijkheid van het Krankzinnigengesticht Meerenberg</i>	144
<i>Informatie borden</i>	145
<i>Reuzenbol nabij het voormalige Krankzinnigengesticht Meerenberg</i>	147
29 Waardestelling van klokkentoren en gevelsteen (twee-eenheid)	148
 Literatuurlijst	 153
 BIJLAGE A Voorbeelden van (vrijstaande) klokkentorens of dakruiters	 154
Voorbeeld I Openbaar Slachthuis	154
Voorbeeld II Psychiatrische Inrichting Voorburg	155
Voorbeeld III Sint Bernardusgesticht	156
Voorbeeld IV Klooster Alverna	157
Voorbeeld V Spaarnekerk	158
Voorbeeld VI Reconstructie torentje van Hartenlustmavo 2007-2009	159
Vervolg bijlage VI Informatie van Bouwend Nederland & Informatie van Vakgroep Restauratie	160
 BIJLAGE B Financiële afwikkeling PZ-terrein	 161
 BIJLAGE C Percentageregeling beeldende kunsten inzake West-Friesland of De Meerlanden	 163

Het Nieuwe Gedeelte (Meerenberg II) in welstand - Luchtfoto K.L.M. Aerocarto N.V. 1921-1939 (NHA collectie 559 inv. 3719).

Zie foto titelblad:

Klokkentoren en gevelsteen met het oude wapen of embleem van de provincie Noord-Holland in 1999 afkomstig van het in 1988 gesloopte Nieuwe Gedeelte of Meerenberg II (Beeldcollectie van de gemeente Bloemendaal - NHA). De klokkentoren was plotseling in mei 2005 verdwenen en dook vervolgens bij een particulier in de tuin op.

1 Inleiding

Sinds 1849 verwierf het Krankzinnigengesticht Meerenberg – vanaf 1918 Provinciaal Ziekenhuis (nabij) Santpoort – in Europa hoog aanzien als een modelgesticht waarvoor bezoekers van over de hele wereld naar Bloemendaal kwamen. Het ziekenhuis heeft een vooraanstaande rol gespeeld voor de psychiatrie in Nederland vanaf het allereerste begin tot het einde in 2002 en met nog een doorwerking daarna vanwege de medewerkers die grotendeels de zorg voor de patiënten - zij het in een nieuwe jas op andere locaties - hebben voortgezet.

Verder is gebleken dat er rondom het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort (PZS) nog drie organisaties in de gezondheidszorg actief waren nl. een kraamkliniek, een kleine particuliere organisatie voor zenuwzieken en het Sanatorium Brederodeduin voor tuberculose lijders. Zeker de twee laatste instellingen waren op de een of ander manier verbonden met PZS. Het sanatorium was zelfs afhankelijk van PZS en nadat de laatste TBC-lijders waren vertrokken, is het complex voor psychiatrische patiënten door PZS overgenomen. Daar het ontstaan van het Haarlemse tuberculose-district en daarmee de uiteindelijke stichting van het sanatorium te Bloemendaal alsmede de gevolgen voor zowel de omgeving van het sanatorium als PZS nauwelijks bekend zijn, wordt de geschiedenis daarvan in dit rapport beschreven.

In de laatste drie decennia van de twintigste eeuw volgden de veranderingen in de psychiatrie elkaar snel op. Voor het toenmalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort betekende dat er door nieuwe inzichten in de psychiatrie, wet en regelgeving en de betaalbaarheid van de gewenste veranderingen in de zorg, dat het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort (PZS) uiteindelijk als eerste en nagenoeg het enige algemene psychiatrisch ziekenhuis buiten de stad geheel werd opgeheven. De patiënten werden in kleinschaliger onderkomens voornamelijk in de stad Amsterdam verspreid, omdat het overgrote deel van de patiënten uit Amsterdam afkomstig was.

Het eerste modern opgezette psychiatrisch ziekenhuis met de naam “Krankzinnigengesticht Meerenberg” uit 1849 werd bijna 25 jaar geleden op initiatief van Vereniging Behoud Landgoed Meer en Berg te nauwer naderd van de sloopplannen. Dat wil zeggen het hoofdgebouw uit 1849 (het zgn. carré) en het er naast gelegen Mortuarium. Alle andere historisch belangwekkende en ook de modern opgezette paviljoens en therapiegebouwen op het voormalig Ziekenhuisterrein zijn gesloopt. Alleen aan de randen van het terrein zijn de meeste panden behouden, enerzijds omdat zij al een monumentale status hadden en anderzijds omdat zij reeds werden bewoont dan wel eenvoudig voor bewoning geschikt konden worden gemaakt. Bovendien lagen deze panden buiten de geplande te ontwikkelen gebieden.

Maar er was in het verleden nog een carré. Door een enorme toeloop van patiënten moest het hoofdgebouw gelijk al uitbreiden. Er werden over de jaren heen weliswaar verschillende vleugels aan het carré van 1849 gebouwd én in 1866 werd een chaletachtige paviljoen (gesloopt tussen 2008 en 2010) voor de aller armste patiënten gerealiseerd, maar dat was niet voldoende. Daarom werd in 1886 een tweede carré opgericht en in 1888 officieel in gebruik genomen. Na verloop van tijd werd het hoofdgebouw het “Oude Gedeelte” (Meerenberg I) en het andere grootschalige gebouw het “Nieuwe Gedeelte” (Meerenberg II) genoemd.

Het Nieuwe Gedeelte of Meerenberg II is uiteindelijk niet gespaard en na de sloop van het laatste restant, werd na 100 jaar vanaf de opening het gebouw vervangen door moderne paviljoens. Als herinnering aan dit belangrijke gebouw, waar patiënten van diverse afdelingen waren gehuisvest en de vele medewerkers van het ziekenhuis intensieve zorg hadden verleend, werd de klokkentoren en bijbehorende gevelsteen met het oude wapen van de provincie Noord-Holland goed in het zicht tussen de nieuwe paviljoens d.w.z. klinieken geplaatst.

Opvallend is dat de klokkentoren en gevelsteen - de TWEE-EENHEID - niet meer op de historisch verantwoorde plek aanwezig zijn. In 2005 was de klokkentoren plotseling verdwenen en twee jaar later ook de gevelsteen. De gevelsteen is op een historisch ongewenste locatie

naast “het Oude Gedeelte” terecht gekomen en de klokkentoren dook in het genoemde jaar ver buiten het voormalig terrein van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort bij iemand in de tuin op.

Sinds 2022 wordt de klokkentoren aangeboden door de huidige eigenaresse om deze te behouden voor de toekomst. Vervolgens werd de vraag gesteld waar deze toren moest komen. Tot dusver werd niet uitgegaan van de vraag waarom de klokkentoren en ook de bijbehorende gevelsteen van Meerenberg II met veel zorg op het ziekenhuisterrein werden geplaatst.

Ook is gebleken dat de bronzen gedenkplaat die bij het afscheid van de laatste 70 patiënten in 2002 werd onthuld – beschreven door Guus Hartendorf¹ – al in 2007 was verdwenen. Deze gedenkplaat werd naast de hoofdingang van het Oude Gedeelte (Meerenberg I) aan de voor-gevel bevestigd en maakte deel uit van de Rijks monumentale status..

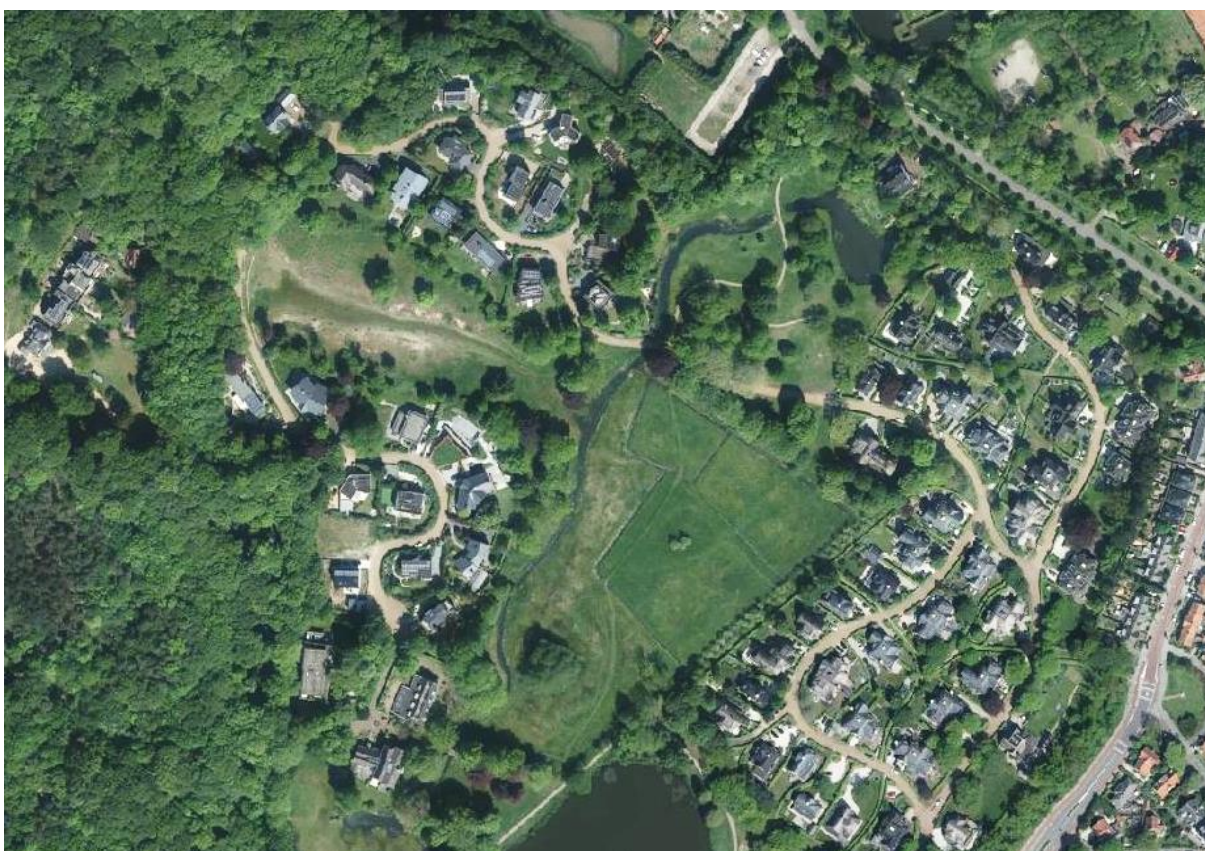
Verder bestond de oorspronkelijke drinkwatervoorziening van het Oude Gedeelte uit vier handmatig te bedienen waterpompen. Drie van de vier pompen zijn op de binnenplaats van het carré te bewonderen. De oorspronkelijk vierde waterpomp van het Oude Gedeelte in het carré werd behouden door deze aan de noordzijde van het oude koetshuis te plaatsen. In verband met uitbreidingen binnen het Oude Gedeelte en dagelijkse bezigheden rond het voormalige ketelhuis van het ziekenhuis was er destijds extra ruimte nodig. Sinds jaren is echter nog maar de helft van de pomp aanwezig. De natuurstenen onderbouw staat al jaren op een houten pellet naast het koetshuis. De houten bovenbouw, handzwengel en afdak van de pomp hebben elders in het koetshuis een andere toepassing verkregen. Deze waterpomp is een provinciaal monument, terwijl de andere drie waterpompen de status van rijksmonument hebben verkregen.

¹ Zie Santpoort-Dorp en -Station in de 20 eeuw - deel III - Guus Hartendorf - 2013, p.100-102

HET NOORDERLIJK DEEL VAN PZS

De noordelijke helft van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort in 2007. Brederodeduin, (Meerzicht en koetshuis), Evertskliniek, West-Friesland, De Meerlanden, enkele overgebleven werkplaatsen, Nieuwe Keuken, Psychomotorische Therapie (PMT) voorzieningen en Brederodekliniek. De voor therapieën belangrijke kwekerij met broeikassen waren reeds afgebroken. Tussen West-Friesland en De Meerlanden is vaag nog wel het heuveltje zichtbaar waarop de klokkentoren van Meerenberg II tot mei 2005 stond.

Het grootste deel van het Villapark Brederode dateert uit 2010-2014. Het overgrote deel op de foto uit 2023 ligt in Bloemendaal uitgezonderd een klein stukje aan de Brederoodseweg die over gaat in de Brederodelaan te Bloemendaal. Brederodeduin (voormalige TBC hersteloord en later toegevoegd aan PZS) en de woning die oorspronkelijk was bedoeld voor de geneesheerdirecteur van Meerenberg II staan nog overeind. De dienstwoning aan de Brederoodseweg, die bedoeld was voor een van de machinisten, is gesloopt. Meerenberg I werd in de periode 2015-2019 getransformeerd naar 38 stadvilla's en 9 appartementen (het carré ligt ten zuiden van het meertje en is hier niet afgebeeld).

2 Ontwikkelingen in de psychiatrie (huisvesting)

Vanaf de laatste drie decennia van de 20ste-eeuw is er in de psychiatrie veel veranderd. Zonder daar al te uitgebreid op in te gaan, is enige achtergrond informatie gewenst om de veranderende huisvesting voor patiënten te kunnen verklaren en de uiteindelijke opheffing van PZS. De oprichting van het Krankzinnigengesticht Meerenberg (1849) kwam voort uit de gedachte dat bossen een heilzame werking zou hebben op de verwarde geest.² Van begin tot het einde van de instelling zou het instituut toonaangevend zijn voor de psychiatrie in Nederland en voor een deel ook daarbuiten. De naam van het gesticht werd in 1918 gewijzigd in “Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort”.

In het jubileum jaar van 140 jaar PZS wordt het ziekenhuis in 1989 als volgt omschreven:

Met ruim 1060 bedden , en meer dan 1400 medewerkers is het PZS een zeer groot, eerbiedwaardig en in de historie geworteld Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuis (APZ).

Denk maar aan:

- *De ‘non-restraint’ gedachte;*
- *De ‘moral treatment’;*
- *De activerende therapieën;*
- *Officiële opleiding voor psychiatrisch verpleegkundigen;*
- *De psychotherapeutische klinieken voor volwassenen en jongeren.*

En nu:

- *De deeltijdbehandeling;*
- *De kliniek voor Sterk Gedragsgestoorde en/of Agressieve psychiatrische patiënten;*
- *De polikliniekontwikkeling;*
- *De zorg voor ouderen en*
- *De nieuwe vestigingen in Amsterdam*

In de periode van de jaren zeventig en tachtig werden voor zover dat van rijkswege was toegestaan door het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort renovatie- en innovatieplannen – gebaseerd op de laatste inzichten in de psychiatrie – voor huisvesting van patiënten in uitvoering gebracht. De patiënt kreeg meer ruimte, privacy etc. en aan de door het rijk gewenste verkleining van het ziekenhuis kon gelijktijdig worden voldaan. De intra- en extramurale psychiatrie moest kleinschaliger en in de regio verspreid worden.

In eerste instantie werd nog gedacht om ziekenhuizen als het PZS te verkleinen. Daarvoor waren er tot 1986/'87 plannen om de beddenscapaciteit van het PZS te halveren en verhuizing van de ruim vijfhonderd psychiatrische patiënten naar Amsterdam mogelijk te maken. De oude gebouwen zouden merendeels worden gesloopt. Met de komst van de nieuwe paviljoenen West-Friesland (1980) en De Meerlanden³ (1982) voor ouderen met een chronische psychiatrische al dan niet met een somatische aandoening en later met de komst van de Evertskliniek (1990) voor een bijzondere categorie bewoners kwam goede huisvesting voor deze overgebleven patiënten tot stand. Ook werd voorzien in een nieuwe afdeling van Psychomotorische Therapie, die zich mocht verheugen op een (inter)nationale belangstelling.

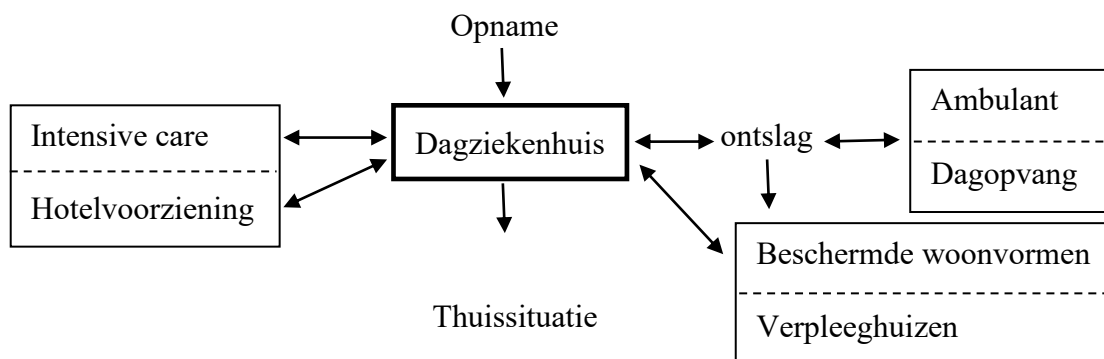
Uiteindelijk werd het dramatisch besluit van het moratorium (sterfhuisconstructie) voor centrale grootschalige psychiatrische inrichtingen genomen, omdat men zich meer en meer ging richten op behandeling via kleinschalige klinieken in de eigen regio van de patiënten - voor

² Volgens Wageningen Universiteit en Research en het Trimbos-instituut heeft natuur een helend effect op je gezondheid. En met een park, bos of water in de buurt van je huis heb je minder last van angststoornissen. Local availability of green and blue space and prevalence of common mental disorders, Sjerp de Vries etc. 2016.

³ In opdracht van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort is de korte speelfilm "Eindstation" van Hans Aerssen uit 1988 over oudere, chronische patiënten op de afdeling "De Meerlanden" gemaakt.

Amsterdam de zgn. Sociaal Psychiatrisch Dienstencentra (SPDC's). "De psychiatrische hulpverlening diende 'ambulant' te worden verleend, in de vorm van dagopvang, acute hulpverlening of thuisbezoekjes aan cliënten in beschermde woonvormen."⁴ Men ging uit van de gedachte dat Algemene Psychiatrische Ziekenhuizen overbodig zouden worden. Het gevolg daarvan was dat een Algemene Psychiatrische Ziekenhuis als het PZS zou worden opgeheven, waardoor er nauwelijks verdere renovaties van de gestichtsgebouwen meer plaatsvonden.

Volgens het zgn. Amsterdamse model zou het provinciale psychiatrische ziekenhuis Santpoort, waar sinds de negentiende eeuw vooral Amsterdammers met psychiatrische aandoeningen meestal terecht kwamen, als een van de weinige Nederlandse inrichtingen geheel worden ontmanteld. Santpoort, dat zo'n 1100 bedden telde, zou in de loop van de jaren tachtig en negentig geheel worden afgebouwd." Daarvoor in de plaats werden de SPDC's en andere behandelcentra in Amsterdam opgericht.⁵ Behandeling en begeleiding werden na verloop van tijd op meer dan 90 locaties in Amsterdam aangeboden.

Schematisch model van uitgangspunten voor een SPDC. De hotelvoorziening nabij een SPDC is voor patiënten die nog niet in hun oude woonmilieu terecht kunnen, maar bij wie een scheiding van wonen en behandelen mogelijk is.⁶

⁴ Blok, G., Baas in eigen brein 'Antipsychiatrie' in Nederland, 1965-1985 - 2004 p.196

⁵ Idem.

⁶ Dekker, drs. J.J.M., etc., Klinische Psychiatrie – De veranderde functie van een psychiatrisch ziekenhuis in de samenleving – 1991. p.75

3 Overzicht van enige ontwikkelingen in vogelvlucht

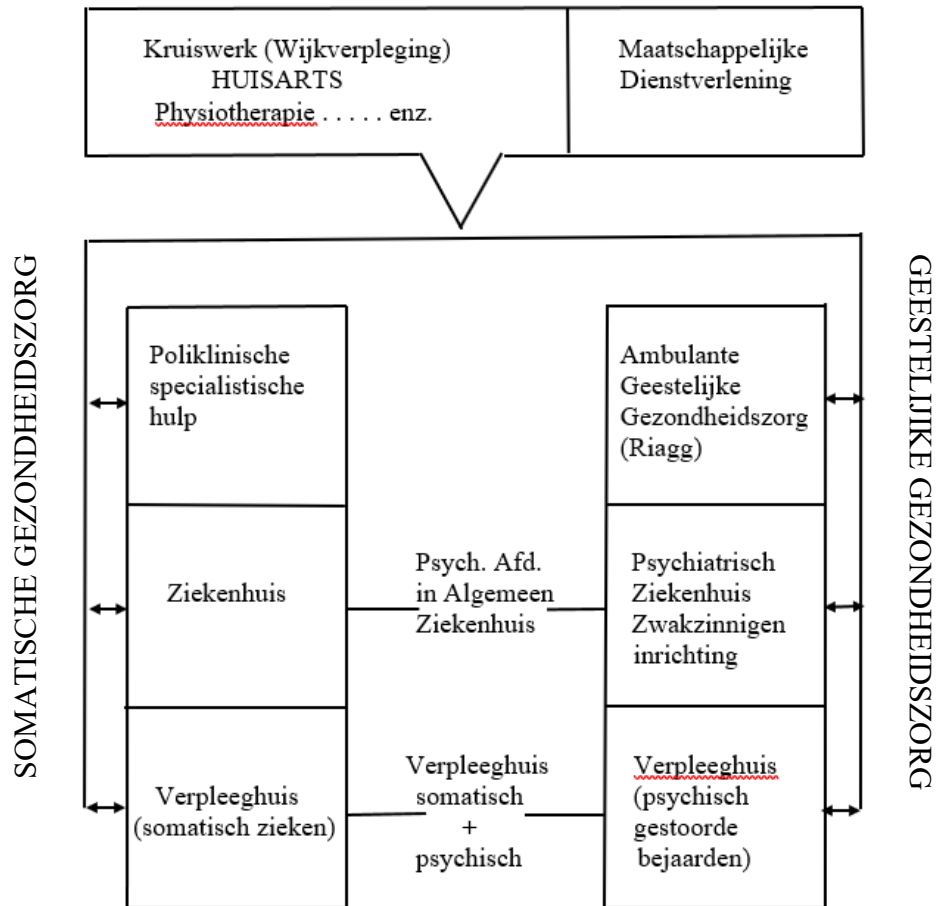
Hieronder in chronologische volgorde een overzicht van diverse ontwikkelingen die van invloed zijn geweest op de transformatie van de psychiatrie en daarmee op de huisvesting en omgeving van het voormalig ziekenhuis(terrein) en de omwonenden van Bloemendaal-Noord en het naburige dorp Santpoort-Zuid tot de uiteindelijke ontmanteling van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Voor een beter begrip van de ontwikkelingen in de tijd is het overzicht hier integraal opgenomen.

- 1969 Psycho-therapeutische gemeenschap (het eerste toegepast op de afdeling Amsteland voor adolescenten) mede geïnspireerd op ideeën van de anti-psychiatrie.
- 1970 Het Sanatorium Brederodeduin wordt door PZS aangekocht, zodat voor een specifieke groep van patiënten een betere huisvesting wordt verkregen.
- 1971 De “Wet ziekenhuisvoorzieningen” (WZV) bepaalt dat Rijksgoedkeuring nodig is voor de bouw van ziekenhuizen, poliklinieken, zusterhuizen, verpleegtehuizen, zwakzinnigeninrichtingen e.d. De landelijke bouwproductie bleek tussen 1966 en 1969 met meer dan honderd procent te zijn gestegen.
- 1971 Introductie ‘tussenvoorzieningen’ n.a.v. “Nota Geestelijke Gezondheidszorg” van staatssecretaris R.J.H. Kruisinga van Sociale Zaken.
- 1971-1974 De gesloten psychiatrische inrichtingen worden voor de patiënten opengesteld. Patiënten krijgen meer vrijheden en de mogelijkheid om de afdeling te verlaten. Het doel is om patiënten te laten re-integreren in de samenleving en hun zelfstandigheid te bevorderen. Dat wordt ook wel aangeduid als de-institutionalisering.
- 1972-1974 Tijdelijke landelijke bouwstop voor verouderde ziekenhuizen. Een volledige stop geldt voor algemene ziekenhuizen. Voor psychiatrische inrichtingen en inrichtingen voor zwakzinnigenzorg geldt de bouwstop voor bouwwerken van boven de tien miljoen gulden. Verpleegtehuizen voor demente bejaarden vallen niet onder de bouwstop. Na 1974 zal er een investeringsplafond worden geïntroduceerd.
- 1974 “Structuurnota Gezondheidszorg” van staatssecretaris Jo P.M. Hendriks: Hierin werd een ingrijpende herziening van de gezondheidszorg voorgesteld, omdat er een versnelde kostenstijging plaatsvond die veroorzaakt werd door de curatieve voorzieningen in de intramurale zorg. Begrippen als regionalisatie (een streekgewijze organisatie) en echelonnering (een opbouw in lijnen of lagen) werden hierin geïntroduceerd. Daarbij werd de maatschappelijke en de openbare gezondheidszorg als basis-echelon beschreven; de hulp van en rond de huisarts - door wijkzuster, vroedvrouw, kraamverzorgster, fysiotherapeut, tandarts, diëtist, apotheker, gezinshulp en het algemeen maatschappelijk werk - als eerste lijn (echelon), de specialistische gezondheidszorg in ziekenhuizen en poliklinieken waaronder de RIAGG - als tweede lijn (echelon).⁷

⁷ Gezondheidszorg in de 20e eeuw

https://www.zaanwiki.nl/encyclopedie/doku.php?id=gezondheidszorg:gezondheidszorg_in_de_20e_eeuw

SAMENHANG EERSTE EN TWEEDE ECHELON

Met de versterking van de goedkopere eerstelijnszorg konden behandelingen uit de duurdere tweede, derde of vierde lijnen vervangen worden. Het idee was dat kostbare, langdurige en intensieve ‘intramurale’ zorg – oftewel de zorg verleend binnen zorginstellingen – vervangen moest worden door goedkopere ‘extramurale’ zorg.⁸

- 1974 Start reorganisatie: Een democratische verhouding tussen directie, bestuur, behandelaar en verplegers. En een behandelingsgerichte categorisering van patiënten in hoofdafdelingen I t/m IV die weer zijn onderverdeeld in kleinere afdelingen. De patiënt is mede verantwoordelijk voor de behandeling.
- 1975 Het ‘Nieuwe Gedeelte’ is volgens architectenbureau Onno Greiner bouwkundig in goede staat en kan wat de indeling betreft door verbouwen en uitbreiden geschikt worden gemaakt, zodat patiënten o.m. de gewenste privacy kunnen verkrijgen (2,5x meer oppervlakte per patiënt). Het personeelsbestand dient dan met 30% te worden verhoogd, maar de huisvesting voor het personeel is een probleem.
- 1976 De voorgestelde bouwplannen voor het Nieuwe Gedeelte werden door het College van Ziekenhuisvoorzieningen (CVZ) afgekeurd.
- april 1976 Staatssecretaris Jo P.M. Hendriks van Volksgezondheid en Milieuhygiëne gaat
1977 niet akkoord met renovatie van het Nieuwe Gedeelte vanwege te hoge kosten.
- 1977 Staatssecretaris van Volksgezondheid en Milieuhygiëne verleent medewerking voor 360 plaatsen - nieuwbouw - ter vervanging van de ontstellend slechte huisvesting van patiënten in het Nieuwe Gedeelte. Na aanpassing van de bouwplannen is ook het College voor de Ziekenhuisvoorzieningen (CVZ) akkoord.

⁸ Roland Bertens, Jasmin Palamar - Het Nederlandse zorgbeleid in historisch perspectief 1941-2017 - WRR 2021

- 1978 Staatssecretaris mr. E. Veder-Smit van Volksgezondheid en Milieuhygiëne (1978-1981) gaat akkoord met de nieuwbouw voor de afdeling psychomotorische therapie (bewegingstherapie). Zie ook het jaar 1987.
- 1979 Officiële start nieuwbouw voor 360 plaatsen, start West-Friesland 120 plaatsen.
- 1979 Herinrichting historische tentoonstelling in het koetshuis over de behandeling en verpleging van psychiatrische patiënten sedert 130 jaar geleden de eerste patiënten werden opgenomen (Opm.: Na de sluiting van PZS zijn vrijwel alle historisch van belang zijnde voorwerpen en bijbehorende documentatie niet meer tentoongesteld en elders in Heiloo opgeslagen).
- 1979 Besluit dat de afdeling Wieringerland met 105 patiënten (revalidatiekliniek) gehuisvest in Meerenberg II na renovatie van het Nieuwe Zusterhuis daar kan intrekken.
- 1980 Wet Voorzieningen Gezondheidszorg (WVG) maakt het mogelijk van het ontstaan van Georganiseerde medezeggenschap van cliënten (zie ook 1996).
- 1980 **Staatssecretaris mr. E. Veder-Smit van volksgezondheid en milieuhygiëne blokkeert 3de fase nieuwbouw om ter vervanging van het restant van het zgn. nieuwe gedeelte 30 plaatsen plus nieuwbouw voor ongeveer 90 plaatsen mogelijk te maken, omdat**
 – **psychiatrische inrichtingen niet meer dan 500 bedden mogen hebben.**
 – **en in het kader van de regionalisatie dienen Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuizen (APZ) in de regio Amsterdam te worden opgericht.**
GS van Noord-Holland wensen tevergeefs dat de 3de fase nl. vervanging restant van het Nieuwe Gedeelte door nieuwbouw voor 120 plaatsen doorgaat.
- 1980 In gebruik neming West-Friesland met 120 plaatsen (m/v), 1ste fase.
- 1982 In gebruik neming De Meerlanden met 120 plaatsen (m/v), 2de fase.
- 1982 Met de “Wet Voorzieningen Gezondheidszorg” (WVG) werd het Substitutiebeleid mogelijk gemaakt. Kostbare, langdurige en intensieve ‘intramurale’ zorg – oftewel de zorg verleend binnen zorginstellingen – moest vervangen worden door goedkopere ‘extramurale’ zorg. De WVG werd al in 1971 als voorontwerp ingediend, maar substitutie naar de sociaalpsychiatrische diensten kon nog niet plaatsvinden vanwege grote personeelstekorten. De WVG werd in 1996 ingetrokken.
- 1982 – Minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne Til Gardeniers introduceerde een lijst van bedden-reductiemaatregelen, waarbij ook sluiting van algemene ziekenhuizen werd voorgesteld. Het aantal bedden zou voor de algemene ziekenhuizen in 1988 met zo’n 51.500 bedden moeten zijn verminderd. Voor de 26 regio’s moest een gemiddelde beddenreductie van 13,5% per regio plaatsvinden.
 – In de “Nota over het Psychiatriebeleid” van de minister werd ingegaan op de renovatie en vervangende nieuwbouw die voor de huisvesting van psychiatrische patiënten nodig werden geacht. Volgens Gardeniers dienden de grote psychiatrische instituten door kleinere klinische klinieken te worden vervangen volgens ambulante zorg, dagbehandelingen en beschermde woonvormen.
- 1983 Per 1 januari 1983 is Nederland in 59 gezondheidsregio’s met elk een inwoneraantal van 150.000 tot 300.000 ingedeeld, die ieder hun eigen Regionaal Instituut voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg -RIAGG verkregen.

- 1983 In 1983 werd een selectieve (ver)bouwstop voor '17' psychiatrische ziekenhuizen van kracht, ingegeven door 'anti-psychiatrische' ideeën en vooral de bezuinigingspolitiek van de overheid.
- 1983 Aan twee ziekenhuizen (de Rijks Psychiatrische Inrichting in Eindhoven en het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort) is toestemming voor de bouw van een SGA afdeling verleend. De toestemmingsbrief aan Santpoort had staatssecretaris Van der Reijden zelf ondertekend: „Ten onrechte, maar zeer bewust”, aldus Van der Reijden. De bewindsman was door zijn ambtenaren sterk onder druk gezet, omdat SGA-patiënten veel problemen oproepen en een goede behandelingswijze tot dusver niet is gevonden. Daarom wilden de ambtenaren snel beginnen met die speciale afdelingen. (De Volkskrant 08-02-1983) Zie verder 1988 en 1990.
- 1983 Motie-Terpstra (VVD) door Tweede Kamer aangenomen: versterking en uitbouw van andere voorzieningen als dagbehandeling, beschermende woonvorm en thuisbehandeling met kracht te bevorderen op basis van vervanging van (dure) ziekenhuisbedden.
- 1983 **Nota Van den Klinkenberg (CPN-wethoudster Amsterdam): introductie van Sociaal-Psychiatrisch DienstenCentra' (SPDC) verdeeld over gebiedsdelen van Amsterdam en aangevuld met ambulante hulp in de wijk. Dit werd het Amsterdamse model genoemd.** Klinkenberg was afkomstig van de Riagg-koepel en ging jarenlang niet op het verzoek van het rijk in, om een plaats aan te wijzen voor de bouw van een Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuis (APZ). Amsterdam had volgens de “Wet op de Voorzieningen Gezondheidszorg” van 1982 recht op 3 van de APZ-en met elk 350 bedden op 300.000 inwoners. Volgens Klinkenberg moest voorkomen worden dat PZS het in Amsterdam te veel voor het zeggen zou krijgen.
- 1984 De Nieuwe Nota: Door staatssecretaris Van der Reijden van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur werd volgens de “Nieuwe Nota Geestelijke Volksgezondheid” (1984) het substitutiebeleid voortgezet door de intramurale zorg voor de geestelijke gezondheidszorg (GGZ), het kruiswerk, de kraamzorg en de klinische ziekenhuiszorg te substitueren. Psychiatrische ziekenhuizen diende zoveel mogelijk vervangen te worden door beschermde woonvormen, dagbehandeling, crisiscentra en regionale instellingen voor ambulante geestelijke gezondheidszorg (Riagg's). In 1986 en 1987 zouden eerst nog 250 en vervolgens 500 bedden elk jaar plaats moeten maken voor beschermde woonvormen. Veder-Smit had echter al geconstateerd dat substitutie besparingen niet zonder verlies van de zorgkwaliteit plaats kon vinden.
- 1984 **Protocol opgesteld voor het verspreiden van kleinschalige laagdrempelige instituten in Amsterdam om de opname duur te verkorten waarbij PZS de regie bij de uitvoering zou verkrijgen.** (gemeenteraad van A'dam besloot om psychiatrische patiënten niet langer naar inrichtingen buiten de stad – de bossen en het duin – te sturen)
- 1986 **In 1986 werd door Provinciale Staten besloten tot het oprichten van een sociaal-psychiatrisch instituut in Amsterdam, ten behoeve van vooral de extramurale zorg. PZS zou (deels) worden gesloten en de patiënten zouden worden verspreid naar kleinere instellingen in Amsterdam. Daarmee werd de geleidelijke verhuizing van afdelingen naar Amsterdam volgens het zgn. Amsterdamse Model in gang gezet.**
- 1986 Bouwstop

- 1986 Eind 1986 is de afdeling Rijperland met 38 plaatsen overhaast naar de flat Kempering in de Bijlmer verhuisd, omdat de verwarming van het restant van het Nieuwe Gesticht defect was geraakt. Afdeling Kennemerland zou snel volgen. In de Bijlmer konden 17 dezelfde patiënten voor een langere periode worden gevolgd.
- 1987 **“Ontwikkelingsplan 1987-1990” volgens het TRAM-model: Transformatie, Remodellering, Autonomisering en Migratie.** Volgens het plan zou het PZS een specifieke functie voor de regio Amsterdam blijven vervullen.
- 1987 In gebruik neming van het nieuwe Psychomotorische Therapie complex (PMT).
- 1987 Het Plan-Dekker: Rapport “Bereidheid tot verandering”. Dit plan voor een kostenbeheersing werd de blauwdruk voor een marktgeoriënteerde hervorming van het zorgstelsel. Het was gebaseerd op een brede volksverzekering, marktwerking en substitutie. Zie 2006.
- 1988 Het laatste restant van het Nieuwe Gedeelte wordt begin 1988 gesloopt. De afdeling Rijperland (waar voorheen de afd. West-Friesland was gehuisvest) was reeds vertrokken. De zgn. “Centrale bewegingstherapie” in het Nieuwe Gedeelte was reeds vervangen door het nieuwe Psychomotorische Therapie complex (PMT). De klokkentoren met gevelsteen van het Nieuwe Gedeelte worden als herinneringsmonument op de daarvoor bestemde locatie voor de hoofdingang van het te slopen gebouw geplaatst.
- 1988 Eind 1988 eerste paal voor de Evertskliniek. De kliniek is bestemd voor Sterk Gedragsgestoorde en/of Agressieve psychiatrische patiënten (SGA) en in totaal bestemd voor 24 plaatsen. Patiënten zullen uit Noord-Holland, Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel komen.
- 1990 Dr. B.H. Evertskliniek (S.G.A.) wordt in gebruik genomen, aangepaste 3de fase.
- 1990 De noordvleugel van Meerenberg I wordt gesloopt als de afdelingen zaanland 3 en 4 naar Wieringerland - het Nieuwe Zusterhuis – tijdelijk zijn verhuisd.
- 1990 **Splitsing PZS in twee nieuwe Algemeen Psychiatrische Centra (APC) d.w.z Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuis (APZ) en Frederik van Eedenstichting.**
- 1991 **PZS op 1 april 1991 geprivatiseerd en overgedragen aan de Frederik van Eeden Stichting (later De Meren - voor de regio's Amsterdam Oost en Zuid-oost) en stichting Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam (later Mentrum - voor de regio's Centrum, Oud-West en Noord). Na 142 jaar is een einde aan PZS gekomen.**
- 1994 De krankzinnigenwet 1884 werd vervangen door de “Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen” (BOPZ). Nederland was het laatste Europese land waar nog een uit de 19de eeuw stammende wet over de onvrijwillige opname van kracht was. (en vervolgens in 2020 door twee wetten vervangen nl. ‘Wet zorg en dwang’ Wzd en ‘Wet verplichte geestelijke gezondheidszorg’ Wvggz).
- 1996 Wet op medezeggenschap voor cliënten in de zorgsector (Wmcz) voor de gehele zorgsector.
- 1997 Het Oude Gedeelte of Meerenberg I werd in 1997 gesloten onder invloed van veranderende inzichten in de psychiatrische verpleging.

- 1999 Fusie Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam (PZA) en Riagg Centrum/Oud-West en Riagg Noord tot GGZ Mentrum.
- 2000 Frederik van Eeden Stichting fuseerde met De Meren (1997), en zij gingen verder onder de naam De Meren met Riagg Amsterdam Oost.
- 1987-2002 Geleidelijke verhuizing van afdelingen naar Amsterdam volgens het zgn. Amsterdamse Model. In 2002 vertrekken de ‘laatste’ 70 patiënten naar het voormalig bejaarden- en verpleegtehuis Beth Shalom in Osdorp. Sinds het vertrek van de laatste Joodse bewoners uit het verzorgingstehuis wordt het hoogbouw complex “De Aak” genoemd.
- 2003 Vertrek van de allerlaatste patiënten van het PZS-terrein. De patiënten van De Kleine Johannes (DKJ) verhuizen naar Osdorp.
- 2005 De klokkentoren als herinneringsmonument van het Nieuwe Gedeelte (Meerenberg II) is plotseling verdwenen en dook weer op in een tuin in villapark Duin en Daal. De gevelsteen bleef nog tot in 2007 staan en kreeg daarna een onbekende bestemming totdat de gevelsteen bij Meerenberg I in het gras werd gelegd en daardoor over de jaren steeds verder in verval raakte.
- 2005 Het “Oude Gedeelte” d.w.z. het carré uit 1849 verkreeg tezamen met het mortuarium in 2005 de status van Rijksmonument, maar verkrotting van het carré werd – zeker al vanaf 1997 – nog steeds zoveel mogelijk bevorderd.
- 2006-2008 “Invoering Zorgverzekeringswet” (Zvw) en “Wet marktordening gezondheidszorg” (Wmg). Met de stelselwijziging van de Zvw en Wmg werd het zorgstelsel zoals we dat nu kennen ingevoerd, met de marktordening en de brede basisverzekering als belangrijkste pijlers.⁹ In 2006 voor de algemene gezondheidszorg en in 2008 voor de geestelijke gezondheidszorg om een geforceerde afbouw van intramurale bedden te voorkomen.
- 2007-2008 Fusie Jellinek, Mentrum, AMC de Meren tot Arkin onder druk van marktwerking.
- 2012 Minister Edith Schippers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS) heeft met partijen van GGZ – zorgverzekeraars en zorgaanbieders – een bedden reductie afgesproken. In 2020 moet het aantal opnameplaatsen in GGZ-instellingen met een derde dat wil zeggen in totaal zo’n 10.000 bedden zijn verminderd ten opzichte van 2008. De reductie van het aantal bedden dient te worden gesubstitueerd door middel van ambulante zorg.
- 2008-2012 Sloop van Entreegebouw en slagbomen (bj.1979), West-Friesland (bj.1980) - De Meerlanden (bj.1982) - Psychomotorische Therapie (bj.1987) - Evertskliniek (bj.1990) - Centrale Keuken (bj.1990) en bijna alle nog niet gesloopte oudere opstallen midden op het ziekenhuisterrein. Tegelijkertijd vindt er de bouw van villa’s en appartementengebouwen plaats.
- 2015-2019 Het rijksmonument Meerenberg I (bj. 1849) werd getransformeerd naar 38 stadvilla’s en 9 appartementen zonder behoud van de interne gangenstructuur en waarbij de Rijksmonumentale zuidvleugel om commerciële redenen alsnog is gesloopt. Het mortuarium met het pathologisch laboratorium is geschikt gemaakt voor bewoning.

⁹ Roland Bertens, Jasmin Palamar - Het Nederlandse zorgbeleid in historisch perspectief 1941-2017 - WRR 2021

In 2017 stelt een zorgmanager van zorginstelling Arkin dat de beddenreductie te snel gaat: “In 2013 hadden we nog 259 bedden in Amsterdam, nu nog 155, en met het groeiende toerisme kloppen er alleen maar meer mensen op onze deur. Elke dag zijn we bezig: hoe kan iemand weer naar buiten, want de volgende staat al weer op de stoep en is er net een tikje erger aan toe. Het is goed dat je mensen niet langer behandelt dan nodig, maar nu is het doorgeslagen.”¹⁰

In de jaren 90-tig tot ongeveer 2007 werden sommige gebouwen, waaruit de patiënten inmiddels naar Amsterdam waren vertrokken, tijdelijk door andere organisaties in gebruik genomen. Het PsychoMotorisch Therapie gebouw (PMT) werd door Kras Sport tussen 1992 en 2003 geëxploiteerd, waar veelvuldig gebruik van werd gemaakt. De Brederodekliniek – in 1966 als opname kliniek geopend – werd in 1995 eerst betrokken door 300 asielzoekers en daarna voor een korte tijd door studenten in gebruik genomen. In de dr. B.H. Evertskliniek werden drugskoeriers - beter bekend als bolletjes-slikkers - gehuisvest die rechtstreeks vanaf Schiphol naar Bloemendaal werden overgebracht (ca. 40 plaatsen beschikbaar). En De Meerlanden met 57 plaatsen werd door de Brijder Stichting die hulp biedt aan verslaafden vanaf 1997 in een open regime in gebruik genomen totdat dit complex en de andere gebouwen van het Provinciaal Ziekenhuis zonder een beschermde status weerloos voor de sloperskogel waren.

¹⁰ De Groene Amsterdammer 5 april 2017 – verschenen in nr. 14 door Femke Awater en Emy Koopman - Onderzoek: De ‘verwarde’ mens - In de knel tussen ideaal en bezuiniging.

4 Monumenten op en aan het voormalig terrein van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort

Uitgezonderd de historische panden die aan de randen van het voormalig terrein van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort staan, bijvoorbeeld Brederodeduin aan de Bergweg, een dokters woning nabij de Velsenderlaan, en verschillende panden inclusief het kerkje aan de Brederodelaan in Bloemendaal, zijn alleen het ‘Oude Gedeelte’, het ‘mortuarium met het pathologisch laboratorium’ en het door architect J.D. Zocher jr. verbouwde herenhuis Meerzicht tot directeurswoning met het 18de eeuwse koetshuis¹¹ de enig overgebleven ziekenhuisgebouwen. De overgebleven voormalige ziekenhuispanden aan de randen van het terrein zijn getransformeerd tot reguliere woningen.

Reinout Rutte (Roelofarendsveen, 1972) stads- en architectuurhistoricus stelde op het symposium “Kans op kwaliteit voor Meer en Berg” anno domini 2000 dat de gelaagdheid van het ziekenhuiscomplex behouden zou moeten worden. En volgens Rutte waren er voor het zeer belangrijke cultuurhistorische hoofdgebouw (reeds eerder vastgesteld door verschillende architectuurhistorici) geen argumenten aanwezig die sloop van het hoofdgebouw inclusief de waardevolle zijvleugels rechtvaardigt. Toch werd de zuidvleugel – de vrouwenvleugel uit 1853 – om commerciële redenen in 2015 gesloopt, terwijl zonder onderzoek naar de monumentale waarden van de noordvleugel – de mannenvleugel uit 1856 – al in 1990 was afgebroken. Sinds het moratorium van 1986 zou het Oude Gedeelte op termijn worden afgebroken. Mede vanwege de matige toestand van de noordvleugel verlieten in 1987 de afdelingen Zaanland 3 en 4 dit deel van het gebouw en kon het in 1990 worden gesloopt. De patiënten verhuisde naar het grondig verbouwde Wieringerland nl. het voormalige Nieuwe Zusterhuis.¹² De noordvleugel is dus niet door brand verwoest. De bedrijfsbrandweer van PZS heeft daarvan dan ook geen melding gedaan. Helaas is door onjuiste informatie daarover bij anderen een verkeerd beeld ontstaan.¹³

Omdat verschillende gebouwen alleen op grond van financiële argumentatie op de nominatie stonden om gesloopt te worden (zie bijlage B), heeft Stichting Ons Bloemendaal in zeer nauwe samenwerking met Vereniging Behoud Landgoed Meer en Berg en met de steun van o.m. het Cuypers-genootschap in 2001 een aanvraag ingediend om het ziekenhuiscomplex van het zgn. Oude Gedeelte of hoofdgebouw met bijgebouwen te plaatsen op de rijksmonumentenlijst (gehonoreerd in 2005). Bij het definitief worden van de rijks monumentale status werd ten koste van de restauratie en het behoud van het Oude Gedeelte door Gemeente Bloemendaal een afspraak daarover met de projectontwikkelaar ongedaan gemaakt. Zo werden ondanks pogingen van de projectontwikkelaar om het leegstaande ‘Oude Gedeelte’ volledig te laten verkrotten uiteindelijk door andere partijen na een restauratie en transformatie daarvan te nauwer nood gered.

De Haarlemse architect Heiko Hulscher over “het Oude Gedeelte”: “Het was één voor twaalf: Vergane glorie, een brak fundament, instortingen, lekke daken, kapotte ramen en houtrot in vloeren, kapconstructie, goten en dakkapellen.” En directeur van Ruitenbeek van Heijligers Bouw: “Maar het was natuurlijk geen één voor twaalf, het was al één uur.”

Van Milt Restaurateurs en Steenhandel Gelsing na hun gevelherstel: “Eind 2017 deden wij hier onze eerste opnames, 2 jaar later lopen we hetzelfde rondje en is het moeilijk voor te stellen hoe vervallen dit pand er ooit bij stond.”

Maar voordat het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort geheel zou worden ontruimd en de patiënten naar Amsterdam overhaast moesten verhuizen, werd ten tijde van het operationele ziekenhuis gewerkt aan verbetering van de huisvesting voor de patiënten op en nabij het

¹¹ Het koetshuis werd door PZS-medewerkers ook wel aangeduid als ‘landhuis’.

¹² Jaarverslag Provinciaal Ziekenhuis Santpoort 1987 (p.12) en 1990 (p.8).

¹³ Engel, Myriam van den, Sluis, Ben van der, Gekken in de kerk, 2020 (p.105) en Stichting Ons Bloemendaal website “Zocherlaan Hoofdgebouw”: “noordvleugel werd aan het eind van de twintigste eeuw verwoest door een brand”.

ziekenhuisterrein. Vonden er eerst nog vanwege reorganisaties tussen de afdelingen herverdelingen plaats, nu verhuisden de patiënten naar hun nieuwe verblijven, maar nog wel in de vertrouwde en veilige omgeving van het ziekenhuis.

Zo moest het zgn. Nieuwe Gedeelte of Meerenberg II vanwege de slechte omstandigheden voor de bewoners worden gerenoveerd. Uiteindelijk werd gekozen voor vervangende nieuwbouw, waardoor het Nieuwe Gedeelte in fasen is gesloopt. Voor deze nieuwe paviljoens in voornamelijk de noordwesthoek van het terrein, die destijds minder dan 50 jaar (amper 10 á 20 jaar) oud waren, kon geen aanvraag voor een rijks monumentale status worden ingediend. Van begin af aan was duidelijk dat er voor deze zeer bruikbare gebouwen geen herbestemming werd gezocht. De paviljoens met patiotuinen van Mien Ruys zijn allemaal inclusief auteursrechtelijk beschermde kunstwerken gesloopt. Zo is bijvoorbeeld op 14 november 2007 in de entree-hal van De Meerlanden een groot keramisch tegeltableau van kunstenaar Kees van Renssen – 200 tegels met reliëf - 6,5 x 2,2 meter – van belangrijke kunsthistorische waarde door de slopers tegeltje voor tegeltje afgebikt. De toenmalige wethouder liet de projectontwikkelaar zijn gang gaan en sindsdien is het kunstwerk spoorloos verdwenen. Het kunstwerk geeft een beeld van een woninginterieur – deuren, stoel, bed, sloffen etc.¹⁴ Volgens Renssen (1941) was het kunstwerk o.m. bedoeld voor getraumatiseerde joden uit de tweede wereldoorlog om de herinnering aan een (huiselijk) menswaardig bestaan op te roepen. Bij de officiële onthulling op 27 februari 1984 sprak gedeputeerde M.J. Haks (Rinus) zijn waardering voor het werk uit en kon bijna niet geloven dat hij het voor een prijs van slechts 52.000 gulden had kunnen maken (zie bijlage C).

De dubbele dokterswoning 'Cloeckendael' gelegen tegenover de oude ingang van het ziekenhuis (Brederodelaan 51 en 53) werd geschikt gemaakt voor patiënten. Bouwjaar rond 1910 en gesloopt in 1994 (IJmuider Courant 19 aug. 1971).

¹⁴ Haarlems Dagblad 28 februari 1984, Keramische wand voor Provinciaal Ziekenhuis.

(Dokters)woningen en Halfway-houses

Aan de randen van het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort zijn de meeste voormalige dokters- en andere dienstwoningen behouden. Zij hebben tijdens de ziekenhuisperiode verschillende functies gekend. Op een enkel pand na zijn zij allemaal getransformeerd en/of gerenoveerd voor reguliere bewoning.

Naar aanleiding van de Nota Geestelijke Gezondheidszorg 1971 van staatssecretaris R.J.H. Kruisinga van Sociale Zaken en Volksgezondheid diende de kans op herstel van patiënten te worden verhoogd door 'tussenvoorzieningen' tussen kliniek en huis van de patiënt te stichten. Daartoe werden zeven aan de rand van het ziekenhuisterrein gelegen grote (dokters-) woningen genomineerd voor de nieuwe bestemming als halfway-house. Voor zover bekend werd de dokterswoning op de hoek van de Velserenderlaan en Brederoodseweg niet als zodanig bestemd. Verder is opvallend dat een jaar voor de privatisering van het PZS d.w.z. opheffing daarvan nog een herenhuis annex verpleeghuis als tussenvoorziening werd ingericht. Omdat nauwelijks meer bekend is welke panden als halfway-house in gebruik zijn genomen, volgen hieronder de locaties van de verschillende woningen voor patiënten.

- Bloemendaals-begin nabij de Velserenderlaan (14 plaatsen met hostel karakter) met het oude adres Velserenderlaan 1 in Bloemendaal;
- De dubbele dokterswoning Cloeckendaal tegenover de oude ingang van het ziekenhuis werd in 1953 gesplitst in 4 woningen – Brederodelaan 51-51a en 53-53a – en verkreeg in 1972/75 als sluisinternaat zestien plaatsen (10 mannen en 6 vrouwen), gesloopt in 1994;
- De dubbele voormalige dokters/predikantenwoning Valckenburg – Brederodelaan 42-44 – kreeg in 1975 het karakter van een hostel (minimale verzorging, maar wel met structuur);
- De voormalige directeurswoning Hoogzicht – Brederodelaan 46 a t/m h – kwam in 1978 beschikbaar als hostel (6 + 10 plaatsen);
- In 1978 werd het voormalig pleeghuis (herstellingsoord annex kraaminrichting) Maranatha – Duinweg 22 – te 'Santpoort-Station' van gemeente Velsen gehuurd, zodat het voor zestien patiënten als hostel in gebruik kon worden genomen;
- Villa Duinlust – Brederodelaan 77 – was begin 1982 verbouwd tot acht sociowoningen.
- Villa 't Heem d.w.z. de begane grond – Duinlustparkweg 48 – werd geschikt gemaakt als hostel voor 8 vrouwen. Van 1971 tot ongeveer 1981 bewoont door patiënten. Een deel van de villa was onder meer de woning van drs. J.P. de Man, apotheker-biochemicus, laboratoriumhoofd van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Het pand werd in 1960 gehuurd om gepensioneerden te huisvesten, zodat enkele dienstwoningen konden worden vrijgemaakt.
- Huize Buitenzorg – sinds 1918 Conollyweg 2 en voorheen Meerenbergscheweg 2 – werd als sociowoning voor een periode vanaf 1 januari 1990 tot medio 1995 toegevoegd aan het PZS. Het was een voormalige private instelling voor 12 chronische psychiatrische patiënten (zenuwenlijders).¹⁵

Door middel van leren en trainen wordt een gedragsverandering beoogd, waarbij er vooral aandacht wordt besteed aan werken, wonen, vrije tijd etc. Met als doel een terugkeer naar de maatschappij mogelijk te maken.

Overigens fungeerde Meerzicht en het landhuis (koetshuis) sinds 1930 een aantal decennia als afdelingen zonder verplegend personeel d.w.z. zonder direct toezicht. Meerzicht was bedoeld voor zo'n 12 à 18 meest wat oudere vrouwelijke patiënten. Deze vorm van huisvesting benaderde enigszins de idee van hostels.

¹⁵ Jonker, Gerrit, De Zandpoort - 1 oktober 2014 - pagina 49-51 en Jaarverslag 1990 PZS.

Huize Buitenzorg is eind 19de eeuw gesticht en vanaf 1908 een privé-instelling voor zenuwzieken aan de Meerenberg-scheweg 2 (Haarlem's Dagblad 11 augustus 1908). Sinds 1918 met het adres Connollyweg 2 te Bloemendaal.

De aan de rand van het ziekenhuisterrein gelegen sociowoningen zouden plaats moeten bieden aan ongeveer tachtig patiënten.

Voordat de dubbele dokterswoning Cloeckendaal tot halfway-house werd getransformeerd, woonden daar o.m. psychiater S. Timmers en economisch-directeur drs. J.A. Nijboer van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. En op Duinlust woonde de medisch-directeur G. Houwink. Gedeputeerde Staten stelde een bedrag beschikbaar voor het stafpersoneel om elders een woning te kunnen bemachtigen.

De dubbele dokterswoning Cloeckendaal aan de overzijde van het Oude Gedeelte aan de Brederodelaan werd in 1994 gesloopt ten behoeve van twee maal twee-onder-een-dak-woningen. Deze woningen werden gebouwd door de projectontwikkelaar die later het PZS-terrein in een woonwijk zou veranderen. Het was Kuiper Vastgoed BV een dochteronderneming van de Kuiper Groep met de naam Thunissen Heemstede. De ontwikkelaars Thunissen ontwikkeling BV (Agros Investment) en AM wonen BV hadden zich verenigd in Park Brederode CV. Het project werd overgenomen door AM Wonen. AM Wonen en BAM vastgoed fuseerde in 2010 tot AM.

De tussenvoorzieningen werden indertijd door PZS eerst nog halfway-houses genoemd.¹⁶ Beschermde (dan wel begeleide) woonvormen voor psychiatrische patiënten hebben in de loop der tijd meerdere benamingen verkregen die ongeveer hetzelfde betekenen: Sluisinternaat, Hostel, Doorgangshuis, Sociowoning, Satellietwoning, (Sociaal) Pension, Doorstroomwoning, JES - Je Eigen Stek, Herberg, (her)kanswoning of aangeduid als Zwaai- of Wuifwoning d.w.z. woning op afstand – al is het maar aan de overkant van een kliniek – als de laatste stap tussen maatschappelijke opvang en zelfstandig wonen.

Hostels zijn voor kleine groepen patiënten die zelfstandig in de samenleving wonen en bij halfway-houses gaat het gewoonlijk om woningen voor patiënten die zich tussen het ontslag en de terugkeer naar huis bevinden.

Beschermde Wonen volgens de definitie van de Wmo 2015: Wonen in een accommodatie van een instelling met daarbij behorende toezicht en begeleiding, gericht op het bevorderen van zelfredzaamheid en participatie, het psychisch en psychosociaal functioneren, stabilisatie van een psychiatrisch ziektebeeld, het voorkomen van verwaarlozing of maatschappelijke overlast of het afwenden van gevaar voor de cliënt of anderen, bestemd voor personen met psychische of psychosociale problemen, die niet in staat zijn zich op eigen kracht te handhaven in de samenleving.

In het jaarverslag van 1984 worden de tussenvoorzieningen als sociowoningen getypeerd: “Met zijn 84 plaatsen in 6 woningen (locaties), gelegen dichtbij de kern van het dorp, heeft deze afdeling een tussen-positie tussen maatschappij en psychiatrisch instituut. Voor het merendeel van de patiënten van deze afdeling kan ervan worden uitgegaan dat ze langdurig op dat type woonvoorziening aangewezen zullen zijn.”

Na een onderzoek stelde in 1986 de Hoofdinspecteur voor de Geestelijk Volksgezondheid vast dat de sociowoningen van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort alleen in verband met een Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuis (APZ) kunnen worden opgehouden.

¹⁶ PSYCHOLOGISCH PSYCHIATRISCH INFORMATIEBULLETIN - 8e jrg., nr. 1, mei 1975 - Halfway houses en sluisinternaten (<https://repository.wodc.nl/handle/20.500.12832/2756>)

Na het besluit dat PZS zou worden gesloten zijn de sociowoningen op Cloeckendael na, allemaal gerenoveerd tot reguliere woningen. Ook de voormalige dubbele dokterswoning Dr. Frankschool aan de Brederodelaan is bewoonbaar gemaakt. De indertijd als sociowoning ingerichte huizen hebben bijgedragen aan de verschillende resocialisatie-programma's in Amsterdam, zoals het GEO-project.

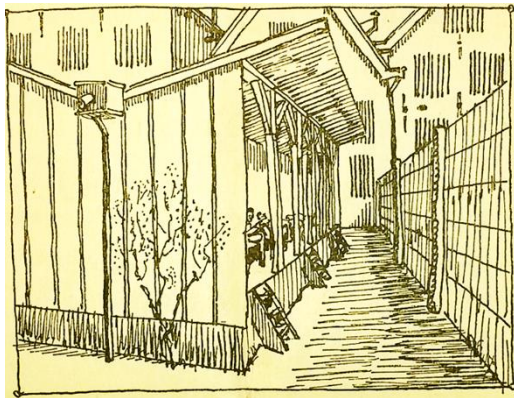
5 Sanatorium en Brederodeduin (het latere westelijke deel van PZS)

Aan de westelijke rand van het voormalige PZ-terrein ligt het gebouwencomplex Brederodeduin dat ook een deel van het ziekenhuis was. De bewoners van de unit of afdeling Brederodeduin behoorde tot de groep zware psychiatrische patiënten die min of meer functioneren op het niveau van zwakzinnigen. Het gebouwencomplex aan de Bergweg waar zij verbleven was echter oorspronkelijk een sanatorium voor tuberculose lijders en werd in 1970 door PZS aangekocht. Pas in juli 1976 werd de afdeling Brederodeduin in gebruik genomen voor 39 patiënten (18 dames en 21 heren), waardoor er voor deze groep van patiënten een aanmerkelijke verbetering van de huisvesting plaats vond. Maar vanwege de heterogene samenstelling van de patiënten zou een indeling van vier i.p.v. twee groepen de voorkeur hebben gehad. Gezien de inrichting van het voormalige sanatoriumgebouw was slechts een tweedeling van de patiënten mogelijk. De behandeling voor deze patiënten was gericht op hun zelfredzaamheid.

Het complex neemt een aparte plaats in de geschiedenis van PZS. Om de historische, monumentale – en landschappelijke – waarde van dit complex te achterhalen is een beschrijving over het ontstaan van het sanatoriumcomplex en daarmee tevens van de “Haarlemsche Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose” gewenst vooral ook omdat er in tegenstelling tot het Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort aan deze geschiedenis tot dusver weinig tot geen aandacht is geschonken. Bovendien was het Sanatorium “Brederodeduin” onlosmakelijk met het Provinciaal Ziekenhuis verbonden (water, elektriciteit, riolering, bevoorrading).

Tot 1944 bestonden er geen medicijnen of antibiotica tegen tuberculose die in de volksmond ook wel ‘tering’ wordt genoemd. Aanvankelijk waren de zgn. tuberculostatika slecht voorradig en duur. En heden ten dage is er een superresistente TBC-stam gevonden die op geen enkel medicijn meer reageert. Tuberculose behoorde in 2018 wereldwijd tot de tien meest voorkomende doodsoorzaken.

Haarlemsche Vereeniging tot bestrijding der tuberculose

Haarlem was in 1904 de tweede stad in Nederland waar een Vereniging tot Bestrijding van de Tuberculose werd opgericht. In de tuin van de Haarlemse “Nederlandse Protestantenvbond” bij het patriciërs huis Nieuwe Gracht nr. 3 werd in december 1905 een lighal ter bestrijding van TBC opgericht, maar al weer na een jaar afgebroken. Volgens de Vereniging zagen de burens in hun fantasie de tuberkelbacillen al over de schutting vliegen, waarbij zij zo’n deining maakten, dat het bestuur om de goodwill voor haar werk niet te verspelen, besloot te verhuizen. Een geschikt terrein buiten de stad kon slechts met zeer veel moeite gevonden worden, omdat men overal de besmettelijke patiënten als burens vreesde. Uiteindelijk heeft men gekozen voor een weiland in Schoten.

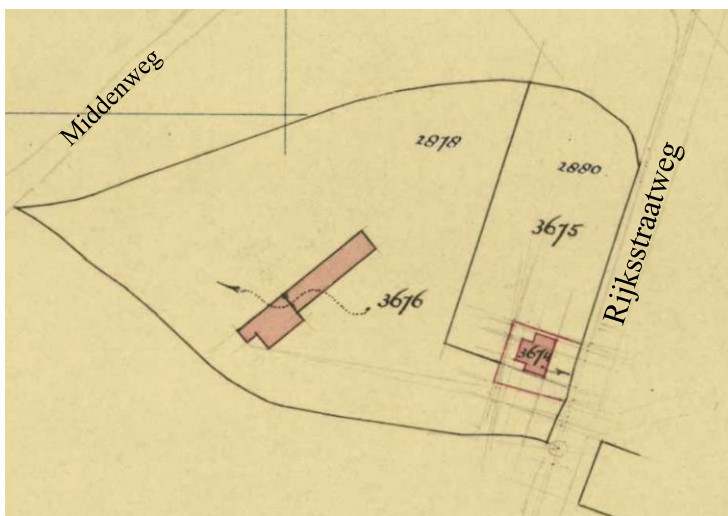
In 1906 kwam er een lighal aan de Rijkssstraatweg nabij de Jan Gijzenvaart te Schoten, die tot 1927 dienst zou gaan doen als dagziekenhuis voor TBC-lijdern. In een lighal konden voor TBC-lijdern 22 ligstoelen van rotan worden geplaatst. De open houten lighal bestond uit twee delen met de ruggen naar elkaar toe nl. de een op het zuid-oosten en de ander in tegenovergesteld gericht. In het aangrenzende huisje bevond zich de keuken en een eetzaaltje, twee kamers voor de verplegende zuster met uitzicht op een zijde van de lighal en een magazijn.¹⁷ De portierswoning pal aan de Rijkssstraatweg werd in 1909 gebouwd en vermoedelijk vanwege de verbreding van de Rijkssstraatweg en woningbouw omstreeks 1936 gesloopt.

¹⁷ Haarlem's Dagblad - 4 december 1906 p.1 – “De lighallen aan den Schoterweg”

En eind 1925 werd nog een werkplaats toegevoegd voor arbeidstherapie, zodat patiënten na een lange ziekteperiode geschikt werk zouden kunnen vinden. De aangekochte noodwoning werd als werkplaats ingericht voor hout- en rietbewerking. In de volksmond had men het veelal over ‘riet’ in plaats van rotan. De Vereniging kon zo beschikken over eigen gemaakte ligstoelen.¹⁸ De patiënten werden onderricht door de heer Uchtman die fabrikant was van Bamboe-, Riet- en Mandenwerk. Zijn firma beschikte over een werkplaats met een reparatie-inrichting incl. een winkel die onder zijn leiding van 1892 tot 1 mei 1922 aan de Smedestraat 31 was gevestigd. De zaak werd vanaf genoemde datum aan zijn bedrijfsleider P. Meijer overgedragen.

“ARBEIDSTHERAPIE IN ONZE LIGHAL TE SCHOTEN – Eenige patiënten aan den arbeid onder leiding van den heer M.G. Uchtman. De werkplaats voldoet aan alle eisen en voorziet in een lang gevoelde behoefte. Zij is ingericht voor hout- en rietbewerking. Op bovenstaande foto zijn onze patiënten bezig met het vervaardigen van mandjes en ligstoelen. (Strijd tegen de Tuberculose 15 oct. 1926 - foto A.L. Boersma, Plataanstraat 89)”

Hulpkaart van het kadaster met lighal en de nieuwe portierswoning (opgemaakt november 1909). Op het tweede kaartje loopt de voormalige Middenweg nog langs de lighal en Korteweg door. Naast de huidige woning Korteweg 27 is nog een rudiment van de Middenweg overgebleven (kadastrale kaart, Schoten, sectie B blad 8 – april 1927)

¹⁸ Nieuwe Haarlemsche Courant - 21 januari 1926 p.1 – “Een en ander uit de lighal te Schoten”

Het sanatorium bevond zich ten westen van de Rijksstraatweg op een terrein van 10190 m² ter hoogte van de later aangelegde Borskistraat. Heden ten dage kan gesteld worden dat de locatie van de lighal iets ten zuiden van de destijds niet bestaande Schotervlielandstraat lag, waarbij de lighal in noordoostelijke lengterichting als het ware over de huidige peuterspeelplaats en diagonaal dwars door het woonhuis no. 2 heen liep.

De portierswoning was bestemd voor de conciërge die ook de zorg droeg voor de arbeidstherapie. Verder was er een door L.A. Springer geheel belangeloos ontworpen tuin met veel bloemen en een moestuin waar aardappelen en groenten voor eigen gebruik werden verbouwd. De lighallen zouden door de bomen aan de blikken van voorbijgangers worden onttrokken. De tuin was door de firma Van Empelen aangelegd.

De bestrijding van Tuberculose was vrijwel geheel afhankelijk van donaties. Ondanks een verzoek van de Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose werd in 1906 nog geen subsidie van de Provincie Noord-Holland verkregen. Voor steun van de bevolking werd het lighalfonds opgericht. Straatcollecten als de jaarlijkse Emmabloemendag werden gehouden. Wie een bijdrage deed in de collectebus kreeg een bloempje opgespeld, de z.g. Emmabloem.

Een deel van de verschillende Emmabloemen in de jaren 1910 t/m 1940 die bij de goede gever werden opgespeld. De bloemen van celluloid werden sinds 1910 gemaakt in de Eerste Nederlandse Celluloidwarenfabriek A.N. Honig (ENCF), in Koog aan de Zaan. Vanaf 1914 zijn de bloempjes van textiel gemaakt (Afbeelding KNCV Tuberculosefonds).

Voor de nodige financiële armslag vonden er ook elk jaar de zgn. LIGHAL-uitvoeringen plaats. Gymnastiek, dans en muziek werden veelal gehouden in de openlucht, maar ook in de stadsschouwburg. En in 1919 werden burgers gelokt om voor het goede doel Fokker-loten à 1,- gulden te kopen, waardoor de winnaar in een twee-dekker een reis door het luchtruim kon maken. En bijvoorbeeld de meubel- en beddenmagazijn van firma “B.J. Liemt” stelde een van haar etalages – Verwulft 9 – beschikbaar om meer steun te verkrijgen. Zo werd in 1926 een door patiënten gemaakte maquette van Brederodeduin getoond waar de patiënten zouden kunnen gaan herstellen van TBC. Het andere raam zag men een bedompte bedstede tegenover een ledikant voor een goede nachtrust en een ligstoel van rotan voor een open raam die in bruikleen door de vereniging werden verstrekt.

En als voorlichting over de volksziekte tuberculose zijn er verschillende tentoonstellingen gehouden en films vertoond o.m. aan de Kruisstraat 45 en in het toenmalige Brongebouw aan het Frederikspark. Zo werd de voorlichtingsfilm “*Achter de wolken schijnt de zon*” in Haarlem en elders vertoond voor bewustwording en kennis overdracht. Een deel van de film brengt een gezinssituatie in beeld:

“We komen in kennis met een schoenmakersgezin, daarvan de vader, en ook, zooals blijkt, het dochttertje, tuberculeus zijn. Het gezin woont in een klein, donker huisje, de ouders slapen in de huiskamer, in een benauwde bedstede.

Als op zeker dag de schoolarts de kleine meid onderzoekt, raadt hij de ouders aan eens met den huisdokter overleg te plegen om haar een tijd naar buiten te sturen. De vader wil daarvan niets weten, gaat de deur uit, doch zijn noodlot – of juister zijn geluksster – brengt hem in een reizend tuberculose-museum. Dit is natuurlijk een prachtgelegenheid eens te laten zien wat er op het gebied van tuberculose-bestrijding gedaan wordt. Het slot is, dat de vader bekeerd wordt, en met zijn dochttertje naar het consultatiebureau gaat. Wij krijgen nu het gansche verloop van dit onderzoek; de wijkzuster komt na eenige dagen het resultaat mededeelen: vader moet naar een sanatorium en de kleine meid een poos naar buiten. Het geld komt in orde, dank zij de invaliditeitswet en het regelmatig plakken van zegeltjes. Is dat niet prachtig?

Vader komt in Apeldoorn, in het sanatorium van “Herwonnen Levenskracht” en we maken het sanatoriumsleven mee op de film: de rustkuren, de overvloedige voeding, de wandelingen in de Apeldoornsche bosschen. En moeder schrijft goede berichten van Anneke, die met den boer mee gaat hooien en die appels plukt . . . en ze af en toe opeet ook. En het slot is een verrassing, die moeder in petto houdt, het nieuwe huisje, vol licht en lucht, vol zon en vroolijkheid, waar de tuberkelbacillen, gesteld dat ze er nog zijn, op de vlucht gaan.”¹⁹

Het reizend of verplaatsbaar “Tuberculose-museum” beoogde een aanschouwelijk beeld te geven van het wezen, het ontstaan, de verbreiding en de gevaren van de Tuberculose, evenals van de middelen en maatregelen, waarmee deze ziekte kon worden voorkomen, bestreden en genezen.²⁰ De tentoonstelling van het reizende ‘museum’ werd vanaf 1906 in vele steden en dorpen in Nederland gehouden. In 1911 aan de Kruisstraat 45 waar Bouw- en Woningtoezicht van de gemeente Haarlem was gevestigd. Een geheel vernieuwde tentoonstelling was in 1930 in het Brongebouw van Haarlem te zien.

“De Groene Bus” - Emmabloem collecte
Landelijke poster 48x62, ca. 1925.

Collecte op Woensdag 9 APRIL 1930
(advertentie 20 maart 1930)

¹⁹ Heldersche Courant - 19 januari 1928 - p.5. Zie voor een uitgebreide filmomschrijving Noord-Hollandsch Dagblad : ons blad - 22 april 1926 - p.5 “Alkmaar Nederlandsche tuberculose-film”

²⁰ Alkmaarsche Courant 4 mei 1911 p.2 Stadsnieuws Het tuberculose-museum (uitgebreide beschrijving)

LIGHAL aan den SCHOTERWEG.

Het Bestuur der Vereeniging tot bestrijding der tuberculose noodigt de inwoners van Bloemendaal en Omstreken uit tot een bezoek aan de Lighal, gelegen aan den Rijksweg naar Schoten en welke een bezichtiging overwaard is.

Hartelijk hoopt het bestuur op een zeer druk bezoek, waardoor ongetwijfeld de sympathie nog krachtig zal toenemen voor de instelling, die de weidsche strekking heeft **arme tobbers uit ons midden weerbaar te maken tegen hun boozen vijand de tuberculose, waardoor tevens besmetting van gezonde menschen voorkomen wordt.**

Gelegenheid tot bezichtiging elken Zondagmiddag na 2 uur in de maand September.

Om donaties te verkrijgen werd op vele manieren aandacht gevraagd voor de lighal aan de Rijksweg nabij de Jan Gijzenvaart. (Het Bloemendaalsch Weekblad 3 september 1910)

De Emmabloem.

Door de medewerking van de K. L. M. was de Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose in staat een prachtige reclame te maken voor de collecte, die morgen gehouden wordt. Om twaalf uur cirkelde een vliegtuig boven de stad, dat in duizenden exemplaren onderstaand liedje naar beneden liet warrelen.

EMMABLOEMDAG.

Lieve lezers, lezeressen,
Ziet U morgen op de straat
Iemand, die daar vol verwachting,
Met een bus en mandje staat,
Zegt dan niet: „wéér een collecte”,
Zegt dan niet: „ik doe niet mee”,
Zegt dan niet: „hè, dat gebedel”,
Denkt eens aan de T. B. C.!

Lezeressen, als U morgen
't Kleine Emmabloempje ziet,
Toe, tast even in Uw taschje,
Zóóveel tijd kost U dat niet.
Zegt niet: „'t Kleurt niet bij mijn mantel”,
Lezeressen, zegt niet „nee”,
Zelfs al vloekt de bloem bij 't hoedje....
Denkt eens aan de T. B. C.!

Lezers, als U morgenochtend
Haastig naar Uw werk toe gaat,
Doet dan g'rust een duit in 't zakje
Bij de dames op de straat.
'n Zachte vrouwenhand geeft bloemen,
Is dat niet een fijn idee?
't Lieve lachje mag U houden,
't Geld is voor de T. B. C.
CLINGE DOORENBOS.

Nieuwe Haarlemsche Courant 27 april 1926

Kinderversterkingsoord voor de TBC-bestrijding en verhuizing

De Haarlemsche Tuberculose-Vereeniging ter bestrijding van TBC ontbeerde al voor jaren nog een eigen Kinderversterkingsoord voor jongens en meisjes in de leeftijd van 6 tot 13 jaar. Zwakke kinderen werden her en der en soms ver van huis verspreid om aan te sterken. De proef voor een periode van anderhalf jaar op de locatie van het landhuisje Thalatta aan de Hoge Duinendaalseweg te Bloemendaal²¹ met uitzicht over de duinen naar zee wees uit dat arme en als gevolg daarvan vaak zwakke kinderen met rust en goede voeding minder bevattelijk waren voor de ziekte TBC. Na de kuur behoorden ze niet meer tot de bleekneusjes. Vooral ondervoede kinderen zouden voor TBC bevattelijk zijn en telkens de besmetting op anderen kunnen overbrengen.

Thalatta aan de Hoge Duinendaalseweg te Bloemendaal waar iedere maand een groep van 12 jongens of meisjes overdag doorbrachten (1922-1923) – architect J.A.G. van der Steur.

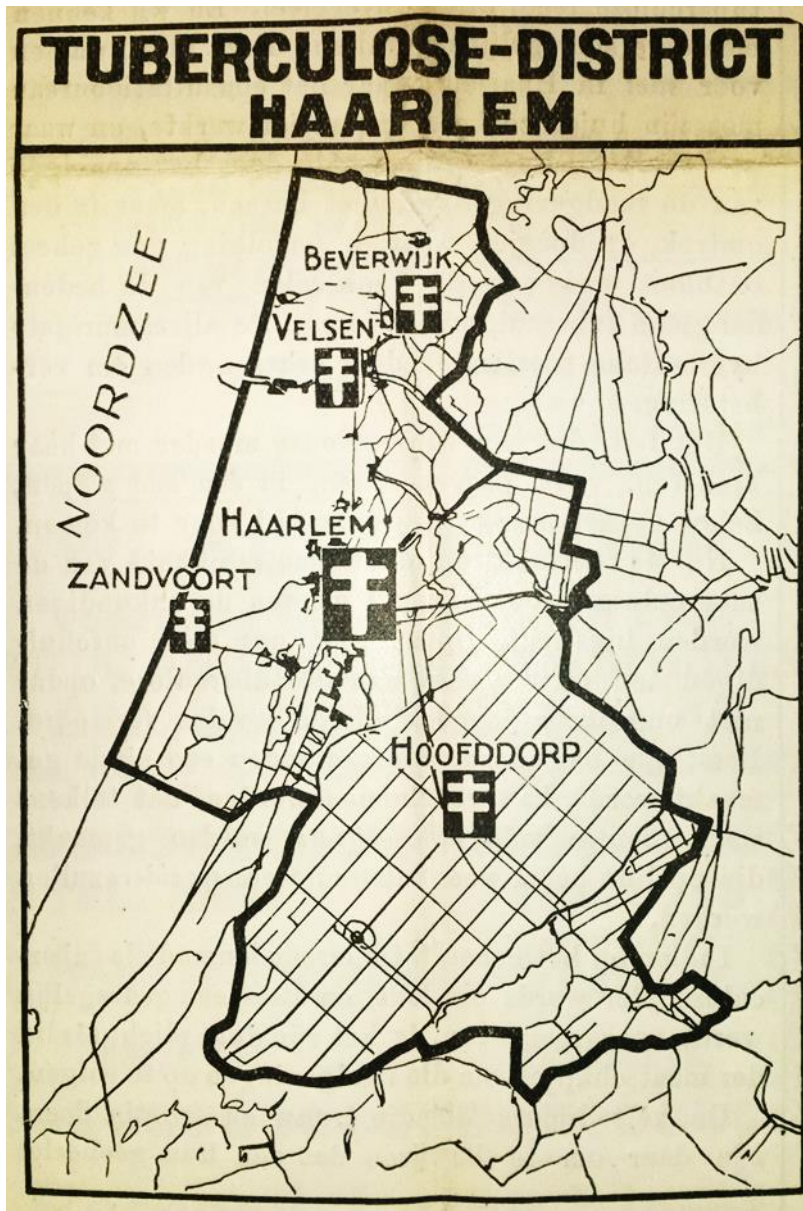
Volgens de vereniging zou een paar hectare duinterrein met zicht naar zee van het totaal aanwezige duinareaal toch tot de mogelijkheden moeten behoren, maar eigenaren van duinterrein waren vooralsnog niet bereid een stukje duin voor een kinderversterkingsoord tegen betaling af te staan. De uitgestrekte duinterreinen waren privé-bezit en het ging om hun jachtgebied.

Om de nodige financiën voor een stuk duinterrein bij elkaar te verkrijgen, was o.m. al huis aan huis een propaganda-plaatje verspreid *“waarop een paar bleekneuzige peuters hun neusje plat drukken tegen de draadomheining van een stuk duinterrein, in de hoop te mogen binnengaan.”* Het mocht niet baten. Daarom werd gedacht om bij de lighal aan de Rijksstraatweg een kinderversterkingsoord op te richten.

Maar na herhaalde oproepen van de Haarlemse vereniging in kranten (vooral vanaf 1922 t/m 1925) kwamen enkele grootgrondbezitters van de duinen in beweging. De Erven van der Vliet en Maatschappij “Veenduin” d.w.z. mejuffrouw C.A. van Wickevoort Crommelin – Keetje – schonken eind 1925 een stuk duinterrein voor resp. een kinderversterkingsoord en een nachtverblijf met lighallen voor volwassen patiënten. De Erven van der Vliet waren afstammelingen van de zeer welgestelde familie Borski.

²¹ Houten buitenhuisje Thalatta aan de Hoge Duinendaalseweg 4a bij het voormalige klooster van De Congregatie Vrouwen van Bethanië (Kijkduin), architect J.A.G. van der Steur. Geopend 1 juni 1922.

Een jaar eerder stelde het Rijkstoezicht dat de TBC-bestrijding per district centraal geregeld moest worden. Het district zou zich in eerste instantie uitstrekken van Schoten en Spaarndam in het noorden, Overveen en Bloemendaal in het westen, Heemstede en Bennebroek in het zuiden en Haarlemmerliede en Spaarnwoude in het oosten. Na een verdere professionalisering van de TBC-bestrijding werd het Tuberculose-District Haarlem in 1924 ingesteld. Overigens toen uiteindelijk een sanatorium in het duin was gerealiseerd, zegde de inspectie in 1931 toe dat het ruim bemeten duinterrein niet meer uitsluitend bestemd hoefde te worden voor patiënten uit Haarlem en onmiddellijke omgeving, waardoor er een betere bezetting van de beschikbare plaatsen zou kunnen worden bereikt. Het sanatoriumcomplex verkreeg de naam Brederoduin.

De Provincie Noord-Holland was in 5 districten excl. Amsterdam voor de bestrijding van Tuberculose verdeeld. Volgens het kaartje wordt het Haarlemse district in het zuiden begrenst door de provinciegrens en wel van de kust tot en met Uithoorn. Vervolgens kunnen de gemeente grenzen in noordelijke richting worden gevolgd. In het oosten liggen de plaatsen Uithoorn, Aalsmeer en vervolgens Badhoevebuurt²², Lijnden, Halfweg en Ruigoord, binnen het district. Eerst langs en dan boven het Noordzeekanaal loopt de grens verder in noordelijke richting vanaf het Gemaal Wijkmeer ongeveer parallel aan de linie met het Fort Velsen, het Fort aan de St. Aagtendijk en tot het Fort bij Veldhuis. De gemeentegrens wordt vervolgd om Heemskerk heen tot aan het strand.

Sinds 1924 trof men in het hier-naast getoonde Tuberculose-District, het Districts-Consultatiebureau Haarlem aan, terwijl aan de periferie enkele Kring-Consultatiebureaus waren gevestigd.

Opmerkelijk is nog dat het kring-consultatiebureau van de Vereniging tot bestrijding der Tuberculose Velseroord (IJmuiden-Oost) de tweede plaats in ons land was dat speciaal een gebouw – in 1923 op het zgn. Hanenland – heeft opgericht voor zo'n consultatiebureau. Alleen Den Haag was Velsen voorgegaan en Amsterdam zou snel volgen. Voor zover bekend moest het gebouwtje – het consultatiebureau met twee woningen (Briniostraat 5-7) – in 1944 worden gesloopt. In de naoorlogse jaren kwam het bureau na enige omzwervingen in een Zweedse barak aan Lorentzstraat 1 te IJmuiden.

²² De buurt rondom de model boerderij Badhoeve werd in 1936 officieel omgedoopt tot Badhoevedorp.

Het bureau Velsen beschikte van 1921 tot in 1927 ook over een lighal op Velserduin. Vanwege animo- en geldgebrek werd het terrein voor die doeleinden opgeheven. Zoals gebruikelijk in andere gemeenten werden ook in Velsen lighalen door het Witte Kruis beschikbaar gesteld, zodat patiënten nabij hun woning konden kuren. Medische keuringen bij het kring-consultatiebureau en huisbezoek vonden stevast plaats.

Het voormalige districts-consultatiebureau aan de Orionweg/steenbokstraat te Haarlem (nu Dikke Maatjes kinderopvang).

Het nieuwe districts-consultatiebureau werd op 9 mei 1958 geopend. Op de voorgrond – zie foto – is het verenigingsgebouw (kantoor) van de Vereniging tot Bestrijding van Tuberculose, in het hoofdbouw drie artsenkamers met elk een doorlichtingsapparaat, kleedhokjes en op de verdieping de administratie van de Noordhollandse en Haarlemse vereniging. Aan de steenbokstraat bevond zich de ingang, balie en wachtkamer, een artsen- en röntgenkamer. Voorheen bevond het consultatiebureau zich aan de Gedempte Oude Gracht 41, dat sterk verouderd was en waar onder zeer moeilijke omstandigheden gewerkt moest worden.

In verband met plaatsgebrek aan de Rijksstraatweg was al enige jaren uitbreiding van de lighal voor TBC-patiënten gewenst. Doch voor twee verdiepingen op de bestaande lighal werd geen vergunning afgegeven. Een nachtverblijf voor een deel van de TBC-lijdende was daardoor uitgesloten. Bovendien had de gemeente Haarlem ideeën om een deel van het terrein te voegen bij het nog aan te leggen complex-sportterreinen, waarbij ook het naastgelegen voetbalveld van HFC Haarlem zou worden opgenomen. Tenslotte bleek de lighal ook meer en meer te worden ingesloten door de oprukkende woningbouw.

Het geschonken terrein – Brederodeduin – bleek dusdanig groot te zijn dat aan de voet van het duin ook lighallen voor volwassenen én het sinds jaren gewenste nachtverblijf konden worden gebouwd. En op een hoger gelegen zuidelijk gelegen plateau van het duin, dat bereikbaar was via een naar boven slingerend pad dat in de winter door lantaarns werd verlicht, kon de lighal voor kinderen worden gerealiseerd. Er was helaas geen uitzicht over de duinen naar zee mogelijk. De steil oplopende duinen zorgen dat het terrein wordt beschermd tegen noorden en westenwind.

Parkherstellingsoord

Omdat de vereniging vrijwel alleen afhankelijk was van giften, moest het terrein met de lighal aan de Rijksstraatweg worden verkocht om een sanatorium op het Brederodeduin mogelijk te maken. Met de annexatie van Schoten door Haarlem in 1927 kon deze gemeente het terrein met lighal kopen en vervolgens verhuren aan het Roode Kruis die met gebruikmaking van de opstallen er een Parkherstellingsoord van maakte. Het Parkherstellingsoord werd op 30 november 1928 officieel geopend door Z.K.H. Prins Hendrik.

Het was bedoeld voor patiënten die niet ziek genoeg waren om in een ziekenhuis te verblijven, maar toch hun gewone werkzaamheden op fabriek of werkplaats of in het huishouden nog niet konden hervatten. Verpleging was van 9 tot 5 inclusief drie maaltijden. 's Avonds gingen de patiënten weer naar huis. Eigenaardig vond ook de geneesheer dr. F.A. van Breggen dat voornamelijk vrouwen zich aanmeldden.

Roode Kruis Parkherstellingsoord – Twaalf vrouwen op rotan ligstoelen en zuster A. Windhouwer die vanaf de oprichting in 1928 tot het einde in 1956 aan de instelling was verbonden (1930 – NHA 1100 inv. 27715).

Vanwege de verstedelijking van Haarlem-Noord en plannen voor een openluchtschool (sinds 1931 ten zuiden van de woningen aan de Korteweg) moest het Parkherstellingsoord naar elders verhuizen. Tijdelijk kwam er aan de Zijlweg een nieuwe lighal met een houten woning voor de verpleegster. Op de begane grond bevond zich een keuken met eetzaal. Na een periode van maximaal 10 jaar kwam het complex in 1945 op de definitieve bestemming aan Houtmanpad 22.

Overigens was de vroegere houten lighal van het Rode Kruis aan de Rijksstraatweg nog tot begin 1964 in gebruik bij een aannemer die er een grote hoeveelheid hout, dakteer en carbo-leum had opgeslagen. De opslagplaats is toen door brand verloren gegaan.

Dit bord voor het Parkherstellingsoord van het Roode Kruis stond aan de Rijksstraatweg naast de portiers- of opzichterswoning en later aan de Zijlweg en uiteindelijk aan Houtmanpad 22.

Tijdelijke locatie van het Parkherstellingsoord aan de Zijlweg voor de jaren 1935 tot en met 1944 (HD 20 oktober 1937).

De heropening van het Parkherstellingsoord aan de Zijlweg vond plaats door Prinses Juliana op 31 oktober 1935. Er werd gekozen voor een verplaatsbaar houten gebouw dat heden ten dage nog op haar eindbestemming aan Houtmanpad 22 staat (nu een BSO/KDV kinderopvangplaats). De houten lighal is voor de latere diverse nieuwe bestemmingen aan het Houtmanpad vervangen door nieuwbouw. (Locaties Parkherstellingsoord: Rijksstraatweg 1928-1935 / Zijlweg 1935-1944 / Houtmanpad 1945-1956).²³

Brederodeduin en Brederoodse Berg alias de Blauwe Trappen

Na verschillende campagnes om één of meerdere hectares “*nagenoeg renteloos en improductief*” duinterrein voor een kinderversterkingsoord te bemachtigen, kon worden begonnen met de inrichting van het geschonken duinterrein. Met voldoende middelen kon een volwaardig sanatorium worden verkregen. Doch men had er niet op gerekend dat het terrein van bijna 4 ha een van de zeldzame vrij toegankelijke en bovendien populaire uitzichtpunten van de regio was. Brederodeduin was namelijk niet voorzien van een “*draadomheining*”.

Het Bloemendaalsch Weekblad van 19 maart 1927: “*Dit terrein toch, gelegen in de onmiddellijke nabijheid van Velerend was een geliefkoosde rust- en speelplaats voor het publiek. Menigmaal hebben wij er klassen van een school onder leiding van den onderwijzer daar een vrije middag zien doorbrengen.*”

²³ Bestemmingen Houtmanpad 22: Rode Kruis Parkherstellingsoord (1945-1956); Jeugdcentrale en politiekaderschool (1959-1966); Vereniging tot Bescherming van Dieren voor Haarlem e.o., dierenasiel voor 23 honden en 24 katten (1968-2002); Atelier? en leegstand (2003-2009); Partou BSO (4-13 jaar, 44 kindplaatsen) & KDV (0-4 jaar, 69 kindplaatsen) Aan Zee (2010-heden).

Alvorens met de aanleg van het sanatorium te starten werd het gehele terrein zodanig omrasterd dat eventuele inkijk en zandverstuivingen door het betreden van het nog kale duin kon worden voorkomen. Men onderkende dat met de afsluiting van dit gebiedje de belangen van vele burgers – jong en oud – zouden worden geschaad, maar tegelijkertijd het levensgeluk van de vele te genezen tuberculose-lijdens zou bevorderen.

Frederik Willem van Eeden (1829-1901†) over het gebiedje zo'n 60 jaar eerder: *“Aan het einde van de Blaauwe Trappen ligt een duinbeekje tusschen het geboomte verscholen, het zoogenaamde "Amoureuze Beekje", dat, volgens de overlevering, elk, die daaruit drinkt, zijn eigenschap meêdeelt.—Voorzigtig!—want het opschrift: "verboden toegang" doet ons denken aan het verloren Paradijs.”*²⁴ Van Eeden was waarschijnlijk de eerste die het idee opperde om sommige delen van Nederland te bewaren als monument der natuur.²⁵

De Amoureuze Beek ontsprong aan de voet van de Brederode Berg met een hoogte van 45 meter en was de watervoorziening voor de hofstede Bloemendaals Begin – een vroegere kleeblekerij – tot ongeveer het einde van de jaren tachtig van de 19de eeuw toen de hofstede moest wijken voor een tweede krankzinnigengesticht oftewel Meerenberg II.

Begin twintigste eeuw constateerde men dat de opdroging van de Amoureuze Beek te wijten was aan de extra wateronttrekking voor dit tweede gesticht. Na diverse ontwikkelingen in de drinkwatervoorziening van het gesticht werd vanwege de toename van het waterverbruik en verzanding van bronnen uit 1888, in 1908 een nieuwe batterij bronnen aangeboord langs de Beukenlaan nl. tien stuks op 12 en 15 meter diepte en vijf op 40 meter diepte. Daarna werd nog verder de capaciteit opgevoerd door de stoompompen te vervangen door elektrische centrifugaalpompen.

Direct naast Meerenberg II aan de overzijde van de Bergweg werd in 1927 het sanatorium “Brederodeduin” gesticht. Bij de inrichting van het terrein stelde men dat de drooggelopen beek vóór het nieuwe hoofdgebouw van de “Vereniging tot Bestrijding der Tuberculose” weer van water zou worden voorzien. Dat hoorde vermoedelijk bij het plan van de tuin- en landschapsarchitect Leonard Springer om voor de patiënten zo'n aangenaam mogelijk landschap te creëren. Bij de beek waren van oudsher het Lelietje der Dalen in bijzondere mate aanwezig. Volgens ooggetuigen stond het overblijfsel van de beek in de jaren vijftig en zestig vol met water en ook in drogere perioden waren de oevers van de beek begroeid met riet.

Opnamen aan De Blaauwe Trappen: ‘Duintop’ en ‘Avondschaduwen’ 1924 (A. Boer resp. A.A. Piek)

²⁴ Eeden, F.W van, De duinen en bosschen van Kennemerland - Bijdragen tot de kennis van het landschap en den plantengroei in een gedeelte der provincie Noord-Holland - 1868

²⁵ https://nl.wikipedia.org/wiki/Frederik_Willem_van_Eeden

In 1924 wordt meer duidelijkheid verkregen over de formele toegankelijkheid van de Brederode Berg: *“Dit is een terrein van een schoonheid, die haar weerga niet vindt in ons geheele land. Het is bovendien het eenige stukje duin in Haarlem en omstreken dat, zij het langs een bordje “Verboden Toegang” toegankelijk is.”* De grote populariteit van het duingebiedje was vermoedelijk schadelijk voor de schoonheid van de Brederode Berg. Enige bescherming was gewenst, maar het zou wel toegankelijk moeten blijven voor natuurvrienden en (amateur)fotografen.²⁶

Overigens was het Wilhelminaduin al in het jaar 1900 een *openbaar toegankelijk* stukje duin. Het natuurlijk duin is in 1909 met enkele meters naar 43 meter boven NAP opgehoogd voor het uitkijkpunt met de naam 't Kopje. Koningin Wilhelmina bezocht op 7 april 1894 dit duin achter het niet meer bestaande Groot Zomerzorg. Het hoogste duin van Zuid-Kennemerland is de Brederode Berg met een hoogte van 45,2 meter boven NAP.

Sanatorium Brederodeduin

De gebouwen werden ontworpen door de huisarchitect van de ‘Haarlemsche Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose’ H. Korringa en het terrein werd deels bebost en ingericht volgens het ontwerp van de voor de vereniging eveneens bekende tuin- en landschapsarchitect Leonard A. Springer. Er zouden indertijd zo’n 60.000 jonge vooral dennen boompjes zijn geplant. Bovendien ontwierp hij een pad dat slingerend door bosjes naar de Brederode Berg liep en van waaruit men een prachtig uitzicht had op de omliggende dorpen en steden tot ver in de omtrek. Het uitzicht dat in 1880 werd beschreven, geeft een goede indruk van het fenomenale uitzicht dat ten tijde van de oprichting van het Sanatorium Brederodeduin nog aanwezig was. De hoogste duintop werd vanouds de Blauwe Trappen genoemd.

*Eén duintop, den naam dragende van Blauwe Trappen, en hoog boven alle anderen uitstekende, verschaft den bezoeker een vergezicht, eenig in zijn soort, schoon aan weinig toeristen bekend. Haarlem, de Haarlemmermeer, in een vruchtbare landouwe herschapen, Amsterdam, het IJ, de geheele Zaanstreek, liggen voor den bezoeker uitgespreid. Men kan met het bloote oog de schepen volgen, die van Amsterdam door het kanaal in de duinen gegraven, eindelijk IJmuiden bereiken en in zee gaan.*²⁷

En enigszins poëtischer gaf Jacobus Craandijk in zijn “Wandelingen door Nederland” een prachtige beschrijving van een wandeling naar de top van de Blauwe Trappen en het daarbij aanwezige vergezicht:

*Wij beklimmen het steile duinpad, dat ons aanvankelijk door het digte struikgewas, later langs de open duinhelling, naar boven voert. . . . Hier zijn wij op de beroemde blaauwe trappen, te midden der woeste duinwereld. Hier golven de wilde heuvelklingen, door de zee opgeworpen, Hollands sterke muren tegen de magtige baren. Deels zijn zij naakt en kaal, met blinkend zand bedekt, deels zijn zij met kort, vaal mos begroeid, dat kraakt onder den voet, deels zijn zij met ineengewarde stuiken bewassen. . . . Nog hoger klimmen wij, nog ruimer wordt het uitzicht, nog verhevener het panorama. Daar beneden ons liggen de gebouwen van Meerenberg tusschen het hout, en daarachter strekt de groene vlakte zich uit, uren en uren ver, tot waar in het verschiert de torens blaauwen (=opdoemen) van het magtig Amsterdam. Haarlem's St. Bavo toont zijn hoog en glinsterend dak, en als een zilveren lint kronkelt zich zijn Spaarne door het lage land. Sparendam en Spaarnewoude zijn daarginds even te zien. Wat nader bij schemert het nederige torentje van Sandpoort, en nog digter bij ons ligt de donkere ruïne van den Brederode in de weide, die zich bij de begroeide duinen aansluit. Wenden wij ons om, dan weidt ons oog over woester tafereel, over de golvende zandheuveld met hun witte toppen. Daar ginds steekt het eenzame torenspitsje van Zandvoort even boven een der heuvelen uit, en daar blinkt, als een metalen spiegel, de zee.*²⁸

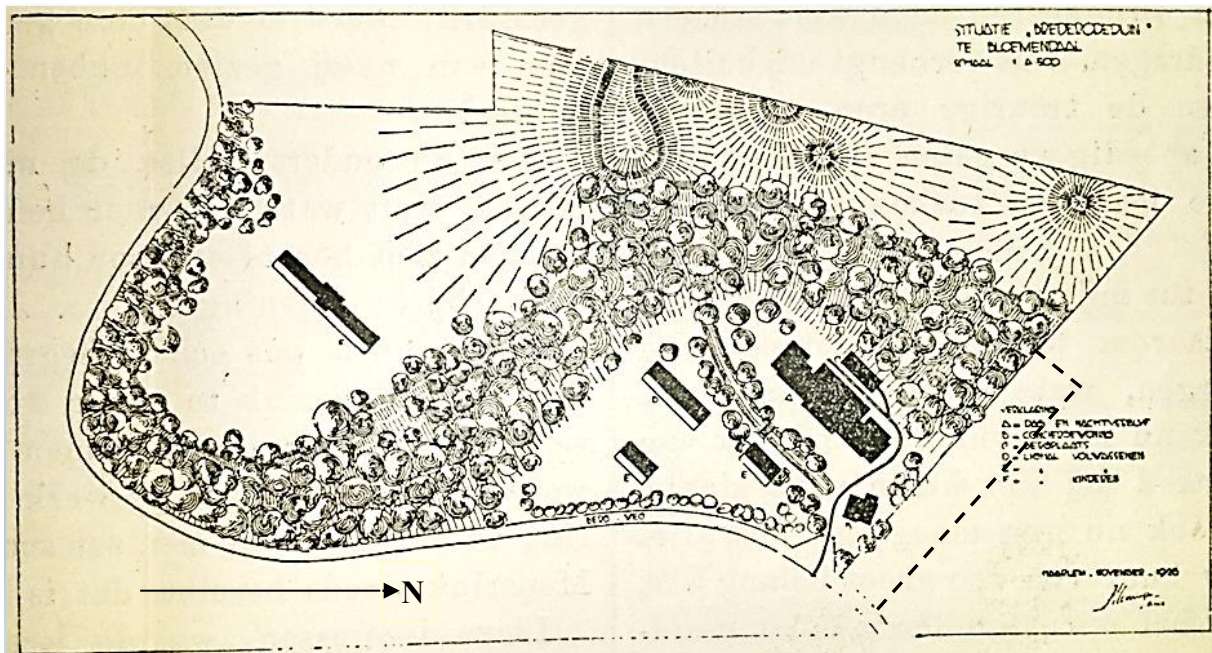
²⁶ FOCUS 21-08-1924 11e jrg. no. 17 p. 442, 462, 463 (veertiendaagsch fotoblad onder redactie van A. Boer)

²⁷ Het Zuid Afrikaansche tijdschrift, 1880, Deel: Nieuwe reeks. Deel V en VI, 1880 – p.444

²⁸ Jacobus Craandijk – Wandelingen door Nederland met pen en potlood. Deel 3 (1878) - Brederode - Bloemendaal - Overveen – p.19

En de voorzitter dr. L.C. Kersbergen van de Vereeniging tot Bestrijding der Tuberculose te Haarlem gaf tijdens zijn rede ter gelegenheid van de opening van het Sanatorium Dag- en Nachtverblijf Brederodeduin op 23 september 1927 aan, dat tijdens de geplande rondwandeling door het hoofdgebouw ook de beklimming naar de top van het hoogste duin in deze streek meer dan de moeite waard is vanwege *“het schitterende panorama over meer dan Kennemerland alleen, over de zee, de Zaanstreek en Amsterdam”*.

Het slingerende pad op het sanatoriumterrein naar de top van de Brederoodse Berg heeft ook een medisch gebruik gekend. Voordat patiënten definitief genezen werden verklaard, moesten zij de Brederoodse Berg beklimmen om vast te stellen dat zij zonder ademhalingsklachten of ernstige vermoeidheidsverschijnselen de berg op en af konden gaan. Het toenmalig prachtige uitzicht was mooi meegenomen.

Situatie tekening van het dag- en nachtverblijf (hoofdgebouw) en bergplaats, de conciërgewoning, drie lighallen voor volwassenen en een voor kinderen aan de Bergweg. Het arbeidstherapie-gebouw ten zuidwesten van het hoofdgebouw is later gerealiseerd. Het sanatoriumterrein werd ten noorden van de conciërgewoning nog iets vergroot. Rechtsboven de Brederoodse Berg en tussen het hoofdgebouw en de drie lighallen bevindt zich de Amoureuse Beek met het bruggetje (HD 17 november 1926).

Detail van een kaartje gedateerd 23 december 1823. De Brederoodse Beek alias de Amoureuse beek stroomde vanaf de Brederoodse Berg naar de hofstede Bloemendaals Begin en vervolgens langs Velserend naar de Ruïne van Brederode (NHA 1098 inv.1649)

Aan de oostzijde van de Bergweg ter hoogte van de beek bevindt zich het zgn. Schaftlokaal (bj. 1965) van het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort.

Toen reeds het hoofdgebouw en lighallen waren gebouwd, was er geen geld voor de meubilering en inrichting. In Haarlem werden daarom huis aan huis propaganda-plaatjes van de Vereniging bezorgd om steun voor de inrichting van de opstallen te verkrijgen. Een afbeelding van het Brederodeduin met daaronder een gedicht van Clinge Doorenbos:

*Terrein is beschikbaar, het huis is al klaar,
De kinderen kijken er reikhalzend naar.
Geeft u nu een vork of een bed of een stoel
Dan kómen we samen aan 't heerlijke doel
Zendt ons uw stembiljet, toe, help ons mee!
Sterk is de vijand, hij heet T.B.C.*

En onderaan het plaatje was een strook waarop verschillende meubels en gereedschappen stonden afgebeeld met vermelding van de prijs, waarop men kon intekenen of direct een bedrag kon worden overgemaakt. Ook dit plaatje is voor zover bekend niet bewaard gebleven.

Nadat er voldoende financiën waren verzameld en vervolgens de gebouwen ingericht konden worden, werd het sanatorium op 23 september 1927 geopend door de Commissaris van de Koningin Jhr. Mr. Dr. A. Röell. Maar het geldgebrek bleef een terugkerend probleem.

Het uitzichtpunt 'Brederodeberg' (Blauwe Trappen) anno 2024. Een eeuwenlang vermaard uitzichtpunt voor Nederland verloren? Een paar openingen tussen de bomen moet toch mogelijk zijn om het uitzichtpunt tenminste deels te herstellen.

Intermezzo: Sinds ongeveer 2010 vindt er dennenkap in de duinen plaats, omdat de Corsicaanse den, net als Amerikaanse Vogelkers en Rimpelroos, tot een invasieve exoot in de duinen moeten worden bestempeld. Een meer divers bosbestand brengt een grotere verscheidenheid aan planten- en diersoorten tot stand en dat is goed voor de biodiversiteit. Met een geleidelijke kleinschalige bosomvorming ontstaat er plaatselijk voldoende licht en ruimte voor diverse soorten planten, waardoor ook een beroemd uitzichtpunt kan worden hersteld.

Direct achter het hoofdgebouw rijzen de duinen bijna loodrecht uit het landschap op. Het hoofdgebouw is ingesloten tussen de duinwanden. Daarvoor is het terrein destijds voor een klein deel afgegraven, maar volgens de Vereniging zodanig dat het oorspronkelijke karakter zoveel mogelijk zou zijn ontzien. De voormalige smalle bergplaats achter het hoofdgebouw stond zo dicht tegen de steil oplopende duinhelling aan, dat men vanaf het dak zo op het duin had kunnen stappen.

Op de begane grond van het hoofdgebouw bevonden zich o.m. in het midden een eetzaal en keuken, een conversatiekamer voor de vrouwen, een speelkamer voor de kinderen en spreekkamer, en een slaapkamer voor de juffrouw die op de kinderen paste. Op de eerste verdieping waren er vier slaapzalen nl. voor 10 mannen, 6 jongens, 6 meisjes, 10 vrouwen en een dienstbodekamer, verder slaapzalen voor zusters, wasgelegenheid enz.

Het hoofdgebouw in 1998 toen de verschillende gebouwen inclusief de nog open lighal en Amoureuze beek met bruggetje goed zichtbaar waren. Het hoofdgebouw was al gesplitst in vier woningen (NHA 1096 Inv. 1253).

Het platte dak van het hoofdgebouw was ingericht als solarium (zonnebaden). Dit was bij meerdere sanatoria gebruikelijk. Een afbeelding van het ingerichte dakterras met ligbedden of

Voorbeeld van een voormalig dakterras als solarium (Dekkerswald)

-stoelen op het dak van het hoofdgebouw Brederodeduin is niet bekend. Een voorbeeld bij het Sanatorium Dekkerswald te Groesbeek (zie foto) is vergelijkbaar. Tijdens het bezoek op 11 april 1930 van H.M. Koningin Emma aan Brederodeduin heeft zij ook het solarium op het dak bekeken. De oorspronkelijke situatie op de noordelijk helft van het gebouw is veranderd door de bouw van twee penthouses.

Het eten voor de patiënten werd door het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort bereid en met een lorrie via het spoorwegnet van PZS naar de bergplaats of het loodsje over de rails aangevoerd. Ook het water, gas en elektriciteit werden verkregen – tegen kostprijs – door aansluiting op het netwerk van het Provinciaal Ziekenhuis. Het afvalwater werd op het gedeeltelijk nog openriool van het PZS geloosd.

In 1925 werd aan de Rijksstraatweg een oude noodwoning voor arbeidstherapie ingericht en vervolgens in 1927 overgebracht naar Brederodeduin. Deze werkplaats bleek te klein en te primitief ingericht. Drie werkruimten op de begane grond van de nieuwe werkplaats uit 1936 werden gescheiden door glazen tussenwanden. Ter weerszijden van de timmerwerkplaats een lokaal voor schilderwerk en een lokaal voor rietbewerking. Op de verdieping waren drie kamers voor een verpleegster en voor de dienstboden.

Ter vervanging van de te klein bevonden houten werkplaats – zie inzet – verrees in 1936 de nieuwe stenen werkplaats voor arbeidstherapie (architect H. Korringa). De foto geeft de originele situatie weer (HD 6 januari 1972). Heden ten dagen is het gebouw volledig ingericht als woonhuis. Aan de voorzijde is een serre gerealiseerd en rond 2022 is het gebouw aanzienlijk vergroot.

De erven van der Vliet hadden het hoger gelegen duinplateau speciaal geschonken voor het kinderdagverblijf. Een lighal met plaats voor twee maal twaalf ligbedden (ledikanten). In het midden van de lighal was een afgesloten vertrek gebouwd, waar de kinderen konden worden verkleed. Voor de toezichthoudende zuster was er een kamer met verwarming en een telefoonlijn naar het hoofdgebouw. De kinderen mochten tegen de verveling wandelen en spelen, waarbij het terrein rondom de lighal voor hen een grote zandbak was. Voor de maaltijden moesten ze naar beneden langs een fraai aangelegd slingerend pad dat in de winter met lantaarns werd verlicht.

In het lager gelegen terrein vóór het hoofdgebouw bevonden zich een lighal voor 20 en twee lighallen voor 10 volwassenen. Alleen de lighal voor 10 volwassenen nabij de conciërgewoning is behouden zij het dat rond 2010/15 (?) de nog voor meer dan driekwart open lighal geheel is dicht gemaakt.

Op 11 april 1930 werd Brederodeduin vereerd met een bezoek van H.M. Koningin Emma. Alle kinderen kregen een zakje met chocolade-eitjes (bedrijfsfotografie A. Peperkamp / NHA 1334 inv. 113).

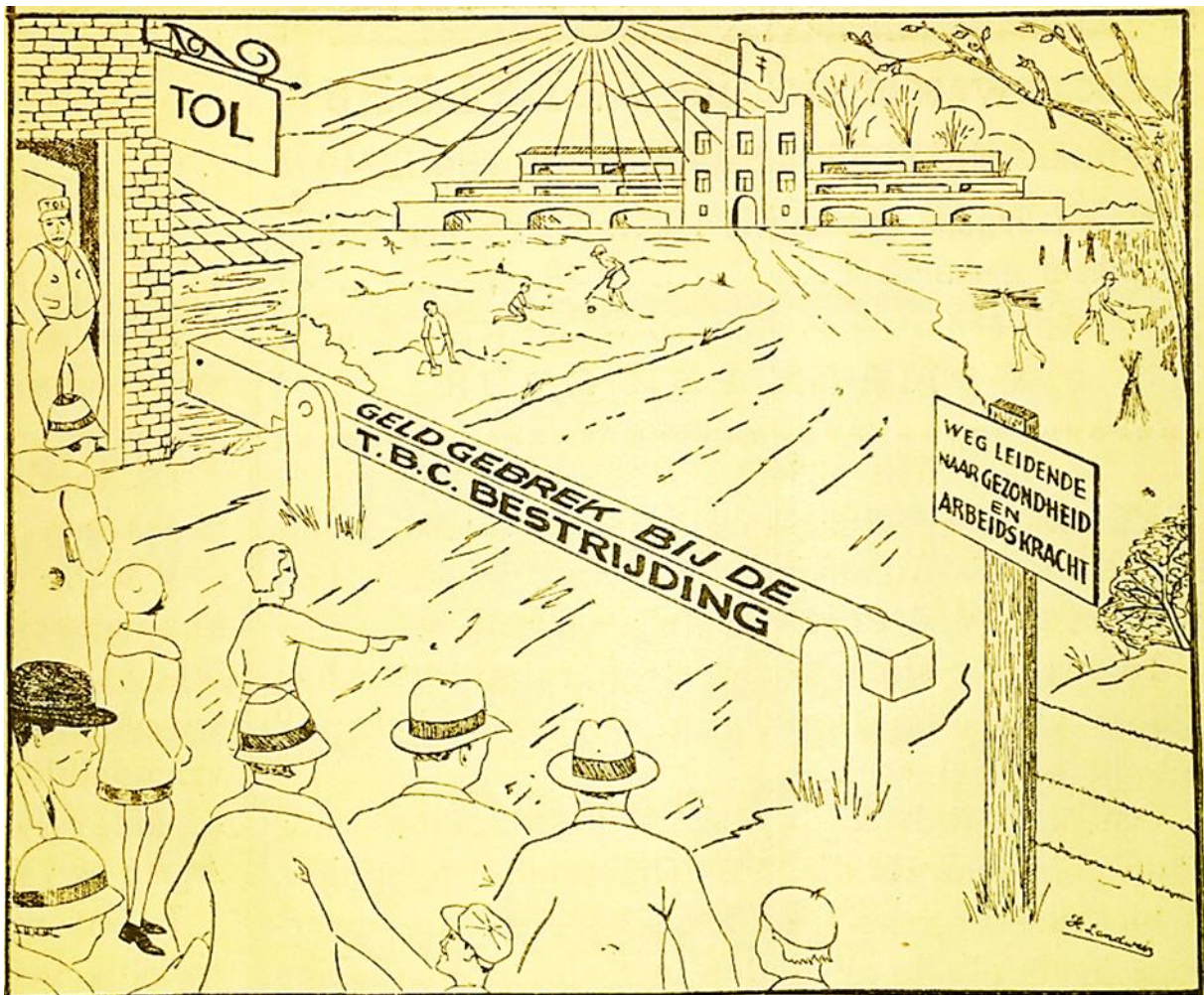

De vorstin werd begroet door de burgemeester van Bloemendaal, de doctoren L.C. Kersbergen, A.A.G. Land en S.J. van Slooten, en zuster Th.W. Moquette. Alle afdelingen werden bezocht. In de kinderlighal verwelkomde de kleuters de vorstin met gekleurde slingers en het lied: “Ferme jongens, stoere knapen!”.²⁹

In 1903 werd de Nederlandse Centrale Vereniging tot Bestrijding der Tuberculose opgericht. In Nederland was tuberculose destijds volksziekte nummer één. In 1910 werd naar voorbeeld van Zweden de verkoop van celluloid gemaakte bloempjes gestart om door donaties aan de nodige financiën te komen. Koningin-moeder Emma heeft ermee ingestemd dat het bloempje naar haar werd genoemd. En het eerste jaar met de bijbehorende collecte maand van de “Emmabloem collecte” werd gerelateerd aan de eerste verjaardag van de dochter van Koningin Wilhelmina d.w.z. de verjaardag van prinses Juliana op 30 april 1910. Wie een bijdrage deed in de collectebus kreeg een bloempje opgespeld, een z.g. Emmabloempje.

Koningin Emma, prinses van Waldeck en Pyrmont – vervolgens H.M. de Koningin-moeder – was zeer betrokken bij on- en minvermogene tuberculose lijders. De betrokkenheid kwam mede voort uit de ziekte van haar moeder en doordat een van haar zusters op 7-jarige leeftijd in 1869 overleed aan tuberculose. Emma heeft in het kader van liefdadigheid veel instellingen gesteund, zoals bijvoorbeeld ook (Park)herstellingsoorden van het Rode Kruis.

²⁹ Foto van het bezoek aan de lighallen op het Brederodeduin in het Haarlems Dagblad van 12 april 1930.

"TOLVRIJ NEDERLAND (ook deze tol moet weg)" - 15 april 1931. De originele propagandaplaatjes zijn in kleurendruk verschenen met een geperforeerde strook waarop het "tolgeld" met opgaaf van naam en adres kon worden ingevuld. De schets is een associatie van het rijksbeleid om de vele tolwegen op te heffen. In 1920 werd in de tweede kamer een amendement voor wijziging van de Gemeentewet en de Wet op de inkomstenbelasting ingediend om de talrijke belemmerende gemeentelijke tollens op de openbare wegen af te schaffen.

Aan het begin van de crisisjaren 1929-1940 was de financiële nood al zo hoog dat de Vereniging tot Bestrijding der Tuberculose en de directie van de Filmfabriek Polygoon te Haarlem koningin-moeder Emma verzochten om een oproep tot het volk van Nederland te richten. Op maandag 20 maart 1933 vond de opname plaats, waar zij in het kader van de Emmabloemcollecte vroeg een offer te brengen – hoe klein ook – om de nood en het lijden van de tuberculoselijders te helpen ledigen. Daarmee was koningin-moeder Emma de eerste Oranje waarvan beeld met geluid is opgenomen. In verband met de grote actualiteit van het onderwerp ging de film al de volgende avond als extra in het weekjournaal van de "Polygoon" in de belangrijkste 50 theaters of bioscopen van Nederland in roulatie. En de oproep of rede werd op 23 maart om ongeveer acht uur in de avond door de AVRO via de radio uitgezonden.³⁰

HOE KOUD OOK DEZE STEEN,
HOE HARD EN SCHERP ZIJN KLANK,
HIJ SPREEKT EEN HEEL ZACHT WOORD
VAN EEUWIG WARMEN DANK.

AANGEBODEN DOOR PATIENTEN EN OUD-PATIENTEN
VAN DE LIGHAL

1 OCTOBER 1927

³⁰ Volledige reden: Soerabaijasch handelsblad 04-04-1933 – Koningin-moeder spreekt voor Polygoon's geluids-filmjournaal.

Gedenksteen en gedenkplaten van het sanatorium

Een gedenksteen voor Brederodeduin werd aangeboden door patiënten en oud-patiënten. Voor zover bekend is de gedenksteen in de hal bij de hoofdingang van het hoofdgebouw ingemetseld. Sinds de transformatie van het Hoofdgebouw in vier woningen bevindt deze zich op het adres Bergweg nr. 6. De dichtregels zijn bedacht door Clinge Doorenbos.

Verder kon (of kan?) men op beide kinderzalen van het hoofdgebouw een gedenkplaat met de naam Johannes Hendrik Luden in gouden letters aantreffen. In 1930 schonk mevrouw Edgar Leonard, voorheen mevrouw Luden te Overveen, 100.000 gulden voor het kinderherstellingsoord Brederodeduin ter herinnering aan haar zoon die op bijna 12-jarige leeftijd in 1929 te Overveen aan meningitis tuberculosa overleed. De familie Luden woonde op Elswoutshoek en behoorde tot de zgn. “erven Van der Vliet”. Door de gift konden TBC-lijdende kinderen gratis worden verpleegd.

De open lighal voor maximaal 10 volwassenen ter bestrijding van tuberculose in aanbouw (1927).

De enig overgebleven lighal van Zuid-Kennemerland destijds bestemd voor 10 volwassen TBC-lijdende. De oorspronkelijk open lighal is semi-recent geheel dicht gemaakt. Hoewel de lighal nog steeds uniek in zijn soort is, lijkt het nu meer op een schuur dan op een open lighal voor TBC-lijdende (2024).

Tijdens de renovatie van de dienstwoningen aan de Schröder van der Kolkweg kregen deze bewoners tijdelijk een stacaravan op het terrein van het vroegere sanatorium toegewezen. Voor de wasmachines werd de lighal voor een vierde deel dicht gemaakt nl. het deel aan de zijde nabij het bruggetje over de gedempte amoureuze beek. Omstreeks 2010-2015 (?) is de open lighal helemaal dicht gemaakt en de beek gedempt en het bruggetje gesloopt.

Brederodeduin was tot de tweede wereld oorlog een eenvoudig dag- en nachtsanatorium met beperkte middelen.

Brederodeduin moest 21 september '44 op last van de Duitsers binnen 2 dagen ontruimd worden. Een klein deel van de patiënten van het sanatorium Brederodeduin werd naar het St. Elisabeth Gasthuis geëvacueerd. Voor zover mogelijk moesten de overige patiënten thuis kuren. De patiënten hebben in het Gasthuis acht maanden van de gastvrijheid genoten. Vanaf 6 juni 1945 konden weer patiënten worden ontvangen. Arbeidstherapie was nog onmogelijk door een gebrek aan materialen zoals pitriet, hout en verf.

Naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van het sanatorium Brederodeduin in 1952 heeft Anton Pieck een tekening gemaakt. Een deel van het hoofdgebouw, de conciërge woning en de enige nog overgebleven lighal van het sanatorium Brederodeduin zijn met het bruggetje afgebeeld. De bovenloop van de Amoureuze beek is door de bewoners van de tot appartementen omgebouwd sanatorium omstreeks 2010-2015 (?) gedempt, waarbij ook het bruggetje is gesloopt (tekening: Anton F. Pieck).

Na de oorlog werd vooral dankzij de giften en actieve hulp van de postduivenhouders in Haarlem het sanatorium efficiënter ingericht. De keuken werd uitgebreid, zodat de patiënten meer gevarieerde maaltijden konden verkrijgen. De kamers in het hoofdgebouw voor de twee hoofdzusters werden vergroot. De bergplaats voor ligstoelen, hout en riet voor arbeidstherapie achter het hoofdgebouw, oorspronkelijk een noodwoning uit de eerste wereld oorlog, werd vervangen door een nieuw stenen gebouwtje. En een lange wens ging in vervulling door de aanschaf van een röntgen-doorlichtingstoestel.

De tekening van Anton Pieck was vanaf 1953 het beeldmerk tevens blikvanger van de zorginstelling voor de rubriek "NIEUWS UIT BREDERODEDUIN" in het Haarlemse blad "Strijd tegen de Tuberculose".

6 Tuberculose patiënten op PZS

De niet reguliere ziekenhuizen beschikte veelal ook over een afdeling voor patiënten met tuberculose. Zo ook het Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort. De volksziekte nummer één had namelijk toegeslagen in de Bloemendaalse instelling. In het jaarverslag van het psychiatrisch ziekenhuis uit 1918 wordt daar als volgt melding van gemaakt: “Een verbetering in de verpleging der lijders van tuberculose, een vraagstuk, dat door de grootere uitbreiding deze ziekte, zoo buiten als in de gestichten, weer meer urgent geworden is, werd aan de Vrouwen-Afdeling in het Oude Gedeelte eene afzonderlijk gedeelte, buiten het centrum gelegen, voorzien van een serre en twee draaibare lighallen, ingericht.” Vooralsnog is onbekend wanneer de afdeling is opgeheven en de lighallen zijn afgebroken. Vermoedelijk stonden de lighallen aan de rand van het Zusterduin.

Vanwege de aanhoudende tuberculose-besmettingen werd in 1935-1936 een systematische Röntgenonderzoek op tuberculose gedaan. Daardoor konden niet eerder gediagnostiseerde longafwijkingen worden vastgesteld en kon met een behandeling worden gestart.

Tweede wereldoorlog en (nood)sanatorium

Weinig bekend is nog dat vlak na de tweede wereldoorlog een noodsanatorium op het terrein van het Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort werd ondergebracht. In januari 1943 werden op last van de Duitse autoriteiten alle psychiatrische patiënten naar elders geëvacueerd en de gebouwen gevorderd, omdat langs de kuststreek de zgn. Atlantik Wall werd aangelegd tegen een mogelijke invasie van de geallieerden.

Uitgezonderd een groep van de ‘beste’ patiënten (300) die waren ontslagen, vertrokken begin 1943 de andere patiënten naar het buitengesticht Willem Arntsz Hoeve te Den Dolder (500), Willem Arntsz Huis te Utrecht (190), Gesticht Brinkgreven te Deventer (85), Gesticht Groot Gaffel te Warnsveld (200), Psychiatrische Inrichting Voorburg te Vught (250) en het Rijks Krankzinnigen gesticht Woensel (100)³¹. In totaal zijn 1325 patiënten geëvacueerd naar andere inrichtingen. Hoeveel patiënten er na de bevrijding terugkeerden is onbekend.

De gebouwen op PZS en Brederodeduin waren vlak na de oorlog nog verlaten, waardoor op 31 juli 1945 een deel van het psychiatrisch ziekenhuis in opdracht van het Militaire Gezag ten behoeve van het Rode Kruis gevorderd kon worden. Aanvankelijk als noodhospitaal voor zieke terugkerende mensen van de Arbeitseinsatz en interneringskampen uit Duitsland. Menskracht en de inventaris voor het nog in te richten hospitaal moesten van elders worden overgebracht.

Verhuizing Noodziekenhuis te Hoofddorp naar Bloemendaal

In de bezettingsjaren ’44-’45 werd er in een schoolgebouw te Hoofddorp een noodziekenhuis voor slachtoffers van eventuele rampen en zo nodig voor evacuees ingericht, waar zo’n 70 patiënten konden worden opgenomen.³² Het was een uitkomst voor de bewoners van de Haarlemmermeer, toen er geen vervoersmogelijkheden meer naar Haarlem en Amsterdam bestonden. Ook zijn er verzetslieden en gewonde geallieerde piloten geholpen. De inventaris van het noodziekenhuis werd na de bevrijding in z’n geheel overgebracht naar het nog leegstaande Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort. Ook de voltallige verpleegstersstaf is toen meeverhuisd naar Bloemendaal.

³¹ Opgericht in 1918 als Rijkskrankzinnigen gesticht Woensel en heette in 1947 Rijks Psychiatrische Inrichting te Eindhoven. Sinds de privatisering in 1986 Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuis stichting ‘De Grote Beek’.

³² Het betrof de Nijverheidsschool of Vakschool voor meisjes met internaat dat als zodanig tot 1973 heeft bestaan. Het scholencomplex (bj. 1931) bevindt zich op de hoek van Kruisweg 612 en Wilhelminalaan 55 te Hoofddorp.

Bij het Noodziekenhuis van het Ned. Rode Kruis te Bloemendaal kunnen met ingang van 1 Oct. a.s. of later worden geplaatst:

- a. Verpleegsters, in het bezit van diploma A of B.
- b. Verpleeghulp
- c. Verplegers, in het bezit van diploma A of B
- d. Hoofd van de Naalkamer, bekend met machinaal stoppen en gewend leiding te geven.
- e. Eenige Verstelnaaisters.
- f. Eenige Meisjes voor de Linnenkamer.
- g. Dienstmeisjes voor keuken en huishouding (in- of extern).
- h. eventueel mannelijk personeel voor de keuken.
- i. Tuinknecht.

Sollicitaties uitsluitend schriftelijk spoedig in te zenden aan de Directrice van het Noodziekenhuis van het Nederl. Rode Kruis te Bloemendaal (post Santpoort).

Haarlems Dagblad 12 september 1945

Doch er bleek voor de repatriërende zieken nauwelijks behoefte te zijn voor ziekenhuisverpleging. Daarentegen was er een schrijnend tekort aan ruimten voor de verpleging van tbc-patiënten en werd het gereserveerde deel van PZS beschikbaar gesteld als noodsanatorium. De exploitatie van het Rode Kruis ziekenhuis werd gedaan door de afdeling Haarlem en omstreken. Het noodsanatorium kon op 17 oktober 1945 in gebruik worden genomen. Door de noeste arbeid van de geneesheer-directeur, de adjunct-directrice en alle personeelsleden kon het noodsanatorium uitgroeien tot een modelinrichting. Het noodsanatorium werd op vrijdag 21 december 1945 officieel door *prinses Juliana* geopend. Het noodsanatorium-ziekenhuis met plaats voor maximaal 280 patiënten had de beschikking over drie longartsen, een thorax-chirurg, een bronchoscopist, een consultant voor been- en gewrichtstuberculose, een tandarts en gediplomeerde zusters. Er bevond zich een operatiekamer en bronchoscopiekamer, een modern uitgeruste Röntgenkamer, een bacteriologisch en een chemisch laboratorium. Tevens vond er onder deskundige leiding arbeidstherapie plaats. Kortom meer dan een goed nood sanatorium.

Het Nieuwe Gedeelte waar de patiënten in de lighal genieten van de frisse zeelucht. Ook waren de ramen van de zalen geopend voor de zuiverende lucht. (De waarheid 10-01-1949 Uitstekend ingericht Tuberculose-sanatorium wordt opgeheven).

Maar vanwege de wettelijk opgelegde taak voor de verpleging van geesteszieken was ontruiming van de noordelijke helft van het Nieuwe Gedeelte en Meerzicht op termijn noodzakelijk. In de slechts 3½ jaar van het bestaan van het Rode Kruis noodsanatorium zijn 662 patiënten

verpleegd. Dr. S.J. van Slooten van de Haarlemse Vereniging tot Bestrijding der Tuberculose over de ontruiming van het noodsanatorium: “De opheffing is een groot verlies voor de talrijke sanatoriumverpleging behoevende tuberculoselijders in Nederland en voor de Haarlemse patiënten in het bijzonder.” In de vrijgekomen vleugels van het Nieuwe Gedeelte bevonden zich in de jaren 70-tig de afdelingen West-Friesland en Wieringerland.

Er waren echter plannen van het Rode Kruis om het Sanatorium te verhuizen naar het leegstaande “Kareol” te Aerdenhout, waar op termijn 150 patiënten zouden kunnen worden opgenomen. Maar ondanks een wachtlijst van vijfhonderd patiënten uit Amsterdam werd het plan afgewezen. De Villa-bewoners – en wethouder van Bloemendaal – wilden namelijk niet op een of meerdere lighallen uitkijken, want dat zou niet bepaald een verfraaiing van het natuurschoon zijn. Het Kareol werd in 1979 gesloopt, waarvoor een appartementencomplex in de plaats is gekomen (Van Lennepweg 50 te Aerdenhout).

Ondanks een opname stop moesten uiteindelijk nog 148 tbc-patiënten naar andere sanatoria worden overgebracht. Sanatorium Hoog-Laren aan de Rijksweg 1 te Blaricum kon hooguit 70 niet al te ernstig zieke patiënten opnemen. Dit sanatorium was in 1903 opgericht ten bate van Amsterdamse tuberculose lijders en heeft later als verpleeghuis voor terminaal zieken en geestelijk gestoorde bejaarden bestaan totdat in 1986 sloop van het gebouwencomplex volgde. Op deze locatie kwam in 1990 het ziekenhuis Gooi-Noord dat in 2006 Tergooi werd genoemd en aldaar de deuren in 2023 sloot.

7 Van Sanatorium naar psychiatrische inrichting (Brederodeduin)

Door steeds betere medicatie kregen sanatoria ter bestrijding van TBC rond 1970 te maken met een onderbezetting van de bedden. Bij enkele voormalige sanatoria vond (en vindt in een enkel geval) langdurige leegstand en verval van de gebouwen plaats. Andere sanatoriumcomplexen kregen soms na de nodige aanpassingen een (tijdelijk) nieuw leven als verpleeghuis voor demente bejaarden en/of andere zorgbestemmingen of werden verbouwd tot appartementen of geheel dan wel gedeeltelijk gesloopt.

Lighal of lighal tussen de auto's op de Parkeerplaats van het Spaarne-Gasthuis Hoofddorp.

Opvallend is dat bijna alle grotere houten lighallen gesloopt zijn. Alleen de zgn. boshuisjes of -hutjes ook wel lighallen genoemd, zijn hier en daar nog behouden. Deze al dan niet draaibare tbc-huisjes waren voor één en soms voor twee personen bedoeld. Voorheen kon je deze demontabele TBC-huisjes bij een kruisvereniging of bij een sanatorium huren of kopen en soms is er zo'n huisje nog in tuinen bij woningen te vinden, maar zij worden vaak als

zodanig niet herkend. Een origineel zeshoekig tbc-huisje uit 1922 op een draaischijf is terug te vinden tussen taxushagen midden op de parkeerplaats van het Spaarne Gasthuis Hoofddorp (geopend in 2004), dat afkomstig is uit een tuin van Hoofdweg 683. Het tbc-huisje is hier vermoedelijk een verwijzing naar het voormalig ziekenhuis de Mariastichting in Haarlem, waaruit het ziekenhuis in Hoofddorp is ontstaan. In 1921 kreeg de Mariastichting een nieuwe vleugel voor onder meer de zware tuberculose-gevallen. Voor zover bekend zijn er slechts twee authentieke tbc-huisjes in Haarlemmermeer te vinden.³³ Bekend is nog dat in 1926 de afdeling Haarlemmermeer van de Noord-Hollandse Vereniging “Het Witte Kruis” 28 draaibare ligtenten aan patiënten beschikbaar heeft gesteld, zodat zij nabij hun woning konden kuren. En vanwege de beperkte ruimte aan de dijk kreeg de afdeling Spaarndam van het Rijk toestemming om 2 ligtenten op fort Noord te plaatsen.

Hoewel sanatoria meestal alleen beschikte over houten lighallen voor meerdere personen, waren er ook enkele sanatoria die voor bijna genezen patiënten een eenpersoons ligtent op het eigen terrein beschikbaar stelden. Bijzonder is bijvoorbeeld dat bij het Sanatorium Zonnestraat te Hilversum 31 kleine tbc-huisjes van 2,5 bij 2,5 meter tot het grote complex behoorden. Acht tbc-huisjes zijn er achtergebleven, maar waren in slechte staat. Eén tbc-huisje is door studenten bouwkunde van de TU in Delft gerestaureerd (en op 12 januari 2007 opgeleverd), terwijl vanaf 2007 leerlingen van College de Brink uit Laren, uit de kaderklas bouwkunde een aantal van de andere overgebleven huisjes hebben gerestaureerd.³⁴ De oorspronkelijk op het terrein aanwezige grote houten lighallen voor meerdere personen zijn allemaal gesloopt. Sloop van de grotere lighallen was een landelijke trend.

Het voormalige sanatoriumcomplex Brederodeduin heden ten dagen

Het qua grootte bescheiden sanatorium complex Brederodeduin is nog redelijk goed als sanatorium te herkennen, omdat het hoofdgebouw, de conciërgewoning, de werkplaats voor arbeidstherapie waarboven een verpleegster en dienstboden woonden en zelfs nog een houten lighal voor 10 tbc-lijdens zijn behouden. Het sanatorium voor de *min vermogenden* was bedoeld voor verpleging van de lichtere tbc-gevallen. De geografische en maatschappelijke context van dit tbc-sanatorium met de verschillende bouwsels in het duinbos tegen de flanken van de hoogste duintop van Zuid-Kennemerland is herkenbaar. Alle in baksteen opgetrokken gebouwen hebben in de jaren 90-tig van de vorige eeuw een woonbestemming verkregen.

Het ensemble is weliswaar behouden, maar door verkaveling en vooral ook het dempen van de Amoureuze Beek en daarmee het afbreken van de door Anton Pieck getekende brug als onderdeel van de landschappelijke tuin met o.m. heel veel Lelietjes der Dalen is iets van zowel de historisch landschappelijke sfeer uit de periode van de Blauwe Trappen – de Brederode Berg – als ook het daarin opgenomen sanatorium enigszins verloren gegaan. Op het hoofdgebouw zijn twee ‘penthouses’ gekomen en de werkplaats heeft een serre en een aanbouw verkregen zonder dat van een ernstige aantasting kan worden gesproken. Het ensemble van de bebouwing en omgeving van het tuberculose Sanatorium Brederodeduin is uniek te noemen voor de kuststreek en ook voor Nederlandse begrippen. Het bedoelde complex werd uiteindelijk aan het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort toegevoegd, maar in opdracht van het ziekenhuis werden 3 van de 4 lighallen met de grond gelijk gemaakt.

Een quick-scan aan de hand van een bestaande nog verder aan te vullen lijst van voormalige sanatoria ter bestrijding van TBC kan worden gesteld dat minstens 30 procent van de sanatoria in Nederland zijn gesloopt. Voorbeelden van enkele min of meer behouden grotere complexen zijn: Oranje Nassau's Oord te Renkum, Hellendoorn, Bergh en Bosch te Bilthoven en Zonnestraat te Hilversum. Bij andere voormalige sanatoria is meestal de context niet meer

³³ Tbc-huisje <https://nl.wikipedia.org/wiki/Tbc-huisje>. Bij Margaretha's Hoeve Hoofdweg 1327 te Nieuw Vennep <https://stadsherstel.nl/monumenten/tbc-huisje/>

³⁴ Zonnestraat - boshutjes <https://www.tgooi.info/zonnestraat/boshut.php>

aanwezig.³⁵ In 1934 waren er in Nederland 36 goedgekeurde sanatoria voor de verpleging van tuberculoselijders.³⁶ De meeste sanatoria waren gericht op longtuberculose, maar er waren ook sanatoria gericht op lijders met been- en gewrichtstuberculose. Zo werd bijvoorbeeld het R.K. Sanatorium voor chirurgische tuberculose en chronische beenziekten „Heliomare" te Wijk aan Zee in 1931 opgericht.

Het voormalige sanatoriumcomplex als afdeling Brederodeduin van PZS

Voor een betere huisvesting van psychiatrische patiënten kocht de Provincie Noord-Holland in 1970 het Brederodeduin-terrein met de opstallen van het sanatorium voor het aangrenzende Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Tegelijkertijd verlieten de laatste 12 tuberculosepatiënten Brederodeduin. De eerste jaren daarna werden besteed om alle houten lighallen op één na af te breken en het hoofdgebouw geschikt te maken voor psychiatrische patiënten. In juli 1976 werd het complex Brederodeduin in gebruik genomen voor 39 patiënten. De open afdeling Brederodeduin bestond merendeels uit niet bejaarde chronische patiënten, waarvan vele met ernstige gedragsstoornissen. Het enigszins aangepaste voormalige sanatorium bood deze patiënten een thuisfunctie met een structurerend behandelprogramma. De jaarverslagen van het PZS spreken elkaar tegen in hoeverre de heterogene samenstelling van de patiënten in 2 of bij voorkeur in 4 groepen kon worden verdeeld.³⁷ Maar een oud-medewerker kon bevestigen dat er slechts 2 groepen waren te onderscheiden. Zoals eerder vermeld was de behandeling voor deze patiënten gericht op hun zelfredzaamheid.

³⁵ Lijst van voormalige tuberculose-sanatoria in Nederland https://nl.wikipedia.org/wiki/Lijst_van_voormalige_tuberculose-sanatoria_in_Nederland

³⁶ Cock, A. ter, Wat geschiedt er in Nederland in het belang der Volksgezondheid?, 7 okt. 1934

³⁷ Jaarverslag Provinciaal Ziekenhuis Santpoort 1976 en 1979.

8 Overzicht van behouden monumentale panden enz. op en aan de randen van het PZ-terrein

De dokterswoningen aan de rand van het PZ-terrein hebben verschillende ziekenhuis bestemmingen gekend. Ook andere gebouwen – wat er nog van over is – vormen nog een ensemble van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort.

Volgens de Welstandsnota gemeente Bloemendaal 2013 zijn een beperkt aantal gebouwen behouden: “De meeste gebouwen zijn inmiddels gesloopt. Alleen het voormalige hoofdgebouw, anatomisch laboratorium, directeurswoning Meerzicht, koetshuis, villa Bloemendaals Begin en de randbebouwing langs de Brederodelaan en de duinrand worden gehandhaafd.” Maar tegen een verdere verkrotting van het hoofdgebouw werd vooralsnog niets ondernomen. En de in 1897 gebouwde woning voor de machinist – Brederoodseweg 17 gelegen aan de rand van het terrein – is in 2014/15 gesloopt.

Hieronder is een tweedeling van monumentale panden incl. kleine monumenten gemaakt die zich nog midden op of zich nog aan de rand van het terrein bevinden. De klokkentoren zou zich midden op het terrein moeten bevinden en is daarom in de desbetreffende tabel opgenomen. Verder is de huidige status van bescherming aangegeven. Opvallend is dat een aantal beschermwaardige panden dan wel relictten geen beschermende status hebben verkregen.

Centrale bebouwing incl. kleine monumenten van terrein PZS			
Locatie	Oorspronkelijk gebruik	Bouwjaar	Bescherming
Parkweg 10 (Duin en Daal) *	klokkentoren van Meerenberg II of het Nieuwe Gedeelte	1886	gem.
Nabij Meerenberg I **	gevelsteen met provinciaal wapen, Meerenberg II of het Nieuwe Gedeelte	1886	geen
Duin en Beeklaan 28 ***	koetshuis en 1 onttakelde waterpomp	18 ^{de} & 1846	prov.
Duin en Beeklaan 30	herenhuis en Meerzicht – tuinb. en dir.	17 ^{de} & 1849	prov.
Zuster Constancelaantje 2	mortuarium - anatomisch laboratorium	1877	rijks
nabij Zocherlaan 1 (?)	Gedenkteken 1849–1949 nabij hoofdgebouw Meerenberg I	1949	geen
Zocherlaan 2 t/m 88 (voorheen Brederodelaan 54)	hoofdgebouw Meerenberg I of het Oude Gedeelte het zgn. carré	1848	rijks
Zocherlaan 2 t/m 88 (voorheen Brederodelaan 54)	Schoorsteen in het carré	1908	rijks
Zocherlaan 2 t/m 88 (voorheen Brederodelaan 54)	3 waterpompen in het carré (de vierde pomp ontbreekt, maar staat ontmanteld bij het koetshuis van Meerzicht)	1846-1848	rijks

gem. = gemeentelijk monument / prov. = provinciaal monument / rijks = rijksmonument /

* Zonder een *bekendmaking* is de klokkentoren in 2005 ver buiten het voormalig ziekenhuisterrein in een tuin van een particulier beland.

** De gevelsteen is sinds 2007 enkele keren verplaatst en ligt bij Meerenberg I in plaats van de historisch juiste locatie nabij het voormalige Meerenberg II (nu tijdelijk geparkeerd bij Myrthe Smith).

*** De waterpomp is oorspr. afkomstig van het hoofdgebouw Meerenberg I (het Oude Gedeelte).

Er is gebleken dat slechts anderhalf à twee therapiegebouwen zijn ontkomen aan de sloperskogel (zie randbebouwing). In het therapiegebouw Carpe Diem vonden allerhande therapieën plaats zoals borduren, schilderen enz. Ook werd het gebouw een keer per maand als oefenruimte beschikbaar gesteld aan het Santpoortse ‘Fanfarecorps Wilhelmina’.

Het gebruik van het zo geheten schaftlokaal was gesplitst voor de Technische Dienst (TD) en patiënten. Op de begane grond bevond zich de technische dienst en de verdieping van het schaftlokaal werd door patiënten gebruikt die in het park en Jagtlust arbeidstherapie verrichtte. De toegangen waren van elkaar strikt gescheiden.

De enige twee overgebleven therapiegebouwen aan de rand van het voormalig PZS-terrein zijn Carpe Diem en het Schaftlokaal, maar zij hebben geen beschermde status. Verder is er een voormalige werkplaats voor arbeidstherapie incl. kamers voor de zusters van het sanatorium.

Randbebouwing incl. kleine monumenten van PZS

Locatie	Oorspronkelijk gebruik	bouwjaar	bescher- ming
'Zusterduin' PZS	Joodse begraafplaats *	1891	gem.
Zuster Constancelaan 53	therapiegebouw Carpe Diem (schil- deren, borduren etc.)	1920?1950	geen
Duin en Beeklaan 19	Schaftlokaal (gescheiden ruimtes voor TD en therapie voor de buitenwerkers)	1965	geen
Bergweg bij 2 en 4-10	houten lighal van TBC-sanatorium	1926	gem.
Bergweg 2	dienstwoning (conciërge-huismeester)	1926	geen
Bergweg 4-10	TBC-sanatorium (hoofdgebouw)	1927	geen
Bergweg 12	arbeidstherapie gebouw en zusterhuis	1936	geen
Nabij Duin en Beeklaan 17 te Bloemendaal; voorheen Jagtlustlaan/Rondweg	grenspaal nr. 9 van Rijnland (na ver- nietiging is door Swaalf een 'replica' gemaakt)	2005 voor- heen 1851	prov.
Nabij Posthumus Meyjeslaan 5 en Brederoodseweg 17abc	grenspaal nr. 8 van Rijnland (RL/HB)	1851	geen
Posthumus Meyjeslaan 17 (voor- heen Velsenderlaan 1)	dokterswoning voor Meerenberg II (Bloemendaals Begin)	1887	gem.
Brederoodseweg 29	Dokterswoning in Bloemendaal	1905	gem.
Brederodelaan 36	gasstoker, magazijnmeester en later secretarischwoning (laatst dhr. J.P. Lok)	1902	gem.
Brederodelaan 38	veldwachterswoning (parkwachter)	1892	gem.
Oorspr. ingang tussen 38 en 40	pilaren en hekwerk (later dienstingang)	?	geen
Brederodelaan 40	veldwachters- / machinistwoning	1880	rijks
Brederodelaan 42-44	Valckenburgh: administrateur huismeesters- en predikantenwoning	1883&1903	gem.
Brederodelaan 46-48	dubbele dokterwoning-Dr. Frankschool	1878	geen
Brederodelaan 50-50a	directeurswoning	1904	gem.
Zocherlaan 1 (Brederodelaan)	kerk (A. van der Linden) en hekwerk**	1856&1897	rijks
Zocherlaan 2 (Brederodelaan)	portiersloge (A. van der Linden)	1850	rijks
Brederodelaan 52	dienstwoning***	1892?	geen
wijk Brederodelaan 57-75, 77	dienstwoningen (77 - dokterswoning)	1914	gem.
Van Ewijkweg 2-8	dienstwoningen	1914	gem.
Duinlustparkweg 3-23	dienstwoningen	1914	gem.

gem. = gemeentelijk monument / prov. = provinciaal monument / rijks = rijksmonument

* <https://www.online-begraafplaatsen.nl/begraafplaats/2694/Joodse-Begraafplaats-Bloemendaal>

** Toegangshek F.W.M.Poggenbeek *** Vormt qua architectuur een eenheid met Brederodelaan 38

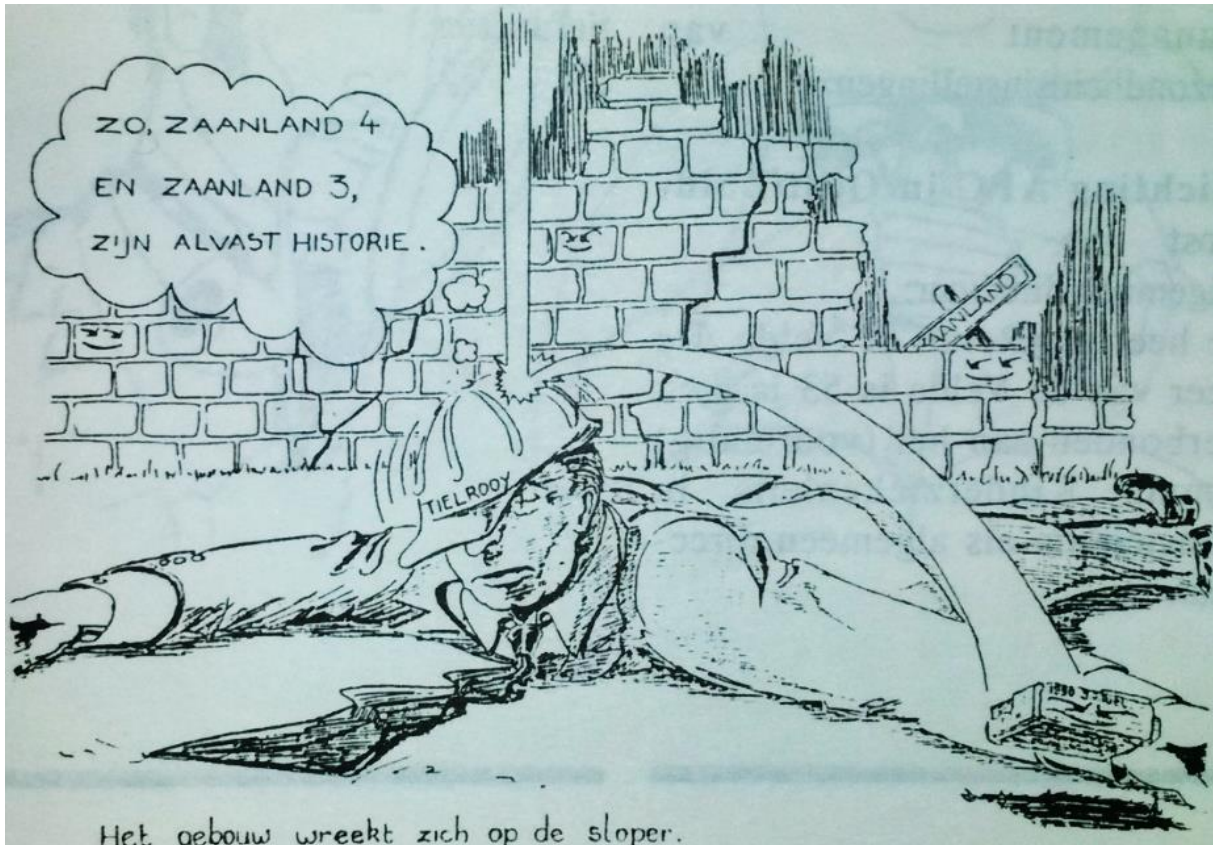
Voorbeeld van een gesloopte dienstwoning in de zoom van het PZ-terrein

De woning van de machinist uit het jaar 1897 is in 2014/15 gesloopt voor drie woningen (Brederoodseweg 17abc). Verder is door de aangrenzende nieuwbouw op het voormalig PZ-terrein de grenspaal van Rijnland nummer 8 niet meer toegankelijk. (foto: St. Woongemeenschap Santpoort-Z. 2012).

Situatie 13 december 1990. Sloop van de noordvleugel van het Oude Gedeelte, waarin de afdelingen Zaanland 3 en 4 waren gehuisvest. Op de achtergrond het later gesloopte Oude Zusterhuis uit 1898. Gebr. Bottelier B.V. Sloopwerken (NHA Fotopersbureau De Boer).

Het gebouw wreekt zich op de sloper. Cartoon van Jos van Riel - 1990 (bron: Museum van de Geest).

Grenspalen

De oorspronkelijke natuurstenen grenspaal nr. 9 stond op de historische grens van het Hoogheemraadschap Rijnland (RL) en het voormalige Hoogheemraadschap Hondsbossche en Duinen tot Petten (HB) die op dat punt met de gemeente grens samenvalt. De huidige grenspaal RL/HB nr. 9 staat op de gemeente grens van Bloemendaal en Velsen nabij Velserend. De grenspaal nr. 8 staat ook op de gemeente grens en tevens op de perceelgrens van de inmiddels gesloopte machinistenwoning uit het jaar 1897 (nu Brederoodseweg 17a-b-c).³⁸

Door een oplettende burger uit Santpoort-Noord werd vastgesteld dat de Grenspaal nr. 9 RL/HB – een provinciaal monument – in opdracht van de toenmalige projectontwikkelaar van Park Brederode was vernietigd. Door tussenkomst van de Provincie Noord-Holland is door Steenhouwer Swaalf te Haarlem in 2005 een bijna exacte replica gemaakt (zoek de verschillen). Drie grenspalen met de beschermde status van Provinciaal Monument worden door de Provincie Noord-Holland tot Santpoort-Zuid gerekend nl. de grenspalen 7, 9 en 10. Het is de vraag waarom grenspaal nr. 8 geen enkele beschermde status heeft verkregen?

Authentieke grenspaal nr. 9 RL/HB in 1979 (foto P. Korpershoek). In 2000 vernietigd.

Een bijna exacte replica van grenspaal nr. 9. sinds 2005 (foto 2024)

Grenspalen RL/HB op gemeente grens van Velsen - Bloemendaal			
Locatie*	omschrijving	bouwjaar	bescherming
Bloemendaalsestraatweg aan de Scheysloot gem. Velsen/Bloemendaal	Grenspaal 7 RL/ HB	1851	provinciaal
Posthumus Meyjeslaan 5 achter Brederoodseweg 17abc (voorheen huisnr. 17) op gemeente grens Velsen-Bloemendaal	Grenspaal 8 RL/ HB	1851	geen
Nabij Duin en Beeklaan 17 te Bloemendaal; voorheen Jagtlustlaan/Rondweg (nabij Velserend)	Grenspaal 9 RL/ HB (replica)	2005 voorheen 1851	provinciaal
Brederoseberg	Grenspaal 10 RL/ HB	1851	provinciaal

* De grensscheiding tussen Rijnland en de Hondsbosse loopt deels gelijk met de gemeente grens van Velsen-Bloemendaal. Voor plaatsing van de grenspalen heeft men gekozen om de stenen palen zoveel mogelijk te plaatsen op de gemeentegrens. Grenspalen RL HB 7, 8 en 9 zijn daar goede voorbeelden van.

³⁸ Verleende omgevingsvergunningen w11.000506 Brederoodseweg 17 - 04 augustus 2011 (gemeente Velsen).

Grenspaal RL HBL 8 is hier gedeeltelijk bedolven onder het zand op provinciale grond en exact op de gemeente grens tussen Velsen en Bloemendaal (foto A.D. 2000). De grenspaal is door verkavelingen in een tuin beland (Posthumus Meyjeslaan 5). De huidige status is onbekend.

De twee Grenspalen 8 nabij Bloemendaals Begin en 7 bij Zinneveld aan de Scheysloot hebben een markant punt in de historische begrenzing tussen de twee Hoogheemraden, omdat de rechte grenslijn hier twee keer radicaal van richting veranderd (grensscheiding tussen Rijnland en de Hondsbosse - Rijnland toegang 30A kaart A-0098).

De waterpompen met zwengel

In het oorspronkelijke carré van Meerenberg (I) stonden vier waterpompen voor de drinkwatervoorziening. Met deze pompen kon handmatig door de zwengel op en neer te bewegen grondwater worden opgepompt. De pomp in de noordwesthoek van het carré moest in het verleden wijken voor de uitbreiding van het ketelhuis en de verschillende werkzaamheden die daar omheen plaatsvonden. Ook deze waterpomp werd destijds al als historisch waardevol gekwalificeerd. Daarom werd de pomp in opdracht van A. Jonker naast het 18de-eeuwse koetshuis geplaatst om de monumentale pomp voor de toekomst veilig te stellen. Voor deze pomp was dan ook geen waterput geslagen om grondwater te onttrekken.³⁹

De drie pompen binnen het carré zijn voorzien van een forse natuurstenen onderbouw met lekbak en een wit geverfde houten taps-toelopende bovenbouw afgedekt door een zinken tentdak met brede overstek. De pompen bestaan uit gietijzeren onderdelen waarvan de kraan en grote zwengel zichtbaar zijn. Ook de verplaatste waterpomp naar de kopse kant van het koetshuis was aan het begin van de 21ste-eeuw tot de ontmanteling identiek aan de andere waterpompen van 1849 die door Zocher dan wel door Van der Linden zijn ontworpen.

De waterpomp van de zuidwesthoek.

Hier ontbreekt de pomp van de noordwesthoek

Het voormalig Krankzinnigengesticht Meerenberg of het later zo genoemde “Oude Gedeelte” – het carré – werd na restauratie, renovatie, én nieuwbouw getransformeerd tot 44 woningen.

³⁹ Mededeling van Pieter van Twuyver (04-01-2013†), conservator van het voormalig Museum Meerenberg. Zie ook: Ons Bloemendaal 1 april 2003 p. 13 - Herinneringen van de heer A. Jonker.

Op het binnenterrein van het carré werden voor de toekomstige eigenaren van de woningen tuinen gecreëerd, maar daarvoor moesten de waterpompen wel een ietsje worden verplaatst. Er werden geheel in stijl met de historische situatie aan de zuid- en noordzijde van het carré spiegelbeeldige plekken voor de bedoelde waterpompen gecreëerd. Alleen heeft nu de noordwesthoek een open plek zonder waterpomp. De natuurstenen onderbouw van de onttakelde waterpomp, die op een pellet naast het koetshuis staat, kan weer worden voorzien van de houten opbouw met kap, zodat deze weer terug geplaatst kan worden waar deze hoort nl. op de open plek in de noordwesthoek van het carré. Dat zou gezien de spiegelbeeldige overeenkomst met de waterpomp in de zuidwestelijke hoek vanzelfsprekend moeten zijn (zie ook de inleiding).

De redengevende omschrijving van het voormalige koetshuis met waterpomp (Duin en Beeklaan 28, 2061DE Bloemendaal - Sectie A nr.3537) van het Provinciaal Monument Noord-Holland is vastgesteld op 22 juni 2021 onder GS nr. 1329233/1609453:

- “Op het terrein is tevens een (*ontmantelde*) waterpomp. Dit is een van de reeks waterpompen in classicistische stijl ontworpen door J.D. Zocher Jr. in 1846 - 1848. Drie waterpompen bij het hoofdgebouw op het terrein van Meerenberg hebben de status als Rijksmonument (Rijks- monumentnummer 529429).”
- “Op het terrein bevindt zich een waterpomp uit het einde van de 19de eeuw aan de noordwestzijde van het pand. Deze bestond uit een houten taps toelopend, witgeverfd gedeelte op hardstenen voet met aan de oostzijde een groen geverfde, gietijzeren kraan en zwengel. Onder de kraan is een natuurstenen lekbak oorspronkelijk in de grond ingelaten. Het geheel werd afgedekt door een houten, groengeverfd tentdak met breed overstek. *Thans is het hardstenen deel van de pomp met gietijzeren kraan tijdelijk op het terrein opgeslagen, in afwachting van een nieuwe plaats, en is de houten afdekking niet meer aanwezig.*”

De ontbrekende onderdelen van de waterpomp zouden zijn verwerkt in het omstreeks 2012 gerealiseerd zwembad in de westelijke lage uitbouw van het koetshuis.

In het kader van de Inventarisatie en Selectie Project in de Provincie Noord-Holland werden onder meer het voormalig koetshuis (indertijd Brederodelaan 10) en Huis Meerzicht (indertijd Brederodelaan 12) in 1990 geselecteerd. In 1995 werd middels de redengevende omschrijving voor beide objecten geadviseerd om het landhuis Meerzicht en het koetshuis met de waterpomp te beschermen op basis van de Provinciale Monumentenverordening. De letterlijke tekst voor wat betreft de pomp:

- “Mede onder de bescherming valt een waterpomp uit het einde van de 19de eeuw aan de noordwestzijde van het pand. Deze bestaat uit een houten taps toelopend, witgeverfd gedeelte op stenen voet met aan de oostzijde een groen geverfde, gietijzeren kraan en zwengel. Onder de kraan is een natuurstenen lekbak in de grond ingelaten. Het geheel wordt afgedekt door een houten, groengeverfd tentdak met breed overstek.”⁴⁰

Een redengevende beschrijving die slechts verschilt met de werkwoorden in heden en verleden tijd. Maar fysiek gaat het nu om een ontmantelde pomp en toen om een pomp in ongeschonden staat. Men kan zich afvragen wanneer of waarom pas na 26 jaar de beschrijving is aangepast en waarom er niet handelend is opgetreden?

⁴⁰ Buys & van der Vliet landschapsarchitectuur en stedenbouw – Inventarisatie PZ terrein Bloemendaal – Deel 3. Architectuur / monumenten - 's-Hertogenbosch, juni 1995 (in opdracht van Toorenend & Partners, Haarlem).

Fotopersbureau De Boer, eind jaren-90 (NHA).

Bovenstaande foto toont een van huidige drie waterpompen in de destijds nog groene oase binnen het carré van het “Oude Gedeelte”. De getoonde situatie is voordat de renovatie en gedeeltelijke sloop en herbouw van het complex hadden plaatsgevonden. Op de achtergrond de katholieke kapel en schoorsteen. Deze en de andere twee pompen binnen het carré verkregen de status van rijksmonument. De vierde pomp stond in de hoek van het carré nabij de schoorsteen, maar staat inmiddels al jaren geheel onttakeld zonder afdak en houten bovenbouw op een pellet naast het koetshuis van Meerzicht.

Ontmanteld Provinciaal monument - 22 juni 2021 onder GSnr. 1329233/1609453 (Duin en Beeklaan 28-30).

Een vijfde waterpomp

Verder is er nog een vijfde waterpomp die vermoedelijk buiten het carré nabij de wasserij van het Oude Gedeelte stond. De wasserij van het carré was al afgebroken voordat het carré de status van Rijksmonument verkreeg. De pomp is ter herinnering op het Wilhelmina Gasthuis (WG) in Amsterdam naast de voormalige hartkliniek en nabij de huidige Mentrum-kliniek geplaatst. Zie verder het hoofdstuk over het Wilhelmina Gasthuis.

9 PZS Zuidelijke en noordelijke helft

Het voormalig PZS-terrein bestaat in hoofdzaak uit twee delen nl. het zuidelijk deel wordt gevormd door het landgoed of hofstede Meer en Berg en het noordelijk deel door de voormalige hofstede Bloemendaals Begin. Later werden nog de twee terreinen Jagtlust en Brederodeduin toegevoegd.

Naar aanleiding van de krankzinnigenwet uit 1841 kocht Jhr. Jan Pieter Teding van Berkhout namens de Provincie Noord-Holland in 1844 de Hofstede Meer en Berg in Bloemendaal om op het landgoed een psychiatrisch ziekenhuis te stichten. De provincie Noord-Holland was de enige provincie die de voorkeur gaf aan de oprichting van een geheel nieuw gespecialiseerd gesticht voor de ongelukkige (arme) lijdens.

Vanwege de landschappelijke eisen wordt (landschaps)architect J.D. Zocher jr. benaderd voor een ontwerp. De uitwerking van het hoofdgebouw vindt plaats door architect A. van der Linden. De aan de weg staande kerk met het bouwjaar 1856 is ontworpen en uitgewerkt door Van der Linden. Overigens hebben de meeste nog bestaande gebouwen, die in Nederland door Van der Linden zijn ontworpen, de status van rijksmonument gekregen.

Met de Tweede Krankzinnigenwet 1884 moest paal en perk worden gesteld aan de overbevolking van gestichten door nieuwe gestichten op te richten. Tegelijkertijd werd bij Koninklijk Besluit het aantal maximum patiënten per gesticht vastgesteld. Daardoor kon in 1885 het aangrenzende noordelijk gelegen terrein van de Hofstede Bloemendaals Begin worden aangekocht om een nieuw gesticht à la Meerenberg op te richten. Qua plattegrond was het inmiddels zo genoemde Nieuwe Gedeelte enigszins vergelijkbaar met het Oude Gedeelte (resp. Meerenberg II en I). Meerenberg II was ontworpen voor 360 à 442 armlastige patiënten.

In de periode van de twee carrés ging men oorspronkelijk nog uit van de klassieke gesloten inrichting. De ontwerpen waren gebaseerd op het corridorstelsel met de traditionele indeling voor rustige, halfrustige en onrustige zieke en oude patiënten, waarbij de mannen van de vrouwen zijn gescheiden. Bij Meerenberg II werd geen gebruik gemaakt van het vernieuwende paviljoenstelsel d.w.z. meerdere afzonderlijke gebouwen voor specifieke doelgroepen in de zorg. Daardoor kon ruimte worden gespaard voor boomgaarden, moestuinen, varkenshokken enz., waardoor de instelling zoveel mogelijk zelfvoorzienend kon zijn en er genoeg ruimte was voor arbeidstherapie.

Vernieuwingen en eerste reorganisatie

Door nieuwe stromingen in de psychiatrie in vooral de tweede helft van de twintigste eeuw kregen de patiënten meer ruimte en vrijheden. Door de anti-psychiatrie beweging, democratiseringsprocessen en participatie ontstond een open instelling, wat ook direct gevolgen had voor de organisatie van het ziekenhuis. De gevolgen daarvan waren in de omgeving buiten het instituut merkbaar.

Geregeld vormde patiënten luidruchtige groepjes die in Santpoort of Haarlem overlast gaven. Maar elke dag waren er medewerkers aanwezig om patiënten op te vangen. En zij konden op hun bekende veilige thuisbasis aan vele soorten van therapie-mogelijkheden deelnemen: helpen in de kwekerij, onderhoud van het park, meubelmakerij, weverij, schilderen, ontspanning in Musis Sacrum en meer gerichte therapieën om veranderingsmogelijkheden bij de patiënt te stimuleren.

De veranderende inzichten in de psychiatrie die mede door de verbeterde psychofarmaca werden geïnitieerd, hadden gevolgen voor de behandeling en huisvesting. De behandelmethoden werden daartoe aangepast aan een groepsgerichte therapie. Voor de verblijfsruimten was het noodzakelijk dat er betere gemeenschappelijke voorzieningen werden verkregen en tegelijkertijd de privacy van de patiënt gerespecteerd kon worden. De organisatie van het ziekenhuis moest volledig worden aangepast.

De sterk hiërarchisch-centralistische structuur van de organisatie bleek volstrekt ontoereikend te zijn voor een goede onderlinge afstemming en het ontwikkelen van een visie op de doelstellingen van de organisatie in zijn totaliteit. Er werd gekozen voor een scheiding tussen de beleidsvoorbereiding en de uitvoering.

Een beleidsparticiperend stelsel (directie en door personeel gekozen stuurgroepen) en een uitvoerend stelsel met hoofdafdelingen, waarin patiënten behandeld en verpleegd worden, werden in 1973/74 geïntroduceerd. Een hoofdafdeling werd gevormd door een bepaalde categorie patiënten met dezelfde behandeldoel:

Hoofdafdeling I Brederode kliniek 138 bedden	richtte zich op een centrale opname en kortdurende behandeling;
Hoofdafdeling II Rijnland (volwassenen) Amstelland (adolescenten) 156 bedden (159+8 halfway-houses)	was bestemd voor langdurige klinische psychotherapie voor volwassenen en adolescenten;
Hoofdafdeling III Gooiland Zaanland Wieringerland 324 bedden (353+10 halfway-houses)	was voor de langer durende behandeling met naast een psychotherapeutische benadering een behandeling via leren en trainen (resocialisatie-afdeling);
Hoofdafdeling IV Kennemerland Schermerland West-Friesland Beemsterland 540 bedden (482+12 halfway-houses) ⁴¹	Hoofdafdeling IV richtte zich behalve op de opname van kortdurende behandeling van psychisch gestoorde bejaarden (een aparte unit), vooral op de verpleging en optimaliserende behandeling van bejaarde psychisch gestoorde, chronisch psychiatrische patiënten (waaronder zwaar organisch gestoorde) oligofrenen en somatisch zieke psychiatrische patiënten.

De vier hoofdafdelingen zijn specifiek gericht op behandeling van de patiënt. De leiding van deze hoofdafdelingen berust bij een managementteam, dat bestaat uit een algemeen manager en twee professionele managers, waarvan een uit de verpleegkundige discipline. Een vijfde hoofdafdeling bestaat uit de centrale voorzieningen ten behoeve van de hoofdafdelingen I t/m IV, waarbij gedacht kan worden aan centra voor therapieën (PMT), diverse activiteiten, paramedische zaken, laboratoria en apotheek, administratie (EZ en P&O), internaat voor zusters vanaf 1978 in het Oude Zusterhuis, (civiel)technische dienst, brandweer en ook het historisch museum.

Het traject van de behandeling van een patiënt vindt plaats in verschillende fasen. De afdelingen kunnen afhankelijk van de aard van de behandeling bestaan uit meerdere subafdelingen, waarbij patiënten binnen bijvoorbeeld een resocialisatie afdeling kunnen doorstromen. Een op één na laatste stap binnen een bepaald traject om weer in de maatschappij te kunnen deelnemen is een halfway-house (hostel), zoals bijvoorbeeld het daarvoor bestemde Cloeckendaal dat net buiten het terrein van PZS lag en bestond uit 16 wooneenheden voor 6 dames en 10 heren. Bij het doorlopen van het zo geheten behandelcircuit kon uiteindelijk zelfs ontslag mogelijk worden gemaakt. Overigens bleek resocialisatie voor bijna een derde van de patiënten niet mogelijk te zijn. Chroniciteit was voor een belangrijk deel niet te herleiden tot het hospitalisatiefenomeen. Men moest accepteren dat er patiënten met een onherstelbare psychische aandoening zijn. Op termijn resulteerde dat in meer verblijfplaatsen.⁴²

⁴¹ Een later meer naar de werkelijkheid vastgesteld aantal bedden.

⁴² Onder meer Haarlem's Dagblad 31 augustus 1974 - PZ: wegwijzer naar een beter leven.

De reorganisatie had extreme gevolgen voor patiënten. Zij werden herverdeeld, verhuisd en weer in groepen van nieuwe samenstelling bijeengebracht. Volgens Joost Vijselaar gingen er in één jaar bijna 800 patiënten over naar andere, nieuwe afdelingen. Dat de veranderingen soms heftige reacties teweeg brachten is bepaald niet ondenkbaar. Maar alles gebeurde nog wel binnen het Provinciaal Ziekenhuis.⁴³ Dat werd heel anders toen 14 jaar later – weliswaar gefaseerd over een periode van 15 jaar – bijna alle 1100 patiënten naar Amsterdam moesten verhuizen. Daar bleef het echter niet bij, omdat er in Amsterdam herverdelingen plaatsvonden en oude – soms reeds afgekeurde – gebouwen na jaren weer werden verlaten.

Bij ongeveer een gelijk blijvend aantal van rond de 1100 patiënten, neemt de totale personeelssterkte van het PZS langzaam toe van 850, 1000 tot uiteindelijk zo'n 1300 medewerkers. Met de bedoelde verbetering van de behandeling en aangepaste huisvesting van de patiënten is ook meer huisvesting voor het personeel noodzakelijk. Ondanks de nodige protesten van het personeel vóór woningen (1975-1980) mag nabij het PZS-terrein niet meer gebouwd worden, omdat de binnenduinrand als ook meer specifiek het zgn. Sleutelbosje als waardevol worden aangemerkt. Dat is van invloed op de transitie van het ziekenhuis.

GEEN WONINGEN IN SLEUTELBOS	UREN LANG WOON-WERK-VERKEER
PSYCHIATRISCHE ZORG DE KLOS	DAAR GAAN WE TEGEN TE KEER
AKTIEGROEP PZ 01-12-1975	ABVA KABO NCBO ABPPN 1976

Tweede Reorganisatie

De eerste reorganisatie was grosso modo bedoeld om een significante verbetering voor de bewoners van PZ te verkrijgen door de patiënt als volwaardige partner in de behandeling te beschouwen en een goede samenwerking tussen doctoren – psychiaters – en andere medewerkers te verkrijgen en wel in combinatie door het toepassen van de daarbij horende en vernieuwende therapieën.

De tweede reorganisatie was meer gericht op de herindeling van de patiënten door kleinere (sub-)afdelingen samen te voegen om hen zo *efficiënt* mogelijk te kunnen verhuizen naar een beter onderkomen in zowel Santpoort als in Amsterdam. De visie van PZS – die volledig door het Provinciaal Bestuur werd ondersteund – was erop gericht dat PZS verantwoordelijk zou blijven over twee verzorgingsgebieden: Zuid-Kennemerland en Amsterdam. Een andere belangrijke wijziging in de organisatie vond plaats onder invloed van de Wet op de Ondernemingsraden uit 1983. Door deze wet verkreeg de Medezeggenschapscommissie (MZC) ten opzichte van de stuurgroepen een doorslaggevende rol, waardoor het ‘beleidsparticiperend stelsel’ werd verlaten.

Nog in 1986/'87 ging PZS er vanuit dat ongeveer de helft van de patiënten in Santpoort kon blijven (zie tabel), terwijl de andere helft naar Amsterdam zou verhuizen. Uit de tabel blijkt dat een opname-kliniek, verblijfsplaatsen voor ouderen, een revalidatie-kliniek, en een deel van de te resocialiserende patiënten in ‘Santpoort’ voor de regio Zuid-Kennemerland (494 plaatsen) behouden zouden (kunnen) worden. Het was vanaf begin jaren tachtig nog de bedoeling dat er een modern psychiatrisch centrum tot stand zou komen. Dit was geheel in lijn met de nog op te richten Algemeen Psychiatrische Centra (APC) in Amsterdam d.w.z. in de stadsdelen Oost/Zuid-Oost en een APC in Centrum/Oud-West/Noord.

De hoofdafdelingen werden daartoe herverdeeld in drie groepen nl. A, B en C. Maximaal 556 patiënten zouden op termijn naar Amsterdam gaan als er nieuwe dan wel geschikte accommodaties beschikbaar zouden komen. Het is echter anders gelopen, voornamelijk om politieke of ideologische en niet als laatste plaats bezuinigingsredenen.

⁴³ Joost Vijselaar e.a. Gesticht in de duinen – De geschiedenis van de provinciale psychiatrische ziekenhuizen van Noord-Holland – 1997 – p.207.

Amstelland

Voor de afdeling Amstelland – gehuisvest in een gerenoveerde vleugel van het ‘Oude Gedeelte’ – waren er oorspronkelijk plannen om de jeugdpsychiatrische voorzieningen uit te breiden, maar vanaf halverwege de jaren tachtig werd het steeds duidelijker dat de jeugdpsychiatrie in Noord-Holland geheel zou worden gereorganiseerd. De afdeling kenmerkte zich als een overwegend supra-regionale en gedeeltelijk als een landelijke voorziening voor jongeren met psychotische en borderline problematiek. Amstelland was een psychotherapeutische gemeenschap voor jongeren tussen 14 en 21 jaar met psychische problemen die zij in contact met anderen willen oplossen. Hierbij wordt nadruk gelegd op een groepsmatige aanpak.

Onder druk van de landelijke overheid fuseerde de jeugdkliniek Amstelland in 1994 met het kinder- en jeugdpsychiatrische ziekenhuis Tulpenburg te Amstelveen en verkreeg de naam Triversum. In 1997 zijn alle klinische en een deel van de poli- en dagklinische functies ondergebracht in een nieuw gebouwde ziekenhuiscomplex in Alkmaar. Er zijn ook nevenvestigingen met poli- en dagklinische functies etc. in Amsterdam (De Bascule en sinds 2020 Levvel genaamd, vooral ook rondom het AMC aan de Tafelbergweg en Meibergdreef incl. speciaal onderwijs) en Haarlem gerealiseerd.

Centrum voor kinder- en jeugdpsychiatrie Triversum en sinds 2022 GGZ Noord-Holland-Noord jeugd & gezin, Kees Boekestraat 5 te Alkmaar (bouwjaar 1997). Organische architectuur (Alberts en Van Huut Architectenbureau).

De jeugdkliniek „Amstelland” werd in het Oude Gedeelte van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort na een aanlooperperiode op 24 maart 1971 geopend en in 1997 ondergebracht in een nieuw gebouwencomplex aan de Kees Boekestraat 5 te Alkmaar. Amstelland-Tulpenburg fuseerde onder de druk van de landelijke overheid onder de naam Triversum (sinds 2022: GGZ Noord-Holland Noord jeugd & gezin).

Interessant aan het kinder- en jeugdpsychiatrische complex aan de rand van Alkmaar is dat er rondom het nieuw opgerichte complex (1997) een conglomeraat van verschillende voorzieningen is ontstaan: een verslavings- of detoxkliniek van de Brijder Stichting voor jeugd en volwassenen van 12 tot 23 jaar (1993), een school voor voortgezet speciaal onderwijs (VSO en VSO-ZMOK) voor jongeren tussen de 12 en 18 jaar als voorbereiding op vervolg onderwijs, arbeidstoeleiding en dagbesteding (1997), een sportcentrum (2002) en een kindertandartsen praktijk voor kinderen tussen 0 en 16 jaar (sinds 2022, voorheen een bedrijf in feestartikelen en daarvoor Kluitman Uitgeverij van kinderboeken).

10 Schema herverdeling van groepen en afdelingen (2de reorganisatie)

“Het onderstaande schema beoogd een groot aantal kleinere afdelingen en diensten tot grotere clusters samen te voegen met het doel om patiënten zo snel mogelijk naar een betere huisvesting te kunnen overbrengen. Ongeveer de helft van de ziekenhuis capaciteit zal naar het verzorgingsgebied van de stad Amsterdam en Diemen verhuizen.” In verband met de gewenste schaalverkleining mogen psychiatrische inrichtingen van het Rijk niet meer dan 500 bedden hebben.

Overzicht huidige en toekomstige capaciteit ‘Santpoort’ (1987)

Erkende capaciteit	HA	afdeling	integratie**	vervanging / reductie*			Aantal in 1990
				1	2	3	
137	A	Brederodekliniek				37	100
67	A	Zaanland 3 en 4			67		
100	A	Wieringerland					100
40	C	Rijperland	(II)	40			
				mogelijkheid tot maatschappelijke integratie			
35	C	Kennemerland		35			
59	C	Schermerland 2	(III)	59			
		Schermerland 3	(II)				
38	C	Brederodeduin	(III)		38		
36	C	Schermerland 1	(II)	36			
120	C	West-Friesland	(II/III)				120
120	C	de Meerlanden	(III)				120
89	C	Gooiland A, B en C	(II/III)		89		
29	C	Zaanland 1	(II)		29		
76	B	Rijnland (volwass.)	-			76	
946	-	Subtotaal 1	-	170	223	113	440
104	C	Sociowoningen / Cloeckendaal	(II)			50	54
1050	-	Subtotaal 2	-	170	223	163	494
				170 + 223 = 393		-	
				170 + 223 + 163 = 556			
60	B	Amstelland (jeugd)	-				-
1110	-	Totaal te Santpoort jan. 1987	-	Huisvesting in Amsterdam 1987-1990			Locatie S'poort excl. Amstelland

*) 1: reeds afgekeurde plaatsen;

2: op nominatie voor afkeuring;

3: reductie in verband met bouwkundige staat, dan wel vanwege verbetering van.

**) Mogelijkheid tot maatschappelijke integratie:

(II) = scheiding wonen en dienstverlening mogelijk;

(III) = scheiding wonen en dienstverlening mogelijk is beperkt of niet mogelijk.

Het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort moest bedden afstoten, omdat volgens de nieuwe richtlijnen de norm voor de regio van maximaal 500 bedden werd overschreden. Amsterdam zat onder de norm, waardoor een deel van de veelal Amsterdamse patiënten naar Amsterdam konden verhuizen en vooral de patiënten die in verouderde gebouwen waren gehuisvest. Vanaf 1980 trachtte het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort een Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuis (APZ) in Amsterdam te stichten, waarbij het de bedoeling was dat het ziekenhuis zou functioneren onder toezicht van het Provinciaal Ziekenhuis. Maar een reactie van het Rijk voor goedkeuring liet op zich wachten, vermoedelijk omdat er nieuwe goedkopere manieren voor psychiatrische zorg zich aandienden.

Volgens het “Ontwikkelingsplan 1987-1990 Provinciaal Ziekenhuis (te) Santpoort” gedateerd 1987, zal volgens het beleidsstreven spreiding, schaalverkleining en decentralisatie van het in Amsterdam te realiseren stelsel van psychiatrische voorzieningen mogelijk moeten maken. De bedoeling van het plan blijkt uit de volgende omschrijving:

“De opbouw van psychiatrische voorzieningen in Amsterdam – het betreft hier ongeveer 556 plaatsen – onder gelijktijdige reductie van locatie Santpoort dient in onderlinge samenhang en als één geheel te worden gezien.

Bij de uitvoering van het ontwikkelingsplan gaan gedeputeerde staten ervan uit dat Santpoort nu als ook de resterende plaatsen op locatie Santpoort in de toekomst, een specifieke functie voor de regio Amsterdam blijven invullen. Dit met uitzondering van:

- De SGA⁴⁴ – afdeling (24 plaatsen);
- De afdeling Forensische Psychiatrie (60 plaatsen);
- De kinderen- en jeugdpsychiatrische voorzieningen (60 plaatsen).”⁴⁵

De beoogde verhuizing was echter niet louter op een betere huisvesting voor de patiënten gericht, maar veeleer vanwege het politieke besluit van Amsterdam om geen psychiatrische patiënten meer naar inrichtingen buiten de stad te sturen. De huisvesting in Amsterdam was uiteindelijk gebaseerd op het denkbeeld uit de Nota-Van Klinkenberg dat alle patiënten die langer dan een jaar in een APZ verblijven, in een min of meer ‘normale’ omgeving zouden kunnen wonen. Het streven naar loskoppeling van wonen en behandelen/verzorgen, kleinschalige vestiging in een gewone wijk, werd grotendeels haalbaar gevonden. Wel stelde de adviesgroep als voorwaarde een differentiatie voor van “Woonvoorzieningen voor Langdurig Hulpafhankelijke Mensen” (WLHM). Drie typen van gedifferentieerde woonvoorzieningen werden onderscheiden:

- WLHM I – Woonbegeleiding op afroep wordt verleend.
- WLHM II – Men moet voor behandeling de deur uit, maar er is nog wel woonbegeleiding aanwezig die echter naar behoefte in intensiteit kan variëren.
- WLHM III – Bij de zwaarste vorm van deze voorzieningen wordt een scheiding van tussen wonen en verzorging onhaalbaar geacht. Dergelijke woonvoorzieningen zouden evenwel bouwkundig niet geheel met een behandelinstituut hoeven te integreren, maar ertegen kunnen aanleunen.

Bij de 38 plaatsen in de Bijlmermeer (Integratieproject Kempering), waar de afdeling Rijperland eind 1986 naar toe zou verhuizen, gaat het om type II. Eind 1987 zou de afdeling Brederode duin, West-Friesland en Schermerland 2 naar het Surinameplein verhuizen. Bij de 64 plaatsen van de locatie Surinameplein gaat het om type III voorzieningen. Hoewel patiënten een eigen onderkomen verkregen, was de stadse en veelal onveilige omgeving niet bevorderlijk voor hun geestelijke gezondheid.

⁴⁴ Sterk Gedragsgestoorde en/of Agressieve psychiatrische patiënten (SGA)

⁴⁵ Ontwikkelingsplan 1987-1990 Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort (NHA 494 inv. 188)

Voor de nieuwe verdeling van de hoofdafdelingen (HA-en) van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort is in de eerste fase van het veranderingsproces besloten een driedeling te maken:

- HA A – Bundelt de opname- en behandelafdelingen. De voormalige hoofdafdelingen I en II zijn samengevoegd tot Hoofdafdeling A (poli, crisiscentrum, opname, korte behandeling en resocialisatie);
- HA B – Bundelt de supraregionale functies. Voorheen afdeling II - Amstelland, Rijnland, Dagcentrum De Vondelstraat – zou de huidige structuur behouden;
- HA C – Bundelt de verblijfsafdelingen. Voorheen afdeling IV – omvat de afdelingen voor chronische psychiatrische en geronto psychiatrie (circa. 670 bedden voor langdurig verblijf).

Voor de nieuwe inrichting van de geestelijke gezondheidszorg nieuwe stijl in Amsterdam is de stad in drie stadsdelen of subregio's verdeeld van waaruit de nieuwe ideeën in de geestelijke gezondheidszorg verder konden worden uitgewerkt. De voorbereidingen daartoe vonden vanuit het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort plaats.

11 Ziekenhuissplitsing naar aantallen en verspreiding in de subregio's

Met de Wet Voorzieningen Gezondheidszorg (WVG) in 1982 werd decentralisatie van de planning van de gezondheidsvoorzieningen naar de lagere overheden van provincie en gemeenten beoogd, waardoor de doelmatigheid in de gezondheidszorg zou worden bevorderd. Men gaat uit van een reductie van het aantal bedden. Op landelijk niveau wordt er gesproken van afstoting van duizenden psychiatrische bedden tot zo'n 1,1 bed per duizend inwoners d.w.z. ongeveer tweederde van het totaal aantal bedden dient te worden ingekrompen. In plaats van een ziekenhuisopname geeft men de voorkeur aan deeltijd behandeling.

Volgens de richtlijnen gebiedsindeling van de WVG wordt er in 1984 vanuit 'Santpoort' en in samenwerking met bestaande zorginstellingen, gemeente en Provincie Noord-Holland de stad Amsterdam in drie subregio's verdeeld voor in principe drie Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuizen (APZ-en) met elk 350 bedden op 300.000 inwoners. Amsterdam koos echter niet voor de Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuizen, maar op ideologische basis wel voor ambulante hulpverlening en crisisinterventie, zodat patiënten zo lang mogelijk in hun eigen omgeving kunnen verblijven.

Voor twee subregio's werden vanuit PZS de afdelingen in eerste instantie voorlopig nog verdeeld voor het oprichten van twee Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuizen:

- APZ1: Afdelingen Brederodekliniek (pré-SPDC Oost), crisiscentrum // Rijperland, Schermerland 3 // *Brederodeduin* // Kennemerland, Schermerland 1 // *West-Friesland* // De Meerlanden // SGA.
- APZ2: Afdelingen Wieringerland, Zaanland 3 en 4 (pré-SPDC O-W en N) // *Gooiland* // Cloeckendaal, Sociowoningen // Amstelland // Rijnland, Vondelstraat.

Maar in 1986 denkt men nog aan 6 à 8 Sociaal Psychiatrische Dienst Centra (kleine klinieken) die verspreid over de stad moeten komen. En in 1989 stelt men dat de twee nieuwe ziekenhuizen elk over zes behandelclusters moeten beschikken. In vergelijking met de eerdere verdeling van de afdelingen van vijf jaar geleden (zie APZ1 en 2) zijn West-Friesland en Gooiland omgewisseld. En de afdeling Brederodeduin werd bij de groep met de sociowoningen van APZ2 gevoegd.

Frederik van Eeden Stichting O/ZO

Psychisch Ziekenhuis Amsterdam C/OW/N

Psychisch Centrum Amsterdam Z/NW

APZ 1: Oost - Zuidoost (O/ZO)	≡ vanaf 1991 Frederik van Eeden stichting
APZ 2: Centrum - Oud-West - Noord (C/OW/N)	≡ vanaf 1991 PZA
APZ 3: Zuid - Nieuw-West (Z/NW)	≡ vanaf 1987 PCA Zuid-Nieuw West (fusie van Valeriuskliniek en J.C. de Keijzer)

Op 1 april 1991 werd Santpoort opgesplitst in twee particuliere regionale psychiatrische voorzieningen: het Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam (PZA voor de regio's Centrum, Oud-West en Noord) en de Frederik van Eeden Stichting (voor de regio's Oost en Zuidoost), terwijl een bestaande psychiatrische zorginstelling in Amsterdam een derde subregio zou bedienen. Een APZ kan slechts één gezondheids- of verzorgingsregio bedienen.⁴⁶

Met zeven locaties voor klinische, deeltijd- en poliklinische behandeling en begeleiding, bediende destijds de Frederik van Eeden Stichting – bezoekadres De Boelelaan 6-8 – in 1995 de regio Amsterdam Oost en Zuidoost. Enkele gebouwen die zij in gebruik namen:

- In Zuidoost een (verslavings)polikliniek in het voormalig Emma Kinderziekenhuis oorspronkelijk voor verpleging van on- en minvermogende kinderen, Sarphatistraat 104b (complex in 2014 gesloopt voor een drie sterren hotel);
- In Oost: voormalig Revalidatie Instituut Muiderpoort naast het voormalige Burgerziekenhuis⁴⁷ nl. het zgn. RIM-gebouw als SPDC, Domselaerstraat 126 (vervolgens in gebruik bij HVO-Querido als Woontrainingscentrum WTC).
- In Oost: Queridohuis Watergraafsmeer kliniek voor 70 ouderen, Robert Kochplantsoen 19: De gesloten afdeling van Kennemerland is daar eind 1992 naar toe verhuisd (intramuraal wonen). In 2014 is het verzorgingstehuis als Bopz-locatie opgeheven. Vanaf 2019 op de begane grond 'Broedplaats KOCH' (Urban Resort) voor kunstenaars, creatieve ondernemers en sociaal maatschappelijke initiatieven. Verder is het pand getransformeerd met als hoofdfunctie wonen voor ouderen in de sociale sector.
- Etc. etc.

Ondanks de bezwaren van de Vereniging Vrienden van de Amsterdamse Binnenstad (VVAB) is van het oorspronkelijke complex bestaande uit verschillende ziekenhuisgebouwen van het Emma kindziekenhuis alleen de gevel van het hoofdgebouw (Sarphatistraat 104) nog aanwezig. De polikliniek van de Frederik van Eeden Stichting (nr. 104b) is niet gespaard.

De Valeriuskliniek fuseerde in 1987 met het psychiatrisch ziekenhuis J.C. de Keijzer tot het Psychiatrisch Centrum Amsterdam (PCA) Zuid/Nieuw-West. De Valeriuskliniek met bijzondere glas in lood ramen aan het Valeriusplein 9 is gesloopt en vanaf 2013 is er vervangende nieuwbouw aan de Amstelveenseweg 589 van de VUmc gekomen.

In 1992 wordt de derde subregio als volgt omschreven: “Het Psychiatrisch Centrum Amsterdam (PCA) Zuid/Nieuw-West is een algemeen psychiatrisch ziekenhuis met 237 klinische plaatsen en 2 poliklinieken. Uitbreiding wordt verwacht tot 307 plaatsen. Momenteel werken er plm. 400 mensen. Het PCA heeft een samenwerkingsovereenkomst met de Vrije Universiteit. In samenwerking met het PZA en de Frederik van Eeden Stichting verzorgt het PCA de praktijkopleiding voor psychiatrisch verpleegkundigen. De theoretische opleiding wordt verzorgd door 'Emma Opleidingen.’”⁴⁸

⁴⁶ <https://maps.amsterdam.nl/gebiedsindeling/> (Weesp werd op 24 maart 2022 door Amsterdam geannexeerd, maar houdt een eigen stadsbestuur. Het kreeg daarmee een 'status aparte' binnen Amsterdam)

⁴⁷ Het Burgerziekenhuis heeft in het destijds nieuwe Almere een doorstart gekregen.

⁴⁸ De Volkskrant 25-07-1992 advertentie

Een aantal locaties waar patiënten vanuit ‘Santpoort’ tijdelijk of langer terecht zijn gekomen:

Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam PZA (*bouwjaar en/of betrokken*):

De landelijke overheid bedwong dat de acute psychiatrische patiënten in regionaal gespreide klinieken moesten worden opgenomen, waar dan niet volgens de gebruikelijke acute 24-uurs zorg wordt verleend, maar om kosten te besparen wel een opname vervangende dagbehandeling plaats kon vinden. Voordeel is dat deze ‘multifunctionele psychiatrische eenheden’ (MFE’s) in de directe woonomgeving van de patiënten liggen. Een van de eerste MFE’s in Nederland was het Amsterdamse Sociaal Psychiatrische Diensten Centrum Oud-West (SPDC O-W) van het toen nog zogeheten Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam. Met dit soort centra werd een grootschalig algemeen psychiatrisch ziekenhuis vervangen.

Sociaal Psychiatrische Dienst Centra:

SPDC Oud-West	– 1988-2015, voormalige cardiologie-kliniek aan de Tweede Constantijn Huygensstraat 37-39, sinds 2020 getransformeerd naar 90 eenkamerwoningen voor jongeren, 68 Nederlandse jongeren en 22 statushouders;
SPDC Oost	– 1994, RIM-gebouw aan de Domselaerstraat 126 - vijftig bedden en 24 plaatsen voor deeltijdbehandeling (nu FACT);
SPDC Noord	– bj. 1993, nabij BovenIJ ziekenhuis aan Jan Thoméepad 5 (nu FACT);
SPDC Zuidoost	– bj. 1979, psychiatrische kliniek van AMC (De Meren), Tafelbergweg 25, vervallen in 2008 en het complex werd in 2013 gesloopt.

SPDC Oud-West is in 2008 opgegaan in de nieuw gebouwde *multifunctionele psychiatrische eenheid* aan de Eerste Constantijn Huygensstraat 38.

SPDC Oost beschikte over tien bedden in een gesloten intensive-care-afdeling, tien bedden in een afsluitbare resocialisatie-afdeling, dertig bedden voor tijdelijke opname en 24 plaatsen voor deeltijdbehandeling.

Een andere multifunctionele psychiatrische eenheid – SPDC-Zuidoost – bevindt zich sinds 2009 aan Meibergdreef 5-6 (Arkin, AMC De Meren).

Enkele ‘tijdelijke’ opvangcentra PZS en/of als PZA:

- Wieringerland	– 1980 tot en met 2002. Het verbouwde ‘Nieuwe Zusterhuis’ van PZS.
- Kempering	– 1986 tot omstreeks 2001. De honingraatflat Kempering in de Bijlmermeer is in 2004 gesloopt. De torenflat is niet afgebroken.
- Eben Haezer	– 1987-2009. Voormalig afgekeurd bejaardenhuis Eben Haezer t.b.v. ‘Woongemeenschap Surinameplein’.
- Zorgcentrum Beth Shalom (De Aak)	– 1992-2017. Voormalig bejaardenhuis. De patiënten van de verschillende zorginstellingen zijn naar elders verhuisd.
- St. Jacob	– 1997-2016. Verzorgingshuis Sint Jacob grotendeels gesloopt in 2019.

‘Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam’ - Woon Diensten Centra:

WDC Reigersbos	– bj. 2001 – Ravenswaaipad 60a (Mentrum RIBW)
WDC Sporenburg	– bj. 2001 – J.F. van Hengelstraat 105 (Mentrum RIBW)

Psychiatrisch Centrum Amsterdam - Woon Diensten Centra (bouwjaar en/of betrokken):

De Walborg	– 1990 van J.C. de Keijzer – voorheen Verzorgingshuis Tabitha voor 90 bewoners – werd door GGZ inGeest in 2015 afgestoten en in gebruik genomen door HVO Querido als “bed, bad, broodlocatie”. Het opvang huis is in 2021 gesloopt t.b.v. een kantoorgebouwencomplex.
WDC Bocholtstraat	– bj. 1994 – Bocholtstraat 54, oorspronkelijk GGZ Buitendamstel (GGZ inGeest RIBW). ⁴⁹

⁴⁹ RIBW - Regionale Instellingen voor Beschermende Woonvormen

De geestelijke gezondheidszorg is doorlopend in ontwikkeling. Er was een onderscheid tussen de aanbieders van ambulante zorg en klinische zorg. Voor ambulante zorg waren er in Nederland de RIAGG's (1982-2015). Klinische zorg werd geboden door de algemeen psychiatrische ziekenhuizen. Om de kosten te reduceren, moesten langdurige opnamen zoveel mogelijk worden voorkomen. Het aantal bedden in psychiatrische ziekenhuizen werden teruggebracht en patiënten werden behandeld in een begeleid-wonenproject of in een dagbehandeling. Patiënten konden terecht bij één geïntegreerde ggz-instelling. De ggz- en verslavingszorg instellingen bieden al weer voor jaren doorgaans preventie, eerstelijns-ggz, ambulante zorg, gespecialiseerde zorg, klinische zorg en langdurig verblijf.

Volgens de ZorgkaartNederland zijn er op dit moment 124 GGZ-instellingen verspreid in Amsterdam. De twee grootste opererende koepelorganisaties in Amsterdam zijn Arkin en GGZ inGeest die landelijk gezien respectievelijk op plaats nummer 7 en 9 staan. Het aantal zorglocaties is een veelvoud van de 124 GGZ-instellingen.

Fusies van verschillende instellingen

Om enig inzicht te verkrijgen in de ontwikkeling van de psychiatrische zorginstellingen worden hieronder verschillende fusies vermeld. Zo kan nog enigszins het 'Santpoortse spoor' worden herleid.

- In 1999 fuseerden Riagg met het Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam (PZA) Centrum, Oud-West en Noord tot GGZ Mentrum.
- Frederik van Eeden Stichting fuseerde met De Meren (1997), en zij gingen verder onder de naam De Meren met Riagg Amsterdam Oost (Divisie Psychiatrie van het AMC via een vennootschap onder firma bij De Meren).
- De verslavingszorg-instelling Jellinek opgericht in 1907 fuseerde in 2005 met Mentrum tot JellinekMentrum. In 2007 sloot AMC De Meren zich aan en gingen samen verder onder de naam Arkin.

Hierna volgen nog verschillende fusies. Als onderdeel van Arkin worden sinds 2010 de specialismen van Mentrum en Jellinek onder die namen aangeboden.

Apart daarvan bleef het Psychiatrisch Centrum Amsterdam:

- Valeriuskliniek fuseerde in 1987 met het psychiatrisch ziekenhuis J.C. de Keijzer tot het (PCA) Zuid/Nieuw-West. Latere fusies leidden ertoe dat de Valeriuskliniek onder de hoede kwam van achtereenvolgens GGZ Buitendam (vanaf 2000) en GGZ inGeest (sinds 2007). Stichting Buitendam Geestgronden heet sinds 2009 GGZ inGeest. En GGZ in Geest is sinds 2010/12 partner van VU medisch centrum.

12 Het Nieuwe Gedeelte of Meerenberg II

Maar nog voordat er sprake was dat afdelingen naar Amsterdam zouden gaan verhuizen, werden plannen gemaakt om de huisvesting voor patiënten op het ziekenhuisterrein zelf te verbeteren.

Vooraf vanwege de ruimtelijke indeling van het Nieuwe Gedeelte en het ontbreken van de noodzakelijke voorzieningen was renovatie van het gebouw in de noordoosthoek van het terrein noodzakelijk. Maar vanwege onzekere besluitvorming van overheden werden er tot nader order weinig onderhoudswerkzaamheden verricht.

De klokkentoren en gevelsteen van Meerenberg II (hier nog zonder wijzerplaten)

Dr. G. Houwink – medisch-directeur - vestigt in 1973 de aandacht op de kwestie van het Nieuwe Gedeelte. “Het Oude Gedeelte, gebouwd op de helft van de vorige eeuw (1849), bleek veel eenvoudiger aan te passen aan de nieuwste eisen in de psychiatrie. Het accent lag toen niet op de bedverpleging. Heel anders is dat met het Nieuwe Gedeelte. Merkwaardigerwijs daterend uit het eind van de vorige eeuw (1888) en nog steeds nieuw genoemd. Dat is gebouwd in de tijd, dat een psychiatrische patiënt als ziek in de gebruikelijke betekenis werd beschouwd en daarom in bed gepleegd moest worden. Van die andere opvatting getuigd nog steeds de inrichting van het nieuwe gedeelte. We zijn van die opvatting al jaren teruggekomen, maar het probleem is hoe kun je dat nieuwe gesticht herinrichten.”

Vanwege de slechte omstandigheden voor patiënten drongen de medewerkers erop aan dat er niet langer gewacht kon worden met de noodzakelijke aanpassingen voor het Nieuwe Gedeelte. Er kon geen behoorlijke zorg meer worden geleverd. Zo langzamerhand voelde zij zich ernstig achtergesteld.

Begrotingsnota dienstjaar 1975: “De zeer slechte huisvesting voor de meeste patiënten eisen, dat de plannen, die door ons worden ingediend, niet onder de bouwstop vallen. De huidige situatie is op vele plaatsen zo schrijnend, dat uitstel van verbetering niet te verantwoorden is.”

Inmiddels waren de kosten in de gezondheidszorg zo ernstig opgelopen dat alles goedkoper moest worden. Maar dat was makkelijker gezegd dan gedaan. Na de nodige hoofdbreken is door het architectenbureau Onno Greiner & Martien van Goor Architecten BV in samenwerking met het ziekenhuis een plan opgesteld dat in vier fasen zou kunnen worden uitgevoerd. Eerst zou het Nieuwe Gedeelte worden gerenoveerd, daarna zouden de centrale voorzieningen worden aangepakt, vervolgens de algemene technische installaties die aan vervanging toe waren en tenslotte zou het Oude Gedeelte worden aangepast naar de eisen van de tijd.

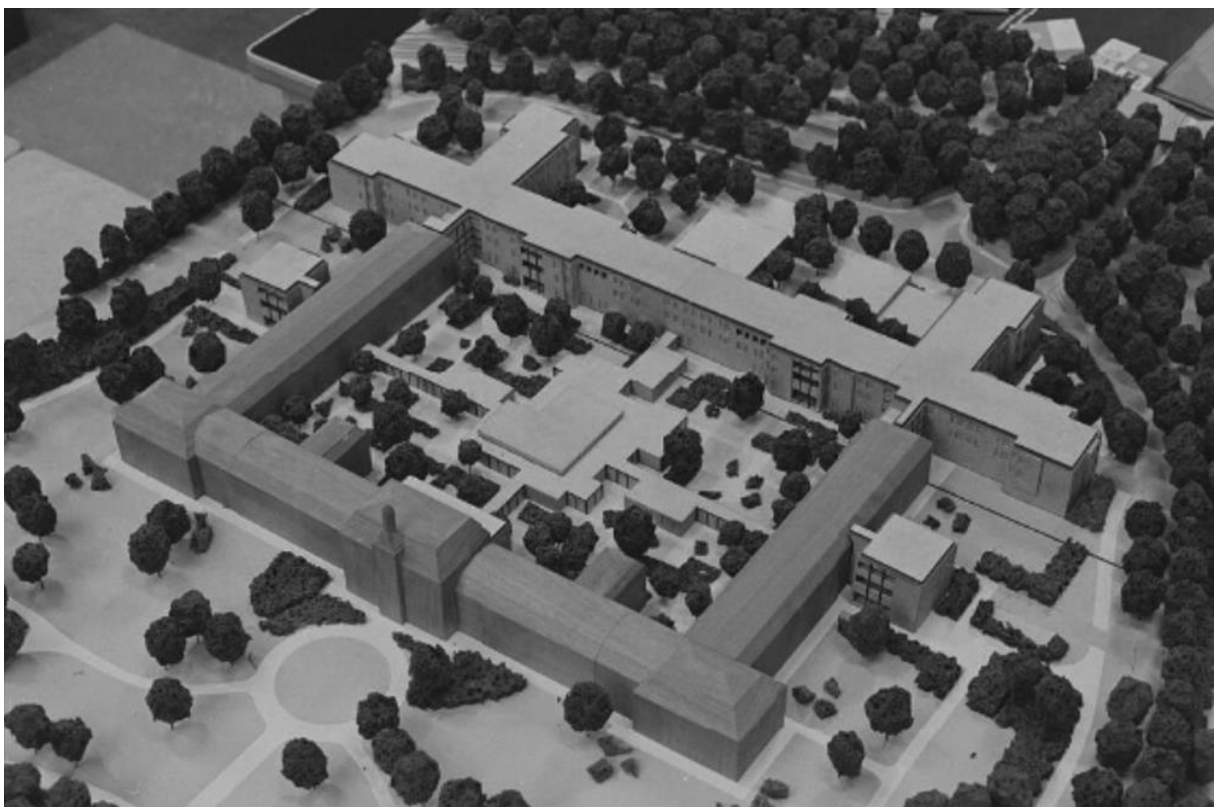
In de noordelijke helft van het Nieuwe Gedeelte bevinden zich de afdelingen Beemsterland en Wieringerland. In de zuidelijk helft bevinden zich de afdeling West-Friesland en in het midden de Centrale Bewegingstherapie.

Vanwege de hoge nood werd na jaren van onzekerheid een plan voor gedeeltelijke vervangende nieuwbouw door sanering en renovatie opgesteld. De maquette laat zien dat de gehele achterzijde en het centrale deel van het Nieuwe Gedeelte door nieuwbouw zou worden vervangen, maar de plannen werden voornamelijk vanwege de hoge kosten afgekeurd. Ook vond de rijksoverheid 360 patiënten in één gebouw te massaal. Vanwege onvoldoende privacy werden ook de afdelingen met 30 patiënten te groot bevonden.

Dat de nood hoog was, blijkt in 1976 wel uit een brief gericht aan gedeputeerde mr. E. H. de Vrieze:

“De medewerkers kunnen de verantwoordelijkheid voor behandeling en verzorging van de patiënten niet langer dragen De hygiënische situatie is bijna middeleeuws”. De onhoudbare situatie wordt nog verder verduidelijkt: “Op 56 bejaarden is er maar een badkamer. De wasbakken op de slaapzalen hebben voor het grootste gedeelte geen warm water en op de 60 patiënten zijn er maar twee toiletten.”

In het sterk verouderde Nieuwe Gedeelte bleef de deplorabele toestand voor zo’n 360 patiënten – en de medewerkers – voorlopig nog bestaan.

Maquette van het Nieuwe Gedeelte (Meerenberg II) - 13-10-1975. Gedacht werd om de westflank en het centrum van het gebouw door nieuwbouw te vervangen. (NHA Foto de Boer)

Uiteindelijk werd besloten dat het Nieuwe Gedeelte gefaseerd zou worden afgebroken, waarvoor vervangende nieuwbouw in de plaats moest komen. Daartoe zouden de afdelingen Wieringerland en Beemsterland als eerste moeten verhuizen. Het Nieuwe Zusterhuis in het zuiden van het terrein werd geschikt gemaakt voor 105 patiënten van de revalidatie-kliniek Wieringerland, zodat begin 1980 de patiënten er in konden trekken.

13 Verschillende Fasen: gedeeltelijke sloop van het Nieuwe Gedeelte en nieuwbouw

Het is de bedoeling om het Nieuwe Gedeelte gefaseerd te vervangen door drie laagbouw complexen, waardoor de bijzondere landschappelijke waarde van de binnenduinrand kan worden behouden gebaseerd op het rapport van Kuiper Compagnons.⁵⁰

De afdelingen Wieringerland en Zaanland kwamen (enigszins verwarrend t.o.v. de bestaande afd. West-Friesland) in (juli) 1980 in de nieuwbouw West-Friesland terecht. “De afdelingen richten zich op de resocialisatie van patiënten met veelal beperkte groei mogelijkheden. De langdurende behandeling strekt zich vaak uit over een aantal jaren” aldus PZS.

Paviljoen West-Friesland – laagbouw – datum foto 1999 (NHA 1096 inv. 2303)

De eerste bouwfase – die in 1980 werd opgeleverd - voor de gedeeltelijke vervanging van het Nieuwe Gedeelte omvat de bouw van twee aaneengeschakelde laagbouw paviljoens. De twee binnentuinen werden door Mien Ruys ingericht. Het ene tuinontwerp heeft cirkels als uitgangspunt en het andere rechthoeken. Door dit onderscheid kunnen bewoners zich vanuit de binnenstraten makkelijker oriënteren.

De paviljoens van West-Friesland boden ruimte voor 120 verpleegplaatsen aan merendeels bejaarde, psychiatrische patiënten. Volgens het PZS ontstond er door een onderverdeling in kleine groepen van 10 bewoners een leefgroep gerichte situatie, waarin de individuele bewoner meer tot zijn recht zouden komen, in tegenstelling tot de massaliteit in de oude situatie. Middels intensieve begeleiding en verzorging wordt gestreefd naar een optimaal woon-/

⁵⁰ Landschappelijke inventarisatie analyse waardering Provinciaal Ziekenhuis Santpoort, Jhr. Ir. De Ranitz 1973 - Kuiper Compagnons B.V. en Beplantingsplannen uit de periode 1973-1978 van Kuiper Compagnons B.V.

leef-klimaat. Organisatorisch zijn er zes units van twintig bewoners. Elke unit bestaat uit 2 woningen en elke woning weer uit woonleefgroepen van 10 personen.⁵¹

De tweede bouwfase kwam twee jaar later tot stand en betreft een min of meer gelijke opzet als de eerste fase en heeft ook de vorm van een acht. Het nieuwbouwcomplex voor de afdeling De Meerlanden (1982) bestaat volgens PZS uit gezellige woonunits en een grote centrale therapieruimte. De nieuwe laagbouw biedt de bewoners zoveel mogelijk privacy. Honderd-twintig bejaarde chronisch psychiatrische veelal met een lichamelijk handicap, die intensief verzorgd en verpleegd worden, vinden hier hun woning. Organisatorisch zijn er vier units met elk drie leefgroepen van tien tot max. twaalf patiënten/bewoners. De afdelingen Beemsterland en Kennemerland 2 werden in deze nieuwbouw ondergebracht.

25-08-1993 Mevrouw Kuiper in de tuin naast paviljoen De Meerlanden. De klokkentoren van Meerenberg II staat sinds 1988 op een heuveltje en steekt boven de laagbouw uit als een herinneringsmonument en tevens als een landschappelijk element in het park (NHA Foto de Boer).

14 Afdeling Rijperland in het restant van het Nieuwe Gedeelte

Tot zover werd twee derde deel van de capaciteit voor 240 van de 360 benodigde plaatsen van het Nieuwe Gedeelte door nieuwbouw opgevangen. In een zuidelijk deel van het nog niet gesloopte restant was een groep van ongeveer 40 te resocialiseren patiënten overgebleven. Deze afdeling met de naam Rijperland is blijkbaar rond 1980 ontstaan en afgesplitst van twee bestaande projecten inzake 12 sociowoningen met uitlopmogelijkheid en 75 hostels.

PZS: "Rijperland is een open afdeling en heeft een thuis- en behandelfunctie voor 40 mannelijke en vrouwelijke bewoners variërend in leeftijd van 28 tot 70 jaar. De meeste bewoners beschikken over voldoende zelfredzaamheid. Op deze open afdeling verblijven psychiatrische patiënten, die vaak reeds lange tijd in een psychiatrisch ziekenhuis zijn opgenomen."

Tot en met 1986 ('87) gaat het PZS er nog vanuit dat slechts de helft van de patiënten naar Amsterdam verhuisd zal moeten worden. In september 1986 wordt in een wervingsadvertentie voor personeel de beoogde verhuizing voor de bewoners van het Nieuwe Gedeelte toegelicht:

⁵¹ Jaarverslag 1979 PZS p. 52 t/m 54

Alhoewel Rijperland nu nog gehuisvest is op het terrein van het Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort, ligt het in de bedoeling om in de loop van 1987 naar Amsterdam Zuid-Oost te verhuizen en aldaar een "projekt Sociowoningen" te realiseren. Dit is *een eerste fase* in het kader van de regionalisering van de geestelijke gezondheidszorg.

Het integratieproject is een unicum waar de nodige aandacht naar uitgaat. Helaas blijkt de verwarming van het Nieuwe Gedeelte er plotseling mee op te houden, zodat overhaast een plek voor deze groep van patiënten in Amsterdam gezocht moet worden. Direct beschikbare plekken worden in de Bijlmermeer gevonden in een galerijflat van negen verdiepingen (met onderbouw van twee verdiepingen voor bergingen) genaamd Kempering (huisnummers 62 t/m 1879).

De 38 patiënten van afdeling Rijperland verhuizen op 9 december 1986 naar de Bijlmer in Amsterdam Zuidoost, waarbij een scheiding van wonen en behandelen tot stand wordt gebracht. De bewoners worden gehuisvest in één- of meerpersoons appartementen en kunnen met betrekking tot de voorzieningen een beroep doen op het Diensten- en Activiteiten Centrum die volgens sommige patiënten wel wat ver weg zit. De patiënten gaan verspreid wonen over de beschikbaar leegstaande woningen in de flat. In de jaren 80-tig van de vorige eeuw is de leegstand in de Bijlmer al tot zo'n 25% opgelopen en wel bij een situatie waarin ieder jaar de helft van de bewoners weer verhuist.

Na deze eerste fase zouden de andere afdelingen groepsgewijs ook de oversteek naar Amsterdam maken totdat in 2002 de laatste patiënten van PZS vertrokken. De verschillende groepen van patiënten werden over achttien verschillende locaties verspreid.

Mede gezien de locatie in de Bijlmer blijkt de verhuizing niet voor iedereen een succes te zijn. Een oud bewoner, Bertus Schouten (1947) kijkt terug: 'Ik heb het altijd vreemd gevonden dat ze ons naar de crimineelste buurt van heel Amsterdam Zuid-Oost gestuurd hebben'. Verder geeft hij aan dat er te weinig voorzieningen terug waren gekomen, waardoor mensen onnodig op straat zijn terechtgekomen. 'Ze hadden een deel van Santpoort moeten behouden voor de mensen die het echt niet meer redden in de maatschappij', aldus Schouten.⁵²

En hoewel een deel van psychiatrische patiënten het zelfstandig leven aan kan, zijn elders in Nederland en dus ook in Amsterdam groepen die meer regelmatige begeleiding en zorg nodig hebben. Willem Schermerhorn⁵³ indertijd psychiater en geneesheer-directeur van De Meren was van begin af aan betrokken bij de verhuizing van 'Santpoort' naar Amsterdam. "Soms," zegt hij "denk ik: hadden we het maar nooit gesloten. We hebben niet goed ingeschat welke patiënten het wel en welke het niet zouden redden."⁵⁴

Voor de revitalisering van de wijk in Amsterdam zijn een groot deel van de honingraatflats in de Bijlmermeer gesloopt tussen 1992-2010. Zo ook de flat Kempering. Bijzonder is dat vanwege cultuurhistorische overwegingen sporen van de galerijflat Kempering zichtbaar worden gehouden: "Voor de stedenbouwkundige is de sloop aanleiding geweest om de footprint van het flatgebouw in de nieuw te bouwen woonwijk duidelijk zichtbaar te maken door deze als iets verhoogde groene zone onbebouwd te laten en daarop de verkaveling en het stratenpatroon aan te laten sluiten. Een conceptuele omgang met de genius loci van een Bijlmerflat, waardoor de Kempering toch altijd in herinnering blijft."⁵⁵

⁵² De Strijdbare Patiënt - van Gekkenbeweging tot Cliëntenbewustzijn, portretten 1970-2000 - Petra Hunsche September 2008 (p.136).

⁵³ Voorheen behandelend manager van de Brederodekliniek pré 'SPDC-Oost' (Provinciaal Ziekenhuis Santpoort).

⁵⁴ Gezondheidszorg: Terug naar de duinen – Elsevier - woensdag 17 mei 2006.

⁵⁵ Cultuurhistorische verkenning Restgebieden Zuidoost C 13-xxx Amsterdam 2014 (de torenflat is behouden).

Na 15 jaar verhuist in 2001 het merendeel van de overgebleven te resocialiseren patiënten van ‘de Kempering’ naar het woon- en dienstencentrum (WDC) en kliniek Reigersbos.⁵⁶ Deze kliniek bevindt zich in Gaasperdam in het stadsdeel Amsterdam-Zuidoost. De patiënten hebben hun ruime twee- of driekamerflat moeten verruilen voor een kleine eenpersoonskamer, maar zijn tevreden met een eigen plek. In tegenstelling tot de Kempering komen ze elkaar tegen in het complex en verpleging en begeleiding zijn binnen handbereik. Voor de maaltijden kunnen de patiënten terecht in het naastgelegen dagactiviteitencentrum waar ook aan re-integratie activiteiten kan worden deelgenomen. Het is dan een kliniek met een open en een gesloten afdeling compleet met isoleercel. Tot 2009 was de isoleercel heel veel in gebruik. In 2012 werd de isoleercel of separeer omgevormd tot ‘comfortafdeling’.

Om de kliniek bevinden zich zwaaiwoningen die qua functie te vergelijken zijn met de voormalige halfway-houses aan de rand van het vroegere Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. De kliniek Reigersbos is dan ook te typeren als een psychiatrisch ziekenhuis in het klein. De afdelingen zijn enigszins traditioneel van opzet, met de lange gangen, het zeil op de vloer, en de kleine eenpersoonskamers.

Vaak wordt er verwezen naar de achterhaalde klassieke opzet van het 19de-eeuwse Provinciaal Ziekenhuis Santpoort en vervolgens de erbarmelijke omstandigheden van Meerenberg II. Maar dat kwam ook doordat er geen onderhoud meer werd toegestaan aan het gebouw en het feit dat in eerste instantie de gedeeltelijke vervangende nieuwbouw door sanering en renovatie van Meerenberg II werd afgekeurd. Nieuwe ontwerpen brachten uitkomst. Meerenberg II werd voor tweederde-deel (bedoeld was geheel) door moderne paviljoencomplexen vervangen, terwijl voor de “Centrale Bewegingstherapie” een modern Psychomotorische Therapie (PMT) complex werd opgericht. De nieuwe paviljoencomplexen West-Friesland en De Meerlanden voorzagen in een modern geoutilleerde omgeving voor de bewoners, waarbij hun privacy werd gerespecteerd. Dus geen slaapzalen, maar voor elk een één- of eventueel een tweepersoonskamer. In de binnentuinen en verschillende aanliggende ruimtes konden de patiënten elkaar ontmoeten en zowel binnen als buiten waren er voldoende mogelijkheden voor allerlei bezigheden. De derde fase werd vervangen door de SGA en tevens forensische kliniek Dr. B.H. Evertskliniek voor patiënten die niet afkomstig waren uit het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort.

De onveiligheid rond de voormalige flat Kempering was ongekend hoog. De locatie in Reigersbos kent echter ook problemen. Het woon- en dienstencentrum, dat op een steenworp afstand ligt van het winkelcentrum Reigersbos en het metrostation, grenst aan een onderdoorgang. Deze en de andere naburige onderdoorgangen van de metrolijn worden door omwonenden onveilig bevonden. Een en ander heeft er toe geleid dat er heden ten dagen in het winkelcentrum Reigersbos en directe omgeving een Alcoholverbod geldt.

⁵⁶ Een ander deel verhuist vermoedelijk naar Sporenburg WDC bouwjaar 2001 - Baron G.A. Tindalstraat 27 - Oostelijk Havengebied Amsterdam.

Bijlmermeer honingraat- en torenflats inclusief Kempering

Op de voorgrond vLnR de vier flats Kralenbeek, Kempering – de weg Kromwijkdreef – Klieverink en niet afgebeeld Kouwenoord. Op de voorgrond een deel van de autosnelweg A9. De honingraatflat Kempering werd in 2004 met de andere genoemde flats gesloopt. De vier torenflats aan de Karspeldreef zijn behouden en hebben dezelfde naam als de voormalige honingraatflats. Deze zo genoemde K-torens, de mastodonten van de Bijlmer, bestaan elk uit 20 verdiepingen met 595 woningen (Luchtfoto Bijlmer Oost – 1983).

2022 - Tussen de 1ste-2de-3de Kekerstraat zijn de contouren van de voormalige honingraatflat Kempering d.m.v. een groenstructuur te herkennen. Op de voorgrond de Gaasperdammertunnel-A9 waarop zich het Brasapark bevindt (3 km lang en 65 m breed). Alle bunkerachtige parkeergarages naast de K-torens zijn gesloopt.

Woon- en dienstencentrum (WDC) Reigersbos (Arkin, Mentrum)

Ravenswaai-pad 60A en 62A - 1106 AV Amsterdam Zuidoost (Gaasperdam)

Arkin (Mentrum) | Herstel-Ondersteunende-Vervolgkliniek Reigersbos sinds juni 2001 - Ravenswaai-pad 60A (21 adressen). Om de kliniek bevinden zich een aantal zgn. zwaiwoningen.

Het woongebouw aan het Rossumplein 20 t/m 10 als onderdeel van de kliniek.

Het woongebouw-complex en kliniek (60A)

Dagactiviteitencentrum - Roads re-integratie activiteiten (62A)

De derde bouwfase – Door een selectieve bouwstop voor psychiatrische ziekenhuizen werd alleen nog nieuwbouw toegestaan ingeval van een hoge urgentie. De gezondheidskosten vlogen de pan uit, er moest bezuinigd worden. Er werd prioriteit gegeven aan kleinschalige voorzieningen die het mogelijk moeten maken dat de patiënten zolang mogelijk hun normale leven in hun eigen woonomgeving kunnen voortzetten, waardoor minder ziekenhuisbedden nodig zouden zijn. Door ‘substitutie van bedden’ zou geld vrijkomen voor de (op)bouw van andere voorzieningen als beschermende woonvormen en kleine wijkklinieken d.w.z. de zogenoemde multifunctionele eenheden (MFE’s). In ruimere zin werd daarmee een bundeling van voorzieningen voor patiënten bedoeld die afwisselend behoefte hadden aan ambulante hulp, beschermd wonen of een kortdurende opname.

Werd eerst nog van een verkleining van de capaciteit van de grootschalige – alles in één – psychiatrische ziekenhuizen uitgegaan, uiteindelijk werd dat omgezet in een sluiting daarvan, waarbij nog wel vormen van bijvoorbeeld sociowoningen zouden overblijven. Doch PZS was het eerste en vrijwel het enige psychiatrisch ziekenhuis waar alles is ontmanteld. De aanvankelijk beloofde derde fase vervangende nieuwbouw voor het Nieuwe Gedeelte werd daardoor definitief geblokkeerd.

Er was echter een groep psychiatrische patiënten waarvoor een groot te kort aan een goede opvang was en terugkeer naar de maatschappij nauwelijks een optie is. Er werd niet meer voor de veelal oudere chronische psychiatrische patiënten gekozen, maar voor een kliniek voor Sterk Gedragsgestoorde en/of Agressieve psychiatrische patiënten (SGA). De SGA-kliniek kwam op de plek waar de laatste 120 chronische patiënten waren bedoeld nl. voor het gebied tussen West-Friesland en De Meerlanden, waar chronische psychiatrische patiënten waren gehuisvest.

De SGA die de naam Dokter B.H. Evertskliniek verkreeg, is ontworpen volgens het principe van de zogenaamde veiligheidsring d.w.z. een kliniek die geheel van de buitenwereld kan worden afgesloten en waar je alleen via een zwaar bewaakte sluis naar binnen of buiten kan gaan.

PZS: In bouwkundig opzicht is de opzet van de Evertskliniek uniek. De speciale nieuwbouw biedt een ideaal evenwicht tussen privacy, wooncomfort, behandelingsmogelijkheden en veiligheid. Dit laatste zowel voor de patiënten als voor het personeel.

Binnen de muren en omheining beschikte de patiënten over voldoende buitenruimte in de vorm van tuinen en terrassen waar ook een balsport kon worden beoefend. De kliniek bestond uit 3 wooneenheden elk met 8 patiënten. In 1990 werd de kliniek geopend. De patiënten kwamen uit Noord-Holland, Friesland, Groningen, Drenthe en Overijssel.

Na de privatisering van de ziekenhuizen in 1991 dacht De Frederik van Eeden Stichting gelijk al waar een kliniek voor Langdurig Intensieve Zorg (LIZ) al dan niet gecombineerd met een Forensische Psychiatrische Kliniek (FPK) zou moeten komen, omdat gemeente Bloemendaal op de grond van de Evertskliniek villa's wilde neerzetten. In 2001 werd de LIZ, FPK enz. van Inforsa aan de Duivendrechtsekade te Amsterdam opgericht. De Evertskliniek werd nog wel enige tijd voor drugskoeriers gebruikt die toen beter bekend stond als bolletjeskliniek.

Maar voordat de Evertskliniek kon worden gebouwd, moest nog wel het laatste restant van het Nieuwe Gedeelte (Meerenberg II) worden gesloopt.

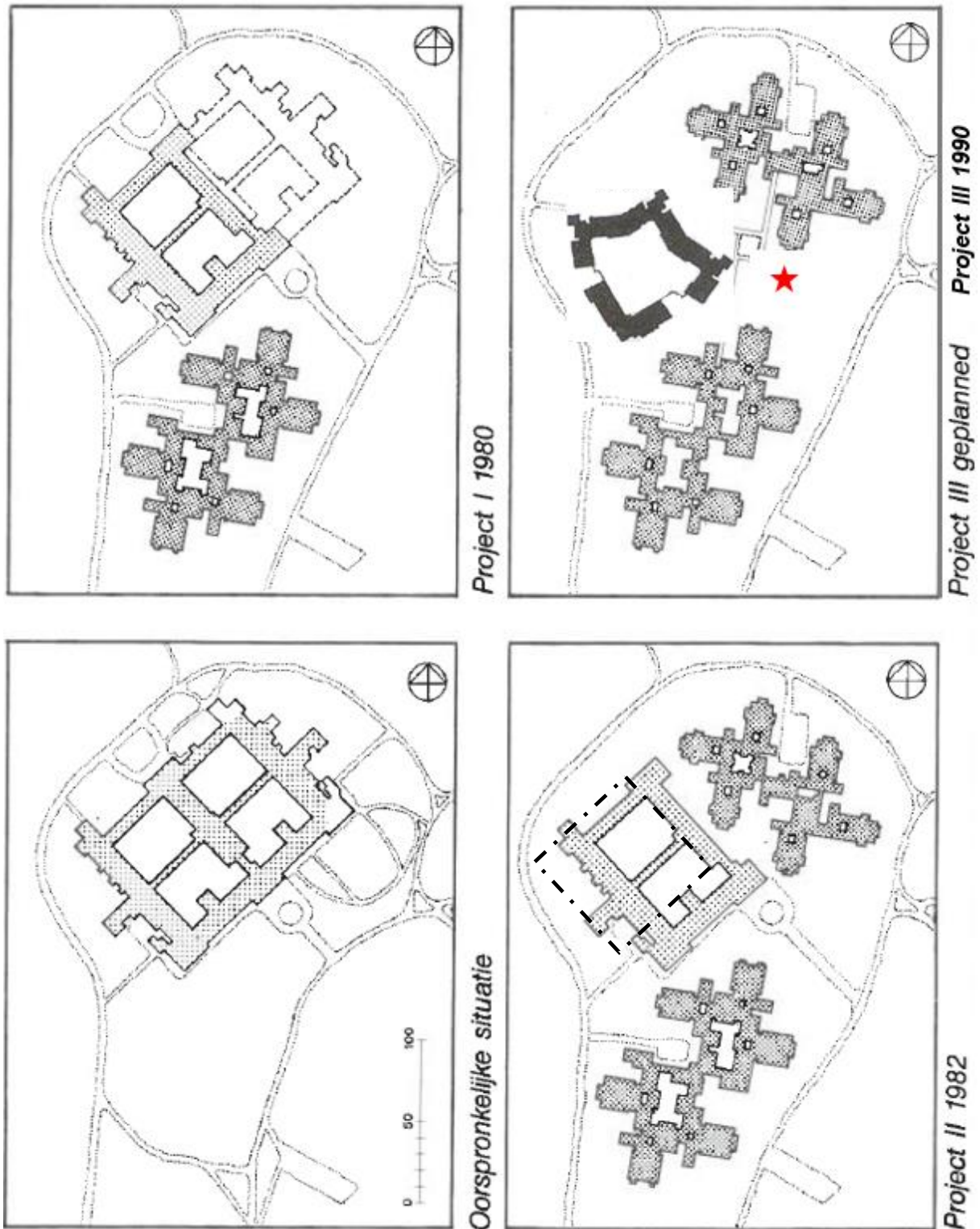
Er was verzet tegen de algehele 'commercialisering' in de gezondheidszorg. Voormalig directeur van de Amsterdamse GG&GD - H. Rengelink - kreeg in 1995 een hoge onderscheiding van de Koninklijke Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst (KNMG), onder meer juist vanwege zijn verzet tegen de 'commercialisering' in de gezondheidszorg.⁵⁷

Privatisering om de gezondheidszorg efficiënter en goedkoper te maken (bron: De Telegraaf 17-06-1989 – Medische concurrentieslag om patiënt)

⁵⁷ De directeur H. Rengelink van de Amsterdamse GG&GD moet niet verward worden met medisch directeur A. Rengelink van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort.

Schema fase (project) 1, 2 en 3⁵⁸ Project III is geactualiseerd.

De ontwerpen van de paviljoens West-Friesland en De Meerlanden dateren uit 1976-77. Het eerste paviljoen werd in 1980 en de andere in 1982 in gebruik genomen. De Evertskliniek werd in 1990 geactualiseerd. Na 1982 was reeds het grootste deel van het Nieuwe Gedeelte gesloopt d.w.z. alleen de delen buiten de onderbroken lijn waren nog over voor de afdeling Rijperland en PMT.

★ Locatie Klokkentoren en gevelsteen vanaf 1988 resp. tot mei 2005 en in of kort na 2007.

Centrale voorzieningen als de psychomotorische therapie (PMT) en de keuken met een capaciteit voor 2000 personen kwamen respectievelijk in 1987 en 1990 gereed en lagen iets meer naar het oosten precies waar de boomgaard van het ziekenhuis lag. De opening van de keuken vond plaats op 27 februari 1991.

⁵⁸ Marck, Marc van der, 'Onno Greiner, architect (ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het bureau)' – 1985 - p. 54-56 (Schema geactualiseerd).

15 Het restant van het Nieuwe Gedeelte

In het Nieuwe Gedeelte of Meerenberg II waren van ouds her de vrouwen en mannen afdelingen gescheiden, terwijl in de laatste 30 jaar van de 20ste eeuw een vergaande democratisering plaats vond, waarbij gemengde afdelingen ontstonden en de patiënt mondig werd. Ook het verplegend personeel kreeg inspraak waar voorheen de directie en de psychiaters alles bepalend waren.

Hoewel het front van het Nieuwe Gedeelte – ook door medewerkers van het Provinciaal Ziekenhuis – als bijzondere 19de eeuwse architectuur kon worden aangemerkt, werd het complex vooral vanwege kostenoverwegingen niet gerenoveerd en moest het hele gebouw plaats maken voor nieuwbouw complexen.

Nadat de 38 patiënten van de afdeling Rijperland uit het Nieuwe Gedeelte vertrokken waren, kon het laatste deel van het carré uit 1888 worden gesloopt. De sloop van het restant werd eind 1987 gesund aan de firma Chr. Hoogendorp te Lijnden.

(1987-1988) Begin 1988 werden de laatste resten van Meerenberg II gesloopt en vervolgens werd in december 1988 de eerste paal geslagen voor de in 1990 in gebruik genomen Dr. B.H. Evertskliniek. De rode pijl wijst naar het cirkelvormige plantsoen waarop de klokkentoren van het gesloopte restant werd geplaatst.

16 Plattegrond van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort (PZS)

1. Nieuwe Gedeelte (Meerenberg II) Rijperland verblijfsafdeling - laatste restant van 1 afgebroken begin 1988
 2. Brederodekliniek, opnamekliniek
 3. Brederodeduin, verblijfsafdeling
 4. De Meerlanden 1982, nieuwe ouderenkliniek
 5. Schermerland, verblijfsafdeling
 6. Museum Meerenberg (koetshuis)
 7. Gooiland, verblijfsafdeling
 8. Oude Keuken
 9. Oude wasserij
 10. Cloeckendaal, hostel buiten het terrein
 11. Hertenkamp
 12. Kwekerij / broeikassen
 13. Hoofdgebouw (Oude Gedeelte of Meerenberg I)
 14. Dr. B.H. Evertskliniek, afd. voor Sterk Gedragsgestoorde en/of Agressieve Patiënten (schaalgrootte onjuist)
 15. Weverij (industriële therapie)
 16. Zaanland, verblijfsafdeling (sloop 1990)
 17. Kennemerland, ouderenkliniek
 18. voorm. dir.woning van Meerenberg II
 19. Meerzicht, oude directeurs woning
 20. West-Friesland 1980, nieuwe ouderen-kliniek
 21. Oude Zusterhuis
 22. Nieuwe Zusterhuis vanaf 1990 afdeling Wieringerland
 23. Carpe Diem
 24. Paviljoen AD 1866, het latere POC
 25. Het nieuwe Musis Sacrum (in 1999 gesloopt)
 26. Dr. Franckenschool e.a. randbebouwing
 27. Parkzicht (in 1999 gesloopt)
 28. Schaftlokaal
 29. Werkplaats
 - .. Mortuarium (op de lijn van nr. 9)
- Niet op plattegrond aangegeven:
- De Kleine Johannes (achter nr. 6)
 - Nieuwe keuken
 - Psychomotorisch therapie (PMT)

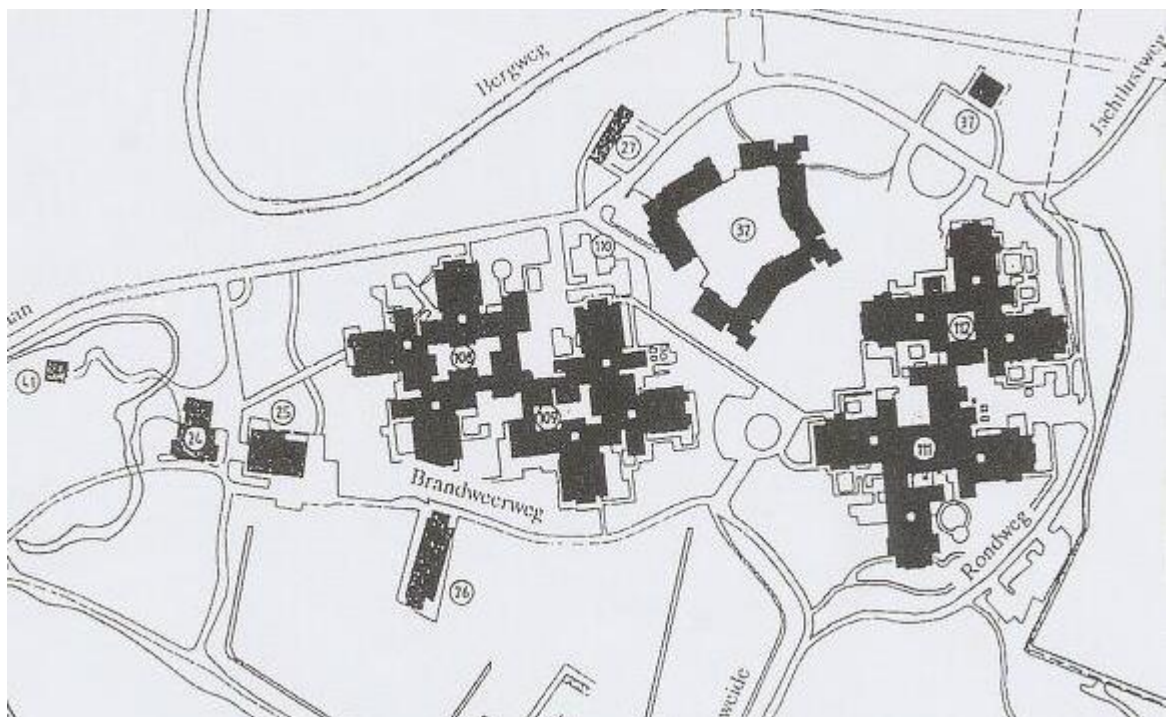

Plattegrond is incompleet voor wat betreft PMT (1987), nieuwe keuken (1990) en enkele therapiegebouwen. Meerdere panden worden niet benoemd zoals de kerkjes etc.

★ = klokkentoren vanaf 18 februari 1988 tot begin augustus 2005 (bijna 17 jaar).

--- = Meerenberg II (Nieuwe Gedeelte). Het laatste restant werd in 1988 geamoveerd.

In 2005 bevond het klokkentorentje zich opeens in villapark Duin en Daal op het perceel van Parklaan 10. Het torentje zal na bijna 20 jaar achterstallig onderhoud moeten worden geconserveerd dan wel gerestaureerd. (bewerkte plattegrond naar P. Duurkoop – Psychiatrie terug in de stad' 2008)

Situatie omstreeks 1995. De cirkel tussen de paviljoens is het heuveltje, waarop de klokkentoren destijds stond. Tot 1986-1987 lag daar de hoofdingang naar het Nieuwe Gedeelte of Meerenberg II d.w.z. het laatste deel daarvan dat nog niet was gesloopt. De Brandweerweg heeft niet kunnen voorkomen dat Parkzicht (nr. 26) voor arbeidstherapie is afgebrand.

17 Paviljoen Parkzicht

In paviljoen Parkzicht werden verschillende therapieën gegeven waarvan de mandenmakerij (pitriet en rotan) en de fietsenmakerij wel de bekendste waren. De pitriet en rotan creaties werden in het nieuwe Musis Sacrum aangeboden en volgens een medewerker goed verkocht. Zowel Parkzicht als het 'nieuwe' Musis Sacrum zijn door brand verwoest. Ook in het hoofdgebouw of Meerenberg I zijn enkele brandjes gesticht. Dat het hoofdgebouw uit 1849 destijds niet geheel of gedeeltelijk is afgebrand komt behalve door de snelle acties van de brandweer ook doordat in het gebouw veel van het brandwerende asbest was aangebracht.

Het therapiegebouw Parkzicht in 1938 (NHA 1465 inv. 205)

Brand PZ 03-12-1998 (NHA - beeldbank de Boer)

Sloop van Parkzicht – 1999 (NHA 1096 inv. 2316)

18 Oproep tot behoud van klokkentoren en gevelsteen

Verschiedende medewerkers van het Provinciaal Ziekenhuis, die onder goede en minder goede omstandigheden met veel betrokkenheid zorg hebben verleend aan de patiënten of de bewoners die in het Nieuwe Gedeelte een belangrijk deel van hun leven hebben doorgebracht, vonden (en vinden) dat 100 jaar lief en leed niet zomaar aan de vergetelheid mag worden onttrokken. Van twee medewerkers van PZS is bekend dat zij daartoe in het huisblad Santpost ook een oproep hebben gedaan:

* * * * *

In de zomer van 1980 werd het eerste gedeelte van het driefasen project afgerond en kon met de tweede fase worden begonnen. Het tweede nieuwbouwcomplex zou evenals het eerste complex qua indeling, ruimte en benodigde voorzieningen volledig aan de woon- en behandelisen voor de patiënten voldoen. Deze kliniek was voor de afdelingen Kennemerland 2 en Beemsterland bestemd. Nadat in april 1981 de eerste steen voor fase 2 was gelegd, wordt beschreven hoe met het resterende deel van het Nieuwe Gedeelte zal moeten worden omgegaan:

“Het resterende deel van het Nieuwe Gedeelte zal dan worden gesloopt. Het moet plaats maken voor de geplande derde fase. Te hopen is dat het prachtige koepeltorentje dat het gebouw siert, behouden kan blijven, en een goede plaats te midden van de drie nieuwe gebouwen kan krijgen. Daarmee zou de herinnering aan dat gebouw, waarin een eeuw lang met grote inzet patiënten werden verzorgd, bewaard blijven.”

Wouter Beekman, 1981

Na zes en een half jaar krijgt Wouter – een medewerker van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort – in geschrift bijval dat delen van het Nieuwe Gedeelte behouden dienen te worden voor de toekomst en wel op een daartoe historisch verantwoorde locatie.

* * * * *

OVERPEINZINGEN BIJ DE SLOOP VAN HET NIEUWE GESTICHT

In 1886 wordt met de bouw een aanvang gemaakt, in 1888 wordt het gebouw geopend. Nu, na 100 jaar, is HET NIEUWE GESTICHT gedoemd te verdwijnen, ten eerste omdat het onbewoonbaar en onleefbaar is geworden, ten tweede om plaats te maken voor een nieuw op te richten afdeling.

Het vallen van de kogel maakt toch dat je wat gaat filosoferen over de functie die dit gebouw in deze zich snel ontwikkelende tijd heeft meegemaakt. Hoe velen hebben in de loop van deze honderd jaren dit gebouw betreden en hoe velen hebben het als hun huis beschouwd? Velen hebben er zich naar beste weten en kunnen ingezet om hun zieke medemens te verzorgen en hem een thuis geboden.

Voor de betrokkenen kan het niet anders dan goed zijn om nu in een menswaardiger onderkomen een ander thuis te vinden, ver van grote slaapzalen, waarin de privacy ver te zoeken is en waar men voortdurend rekening met elkaar moet houden.

Niet alleen voor de toenmalige bewoners zal dit van belang zijn, maar de huidige inzichten zijn toch dermate veranderd dat dit ook geldt voor andere gebouwen op de terreinen van het voormalige gesticht MEERENBERG.

Het blijft een voortdurende taak van zowel bestuur, directie als medewerkers om voor een beter huisvesting van onze zieke medemens te blijven vechten in weerwil van alle bezuinigingen.

Na 100 jaar spreekt men over antiek. Moeten we nu werkelijk alles van dat gebouw van ons afschudden, of zullen we er nog wat van bewaren, zodat ook degene die na ons komen nog iets zullen zien bij het lezen van de historie van MEERENBERG; van dit NIEUWE GESTICHT.

Voor mij is de keus niet zo moeilijk. Voor het Nieuwe Gedeelte is een pleintje met een perk. Laat nu in weerwil van de kosten - en deze belopen echt geen duizenden guldens - het torentje van het Nieuwe Gedeelte daar plaatsen, samen met de gevelsteen. Plaats een en ander op een kleine verhoging, zodat een talud ontstaat. Beplant dit talud op een zodanige wijze dat als het ware een prieel uit het groen verrijst. Zie dit niet alleen als hang naar nostalgie, maar meer als een ode aan vroegere bewoners en medewerkers, zodat niet alles uit vroeger jaren vernietigd wordt.

Al met al hoop ik dat ik niet alleen sta in deze denkbeelden.

Anne Jager (Jr.) Coördinator Parken en Terreinen, 1987

Anne Jager was hovenier en opvolger van de coördinator van de tuin- en technische dienst A. Jonker. De vader van Anne was tuinbaas van het landgoed Lindenheuvel.

* * * * *

Behoud van het torentje en gevelsteen van het Nieuwe Gedeelte

Stichting Ons Bloemendaal werd door een betrokken burger gealarmeerd over de voorgenomen sloop van het laatste restant. Bouwkundig opzichter en tekenaar van PZS - de heer Clemens van de Helder – kon melden dat de klokkentoren van het Nieuwe Gedeelte op een ‘terp’ van 1,80 meter hoogte en met een bepaalde diameter zou worden geplaatst. Tekeningen en luchtfoto’s hebben uitgewezen dat het om een diameter van 15 meter ging d.i. namelijk de exacte afmeting van het cirkelvormig perkje vlak voor de hoofdingang van Meerenberg II. Voor het heuveltje zou 650 m³ zand nodig zijn dat uit de bouwput van de toekomstig te bouwen SGA-kliniek beschikbaar zou komen. De gevelsteen zou volgens Van de Helder voor de klokkentoren worden geplaatst.

Evenals vele anderen werd het bestuur van Stichting Ons Bloemendaal uitgenodigd voor het moment dat de klokkentoren in het bijzijn van medisch directeur A. Rengelink door de firma Chr. Hoogendorp van het dak werd gehesen.⁵⁹

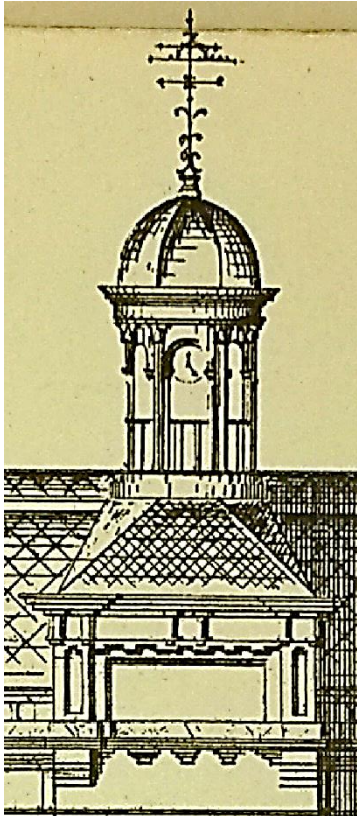

1980 - De hoofdingang van het Nieuwe Gedeelte en het cirkelvormig plantsoentje of perkje, wat de definitieve locatie voor de klokkentoren zou worden.

⁵⁹ Ons Bloemendaal - april 1988 - pagina 14

19 De klokkentoren van het Nieuwe Gesticht (Meerenberg II) en andere voorbeelden van vrijstaande torentjes

Op zowel het Oude Gesticht als het Nieuwe Gesticht (Meerenberg I en II) werd goed in het zicht een klokkentoren geplaatst. In vroegere tijden kon niet iedereen over een zakhorloge beschikken. En voor diegene die wel zo'n horloge tot hun beschikking hadden, kon de tijd gelijk worden gezet met de klok van het gesticht. Zo konden zowel de patiënten als de medewerkers goed bepalen wanneer bijvoorbeeld de schafttijden zich aandienden dan wel bepaalde therapieën of arbeidswerkzaamheden gestart dan wel beëindigd konden worden. Dat was voor het Krankzinnigengesticht Meerenberg van significant belang. Veel arbeidstherapieën vonden buiten in de openlucht plaats.

De klokkentoren van het Nieuwe Gesticht had een eigen dak – dus zonder nok – wat niet direct aansloot op de aangrenzende daken van het gestichtsgebouw zo ongeveer als dat bij kerktorens het geval is. Qua vormgeving komen meerdere van deze torentjes overeen met dakruiters d.w.z. kleine torentjes op de nok van een zadeldak, waar vaak een klok in hangt, maar waar dikwijls de functie geen ander is dan versiering. Klokkentorens of dakruiters zijn vaak achtkantig, maar een torentje met vier of zes kanten – zoals de klokkentoren van het Nieuwe Gedeelte – komt ook voor. Het bovenste deel van de toren heeft een koepel, zodat de toren soms ook als koepeltoren wordt aangeduid.

Toen na 100 jaar het Nieuwe Gesticht of Gedeelte werd afgebroken, hebben medewerkers zich beijverd voor behoud van de klokkentoren. De toren werd op een historisch verantwoorde plek midden op het pleintje in het perk voor de hoofdingang van het Nieuwe Gedeelte geplaatst en tegelijkertijd te midden van de drie nieuwe gebouwen – klinieken – als herinnering of ode aan de vroegere bewoners (patiënten) en medewerkers. De historie van MEERENBERG van het NIEUWE GESTICHT, waar een eeuw lang met grote inzet patiënten werden verzorgd, moest voor het nageslacht bewaard blijven.

In algemene zin is de vrij plotselinge massale verhuizing voor zowel de patiënten als de medewerkers van het ziekenhuis zeer ingrijpend geweest. Op het gestichtsterrein is ter plaatse daarvan niets terug te vinden, mede omdat het daarvoor bedoelde herinneringsmonument in 2005 plotseling was verdwenen. Tot ieders verbazing werd het herinneringsmonument bijna 3,5 km buiten het gestichtsterrein in een tuin van een particulier ontdekt.

Zo'n herinneringsmonument heeft op meerdere manieren grote emotionele waarden, maar in dit geval is het ook voor de historische beleving wenselijk dat er bij het monument een informatiebord wordt geplaatst, waarop het Nieuwe Gedeelte en de latere moderne paviljoens worden afgebeeld.

Tijdens het onderzoek kwam de vraag naar voren of er voorbeelden van vrijstaande klokkentorens of dakruiters zijn, die na afbraak van een gebouw in bijvoorbeeld een park of plein zijn geplaatst. Daar deze soort van kleine op zichzelf staande bouwwerken niet of nauwelijks worden geregistreerd, zijn er geen overzichten voor handen. Vijf voorbeelden zijn gevonden. En als extra voorbeeld is het proces voor nieuwbouw van een verdwenen torentje van een schoolgebouw opgenomen. Het schooltorentje is gedeeltelijk door crowd funding, maar vooral door de bereidheid van medewerkers van de gemeente Bloemendaal en bedrijven met minimale kosten compleet nieuw gemaakt.

Voorbeelden van vrijstaande (uitgezonderd VI) klokkentorens of dakruiters (zie de bijlage A):

- I. De dakruiter van het Openbaar Slachthuis (begraafplaats Tolsteeg te Utrecht)
- II. De dakruiter van de kapel van de Psychiatrische Inrichting Voorburg (Vught)
- III. De dakruiter van het verpleeghuis Sint Bernardusgesticht (Amsterdam)
- IV. De dakruiter van de kapel van Landgoed Alverna (Aerdenhout)
- V. De torenspits van de Heilige Dominicuskerk (Haarlem-Schalkwijk)
- VI. De dakruiter van de M.U.LO.-school (Bloemendaal)

De dakruiter van de Psychiatrische Inrichting Voorburg (Reinier van Arkel Groep) is het meest sprekende voorbeeld als een herinnering aan het gesticht uit 1885 dat door een koepel van de Godshuizen in en om 's-Hertogenbosch tot stand is gekomen. De zorg voor patiënten door de zusters en broeders wordt daarmee levend gehouden. Bovendien is het torentje mooi in het park gesitueerd waar het bij mooi weer goed vertoeven is. De nummers I t/m IV zijn vooral herinneringsmonumenten, terwijl de nummers V en VI meer als versiering van de omgeving en het gebouw zijn bedoeld.

Meerenberg II - Het Nieuwe Gesticht - Het Nieuwe Gedeelte
was gedurende 100 jaar het onderkomen voor chronische patiënten.
(fotoreportage demontage voor behoud van klokkentoren)

18 februari 1988 - De laatste fase van de sloop van het Nieuwe Gedeelte d.w.z. afdeling Rijperland. "Het torentje en gevelsteen worden gespaard" om de herinnering aan 100 jaar verzorgers en bewoners van het Nieuwe Gedeelte levend te houden (fotografie Hans Vink voor het bedrijfsblad PéZet).

18 februari 1988

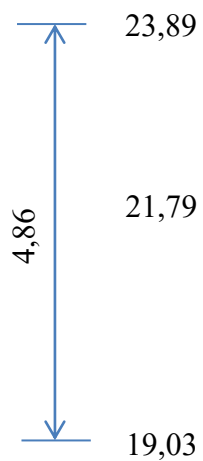
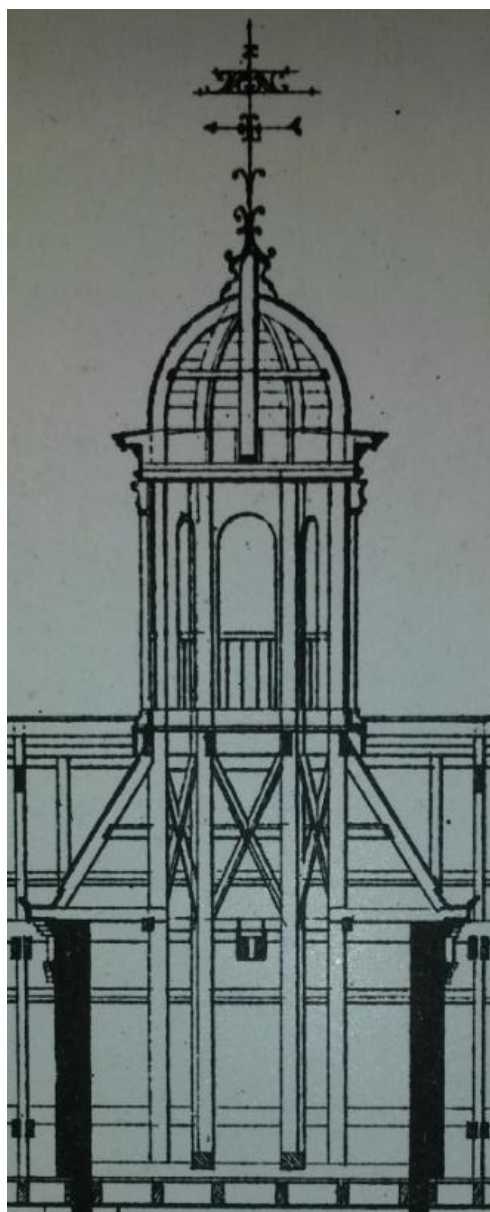

18 februari 1988 - Plaatsing van "het torentje" op de beoogde plek midden in het cirkelvormige plantsoen met een doorsnede van 15 meter recht voor de hoofdingang van het Nieuwe Gedeelte.

2 maart 1988 - De tweede verdieping en zolder zijn gesloopt. De gevelsteen werd blijkbaar tijdelijk elders opgeslagen totdat deze werd gepolychromeerd en in combinatie met de klokkentoren kon worden opgesteld. (foto: Pim Duurkoop)

MEERENBERG II / HET NIEUWE GESTICHT / HET NIEUWE GEDEELTE

23,89

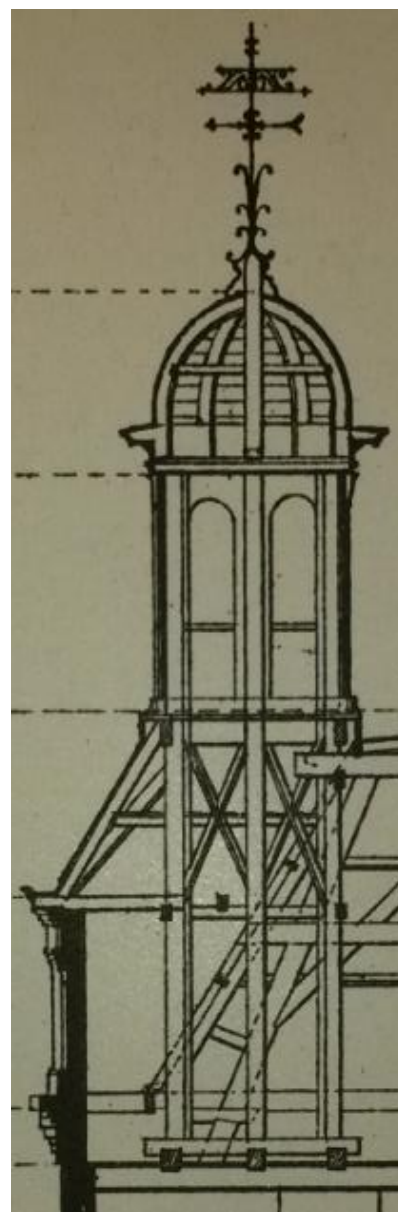
21,79

19,03

16,83

14,33

13,68

Doorsneden

De hoogte volgens bovenstaande schets is 4,86 meter (excl. piron).

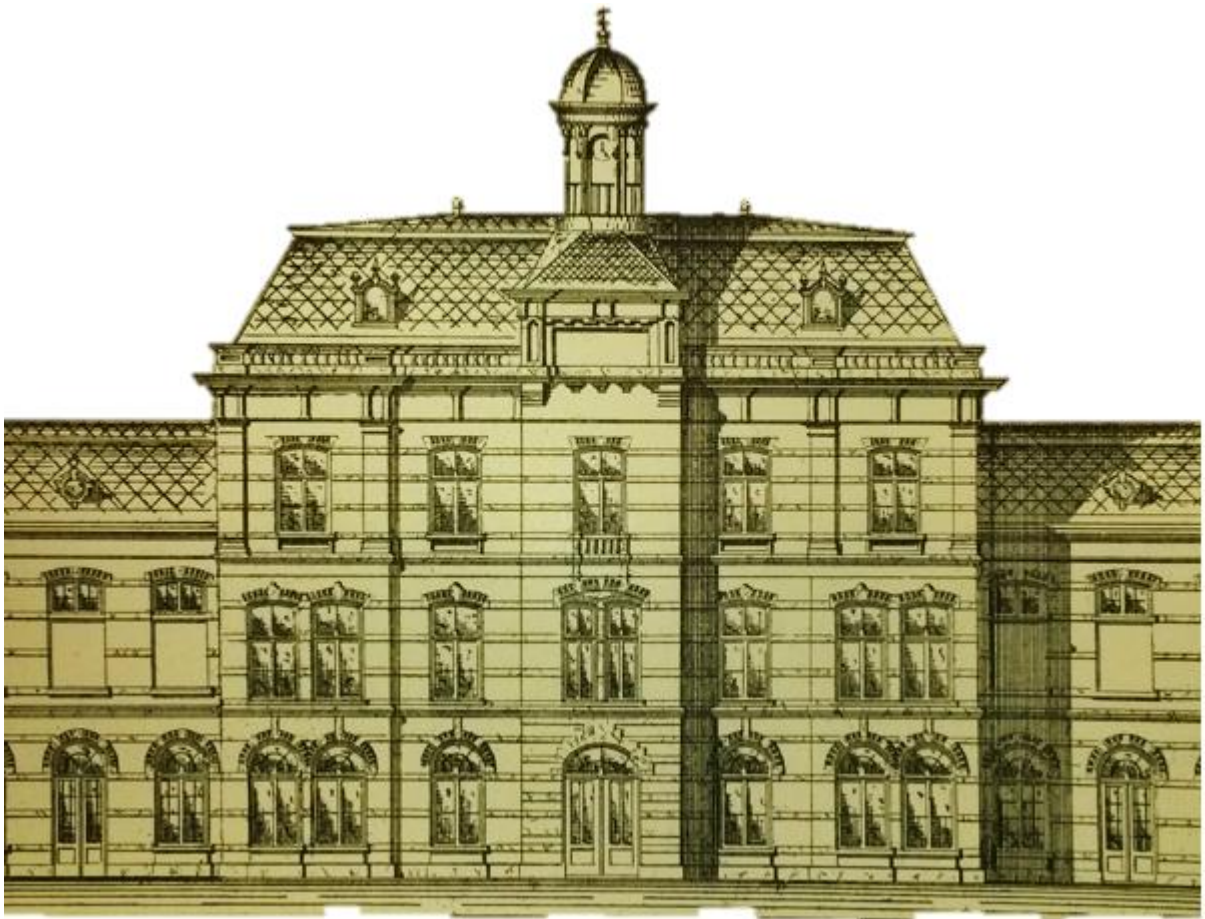
OMSCHRIJVING.	Lengte.	Breedte.	Hoogte of dikte.
	M.	M.	M.
van schuine kant en eenvoudig gestoken profillen te voorzien, volgens teekening. De overige kappen en platten ongeschaafd.			
T O R E N.			
Voor sloven, leggers voor den loodzolder, blokkeels, windkruissen, binnengordingen, spanten, hoekkepers en schenkels 1.400 M ³ vierkant bezaagd vurenhout.			
En voor stijlen, bovenleggers, verbindingstukken, makelaar, beschieting, plint, klossen enz. 2.850 M ³ vierkant bezaagd grenenhout.			
Om de openingen tusschen de kolommen een architraaf te timmeren, met kopstukken enz., volgens opgaaf.			
Verder voor loodzolder en plafond 12.50 M ² grenenhout, waarin een mangat met deksel.			0.03
Beschieting koepel en dakschilden 22 M ² grenenhout			0.025
Voorts kroonlijst en balustrade met gedraaide houten balusters, alles van grenenhout volgens teekening en nadere opgave.			
Op de werkplaatsen, droogkamers voor kribramen en hoofdgang, de op de teekening aangegeven licht- en luchtkappen, bestaande uit: stijlen, dorpel, bovenliggers, onderregels, ramen, jalousiebladen, beschieting, eenvoudige lijst enz., van vierkant bezaagd grenenhout.			
Verder de noodige loodruiters, dekstukken, zwaar $\frac{5}{20}$, $\frac{5}{10}$ en $\frac{5}{15}$ c.M.			

Bestek TOREN en BIJBEHOORENDE WERKEN

	BIJBEHOORENDE WERKEN.
§ 84. Torenuurwerk met klok en wijzerplaten en electrische schellen	De aannemer zal stellen, met bijlevering van de materialen ter bevestiging, het noodige steigerwerk enz., een torenuurwerk met klok, die hem op het werk zullen worden geleverd. Voor de levering van klok en uurwerk wordt een som van f 500 uitgetrokken, door den aannemer na ontvangst aan de Directie te voldoen. Bij het aanbrengen van 10 electrische schellen zal de aannemer de noodige hulp verleen. Voor de levering dezer schellen, zal hij onmiddellijk na het aanbrengen, aan de Directie moeten betalen een som van drie honderd gulden.

Aldus opgemaakt door den Architect
A. v. d. LINDEN.

Abraham van der Linden heeft als architect op z'n minst de bestektekeningen van het krankzinnigen-gesticht Meerenberg I opgesteld en Meerenberg II ontworpen. De portiersloge, de voormalige noordelijke en zuidelijke vleugel van Meerenberg I, de twee kerkjes etc. etc. (schets-, constructie-, ontwerp- en bestektekeningen) zijn door Van der Linden ontworpen. In 1888 ging Van der Linden met pensioen. In 1889 is Van der Linden te Haarlem – Jansweg 3 – op ruim 80-tig jarige leeftijd overleden. (zijn woning is tussen 1900-1906 afgebroken voor het nieuwe Hoog-Station of het 4de station van Haarlem)

Schets van een gedeelte van de voorgevel van het Nieuwe Gedeelte of Meerenberg II - 1886

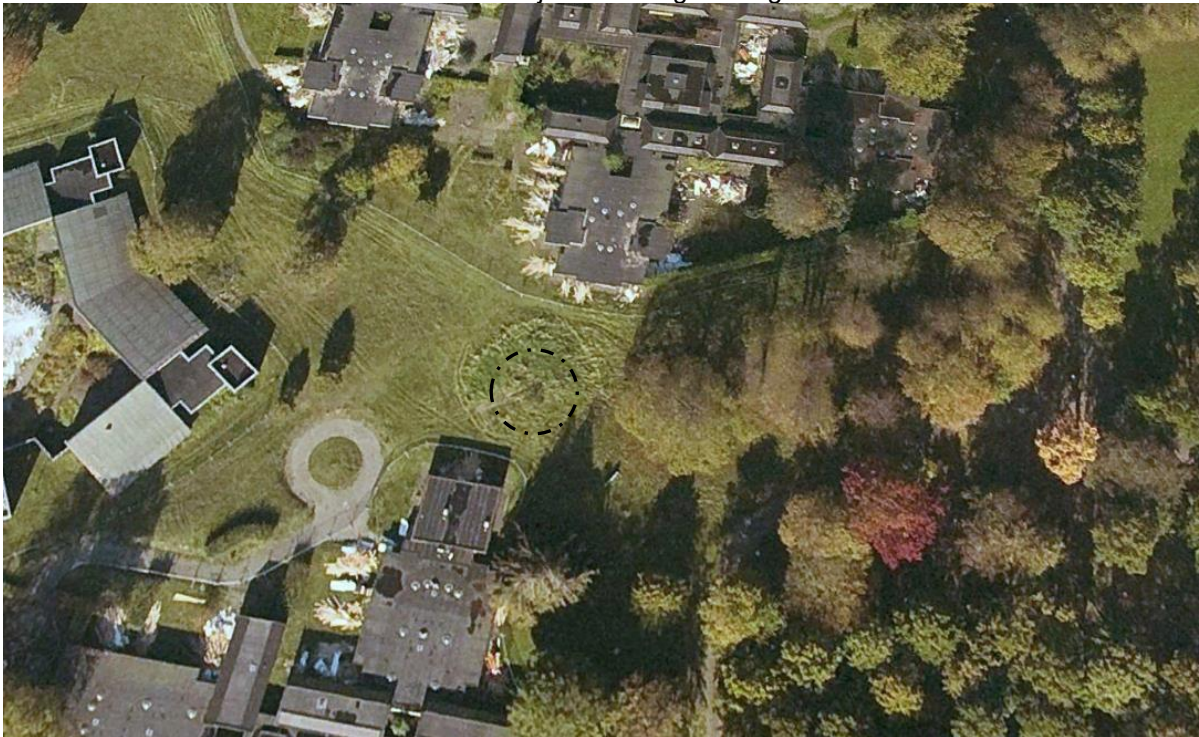

Datum 20-07-1990 - De Klokkentoren was bedoeld om de herinnering aan het Nieuwe Gedeelte en de mensen die daar gewerkt en geleefd hebben levend te houden. Op de achtergrond Dr. B.H. Evertskliniek. Dit paviljoen werd begin 1990 geopend. Bert Broens, vestigingsmanager algemene zaken van de Evertskliniek. Sinds de privatisering in 1991 viel de kliniek onder de Frederik van Eeden Stichting. (foto NHA Fotopersbureau De Boer).

De noordwestzijde van Meerenberg

De klokkentoren op een soort 'terpje' en daar naast de gevelsteen zijn hier nog aanwezig tussen de paviljoens van West Friesland (psycho-geriatrie 1980) en De Meerlanden (1981/82). Zie het torentje met de schaduw. De Evertskliniek werd sinds juli 1990 in gebruik genomen.

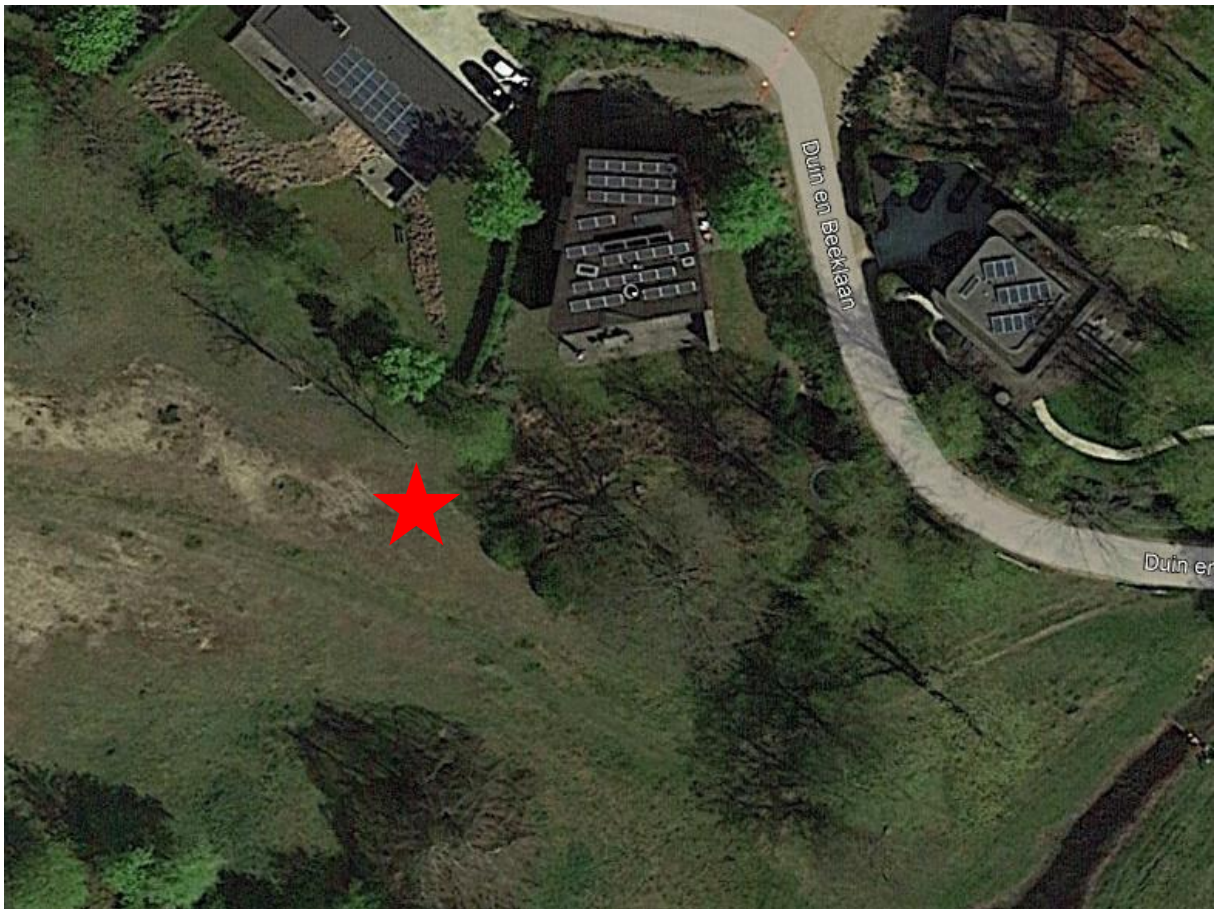

Afbeelding oktober 2007 - De klokkentoren is hier reeds van het heuveltje verdwenen (links Dr. B.H. Evertskliniek, onder West Friesland en boven De Meerlanden). De gevelsteen is op enige afstand van het heuveltje nog gedeeltelijke buiten de schaduw van een boom waar te nemen. De onderbroken cirkellijn geeft het oorspronkelijke bloemenperkje vlak voor de voormalige ingang van het Nieuwe Ge-deelte (Meerenberg II) aan en had een doorsnede van 15 meter. De voetdiameter van het terpje was 23 meter.

Locatie van de klokkentoren in de oude en nieuwe situatie

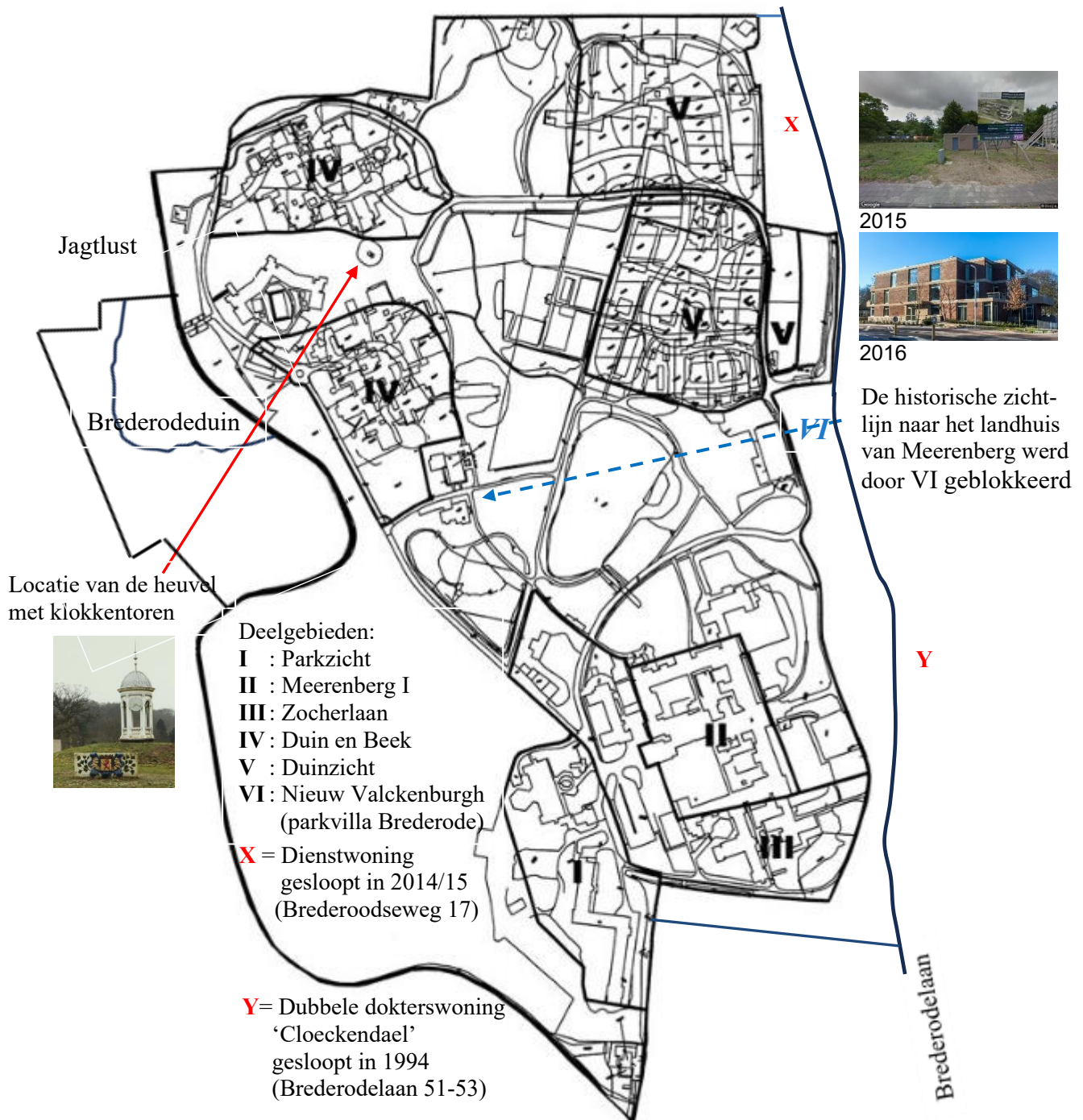
De heuvel zonder klokkentoren, maar waar nog wel de gevelsteen rechtop staat.

Nieuwbouwwoningen en de nieuw aangelegde weg – Duin en Beeklaan – op het voormalig Provinciaal Ziekenhuisterrein, waarop tevens de oorspronkelijke locatie van de klokkentoren middels een ster "★" is aangeven (datum van beeldmateriaal: 20-4-2019).

20 Welstandsnota gemeente Bloemendaal 2013

Een plattegrond in de Welstandsnota Bloemendaal 2013, die met Brederodeduin en de strook langs de Brederodelaan is uitgebreid, geeft de deelgebieden aan waar vanaf 2008 tot ongeveer 2020 verschillende nieuwbouwprojecten tot stand zijn gekomen.

De projectontwikkelaar heeft de oude naam Meerenberg in de brochures vervangen door 'Carré van Bloemendaal' (transformatie/restauratie 2015-2020) en 'Nieuw Valckenburgh' heeft de naam 'Parkvilla Brederode' (bouwjaar 2016) gekregen. Het ontwerp van het appartementengebouw Parkvilla Brederode – Brederodelaan 34-34a-g – is tot stand gekomen via mede- en collectief particulier opdrachtgeverschap van de acht individuele kopers. De naam Parkzicht van deelgebied I is historisch onjuist, omdat vanaf die locatie geen zicht is op het park. Bovendien was er een therapiegebouw met de naam Parkzicht dat iets ten noorden van het koetshuis midden in het park van PZS stond.

In tegenspraak met het beleid voor buitenplaatsen en landgoederen werd de historische zichtlijn vanaf de weg naar het landhuis niet hersteld. De structuurnota Bloemendaal (2011): "Historische zichtlijnen moeten blijven bestaan, of zo mogelijk hersteld worden of van extra accenten voorzien."

De strook met bestaande en destijds toekomstige randbebouwing van het voormalig PZ-terrein, waarin onder meer de dienstwoningen als ook het deelgebied 'Nieuw Valckenburgh' zijn gelegen, wordt in de nota blijkbaar niet gerekend tot Park Brederode. Een deel van de strook is slechts deels opgenomen als 'Duinlustparkweg e.o.' en een klein gedeelte blijkt zelfs welstandsloos te zijn. Verder is het een omissie dat het Brederodeduin met de historische bebouwing niet tot het grootschalige complex van het 'voormalig Psychiatrisch Ziekenhuis' en/of als het oorspronkelijke grootschalige complex van het voormalig TBC-Sanatorium Brederodeduin wordt gerekend.

De welstandsnota geeft wel de exacte locatie aan waar de klokkentoren en gevelsteen stonden en zou moeten staan. De klokkentoren heeft de beschermde status van gemeentelijk monument. De bijbehorende gevelsteen heeft geen beschermde status, terwijl de gevelsteen de enig bestaande gevelsteen is met het oude embleem of wapen van de provincie Noord-Holland.

21 GEVELSTEEN MET HET OUDE WAPEN VAN DE PROVINCIE NOORD-HOLLAND

1999 - In of kort na 2007 is de gevelsteen van het geamoveerde Nieuwe Gedeelte uit 1888 vermoedelijk elders op het voormalig terrein van het 'Provinciaal Ziekenhuis Santpoort' gedumpt. De meeste ziekenhuisgebouwen, zoals de door Onno Greiner & Martien van Goor ontworpen paviljoens, hebben plaats gemaakt voor kapitale villa's en appartementengebouwen.

2022 - De gevelsteen ligt in het villapark genaamd 'Park Brederode' nabij Meerenberg I i.p.v. de locatie nabij Meerenberg II oftewel het Nieuwe Gedeelte. De gevelsteen gaat zienderogen achteruit.

2023 Afmetingen: L x B x d = 185 x 102 x 23 cm (dikte excl. reliëf)

2024

In 2019-2020 is de gevelsteen aan de noordzijde van Meerenberg I in het gras gelegd, terwijl de gevelsteen op een daarvoor bestemd fundamentje nabij het voormalige Meerenberg II stond. De gevelsteen is afkomstig van Meerenberg II en niet van Meerenberg I.

Bovenstaande reeks van afbeeldingen geeft een indruk hoe de gevelsteen steeds verder in verval raakt. De gevelsteen vormt een twee-eenheid met de klokkentoren van Meerenberg II, maar is ook op zichzelf bijzonder. Het betreft namelijk het oude embleem van de provincie Noord-Holland in de periode 1840 tot 1907.

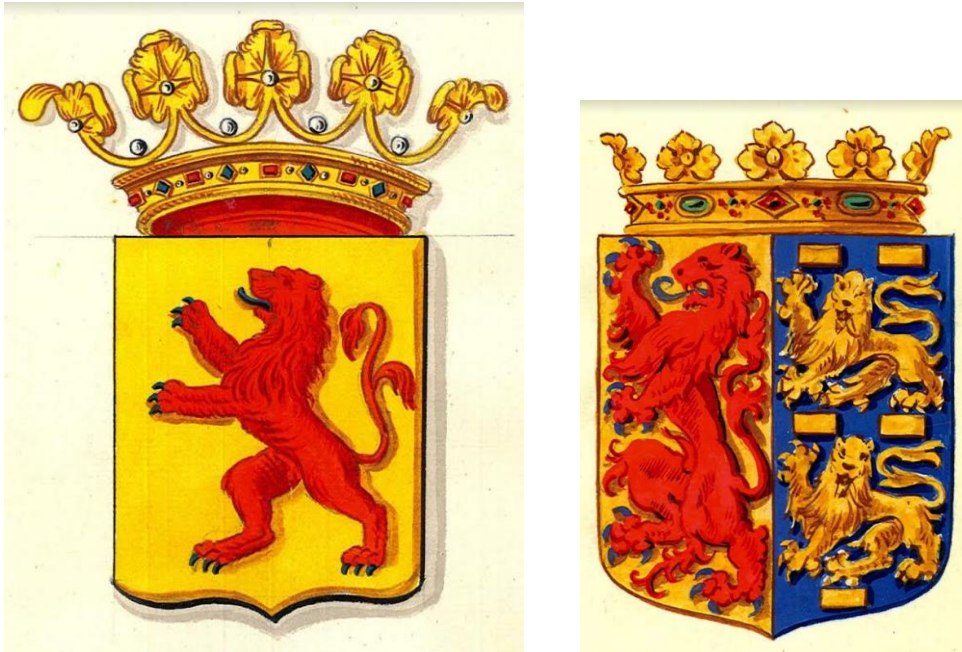
"Om de dominantie van Holland binnen het koninkrijk te verminderen werd de provincie bij de grondwetsherziening van 1840 in Noord- en Zuid-Holland gesplitst."⁶⁰ De provincie Noord-Holland voerde tot 1907 het wapen van Holland doch *met de tekst Noord Holland*, zodat het schild en tekst tezamen aangemerkt kan worden als het heraldische wapen van de provincie Noord-Holland. Het heeft nog tot 1907 geduurd voordat de provincie Noord-Holland een eigen wapen kreeg. De wapenstein kan als volgt worden omschreven:

Een lint met NOORD HOLLAND in zwarte letters waarin het midden het wapenschild van de provincie Holland, "goud, een leeuw van Keel, getongd en genageld van Azuur" alles gevat in een rechthoekig cartouche van Azuur en aan weerszijde een gebladerde tak elk met andere bladeren van Sinopel.

⁶⁰ Noord-Holland: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Noord-Holland>

Het schild is gedekt met een kroon met vijf gouden bladeren en elk bezet met een parel en een edelstenen rand d.w.z. om en om een ruit (keel) en een ovaal (azuur), maar zou destijds volgens het originele ontwerp moeten bestaan uit ruiten en rechthoeken.

De beeldhouwer heeft de tweede pluim of kwast halverwege de staart niet overgenomen. Sommige heraldisch kunstenaars beelden deze leeuw af zonder, anderen mét extra pluim halverwege de staart. In beide gevallen gaat het om de gewone eenstaartige leeuw. En edelstenen op een kroon worden in de heraldiek niet gespecificeerd.⁶¹

De tekening van het oude en huidige wapen van de provincie Noord-Holland in respectievelijk de wapenregisters van de Hoge Raad van Adel, inv.nr. 614 (Zuid-Holland) en inv.nr. 613 (Noord-Holland).

Het wapen inclusief het lint met NOORD HOLLAND in zwarte letters was voor een periode van 67 jaar het officiële wapen van de provincie. Voor zover bekend is er in de provincie Noord-Holland en elders geen gevelsteen met het oude embleem of wapen *inclusief* het lint te vinden die door de provincie in de periode van 1840 tot 1907 werd gevoerd.

⁶¹

26 maart 1987 – Op de voorgrond het Oude Gedeelte en het Oude Zusterhuis. Het restant van het Nieuwe Gedeelte torent boven de nieuwbouw van West Friesland en De Meerlanden uit. Het PMT-gebouw is nog in aanbouw, terwijl aan de nieuw te bouwen keuken nog moet worden begonnen. Door deze nieuwbouw moest de boomgaard wijken. (Foto in opdracht van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort - Bob Fleumer Aerial Photography B.V.)

21 Verhuizingen

Zoals eerder aangegeven is de afdeling Rijperland als eerste in een reeks verhuist – in dit geval vanuit het Nieuwe Gedeelte – naar Amsterdam Zuid-Oost waar patiënten sociowoningen in de Bijlmermeer flat Kempering betrokken. Door het overhaaste vertrek in 1987 waren de gehospitaliseerde patiënten volstrekt onvoorbereid op het zelfstandig wonen. Bij aankomst vroeg een patiënte nog of zij nu ook de sleutel voor de lift zou krijgen. Maar andere zeer betreurenswaardige gevolgen die bewoners hebben ondervonden vanwege het overhaaste vertrek en de onveilige omgeving zijn slechts gedeeltelijk in de openbaarheid gekomen.

Een latere beperkte groep patiënten, die afkomstig waren van Schermerland 3 uit het Oude Gedeelte, had wel een twee maanden durende training zelfstandig wonen in het Oude Zusterhuis verkregen. Zo kon men wennen en leren omgaan met hulp vragen en hulpverlening op afstand, maar het project werd opgeheven. Het verbouwde Oude Zusterhuis beschikte sinds 1957 over 116 (zitslaap)kamers met stromend water die geleidelijk waren vrijgekomen voor andere doeleinden, omdat de zusters zoals ook elders in het land het geval was niet meer geknot wilde worden in hun vrijheid. Aanvankelijk probeerde men inwoning nog aantrekkelijker te maken door bij wijze van proef de huisregels te verruimen. Tot omstreeks 1980 was interne huisvesting voor ongehuwden ‘eventueel’ nog mogelijk.

Het grootste probleem voor PZS was om goede huisvesting in Amsterdam voor de verschillende afdelingen te vinden. Vanwege politieke afspraken werd PZS uiteindelijk gedwongen om de patiënten zo snel mogelijk naar Amsterdam te laten vertrekken. Daarbij is opvallend dat in 1980/81 nog werd vastgesteld dat de afgelopen jaren ongeveer 53 procent van het aantal opgenomen patiënten uit de hoofdstad of de directe omgeving daarvan afkomstig was.⁶² Er was blijkbaar een significant aantal patiënten afkomstig uit andere regio's. Verder bleek in het begin van de jaren tachtig dat het percentage buitenlandse patiënten – overwegend Surinamers, Antillianen, Marokkanen, Turken en Zuid-Europeanen – snel toenam naar zo'n 15 à 20 procent van de totale bezetting.

Maar pas in 1991 stelt men vast dat een ‘niet onaanzienlijk deel’ van de te herhuisvesten patiënten niet uit Amsterdam afkomstig is. Deze veelal chronische patiënten geven de voorkeur aan een verblijf en behandeling op een andere locatie dan Amsterdam, waarbij zij het liefst op het terrein van Santpoort zouden blijven. En een van de afdelingen nl. De Meerlanden bleek door de herkomst van zijn bewoners zelfs in zijn geheel een supra-regionaal karakter te hebben.⁶³ Volgens PZS wordt voor deze patiënten als zij geen enkele sociale, economische en psychische band met Amsterdam hebben door psychiater J. van der Linden beleid ontwikkeld. Met het Ziekenfonds Amsterdam en omstreken (ZAO)⁶⁴ en andere instellingen werd de mogelijkheid onderzocht van een andere financiering. Onduidelijk is in hoeverre de bedoelde patiënten een plek buiten het verzorgingsgebied van Amsterdam hebben verkregen.

Behalve de schaarste aan bouwgrond zijn er ook weinig (en nauwelijks geschikte) bestaande gebouwen om psychiatrische patiënten te herhuisvesten. Vanwege het gebrek in tijd kon men nog niet beschikken over nieuwbouw. Zoals eerder vermeld werden op den duur 18 locaties in Amsterdam gevonden. Bij meerdere van de bestaande locaties was het passen en meten en was de omgeving in de stad Amsterdam voor de patiënten niet persé bevorderlijk voor resocialisatie onder meer veroorzaakt door een onveilige omgeving. De logistieke verhuizingen zijn ingewikkeld geweest en onbekend is in hoeverre exacte gegevens nog beschikbaar zijn bij de huidige zorgverleners..

⁶² Het Parool 14-07-1981- Saneringen bij Amsterdamse Ziekenhuizen. / NHA 494 inv. 312 Commissie voor de Provinciale Ziekenhuizen inzake oprichting APZ in Amsterdam d.d. 04-03-1980.

⁶³ NHA 709 inv. 295 Jaarverslag 1990 plus 1ste kwartaal 1991.

⁶⁴ ZAO was vanaf 2003 onderdeel van Agis Zorgverzekeringen en is sinds 2015 opgegaan in Zilveren Kruis.

De scope van dit historisch gericht onderzoek laat niet toe om uitgebreid op de verhuizingen en verschillende locaties in te gaan. In 1984 kwamen provincie en gemeente overeen dat ongeveer de helft van de ruim elfhonderd patiënten in Santpoort in kleinere eenheden verspreid over Amsterdam zou moeten worden ondergebracht. Vanuit de vestigingen wordt dan alsnog per patiënt bekeken welke zorg hij of zij behoeft, en welke woonvorm daar bij past. Twee jaar later werd het besluit genomen voor een totale sluiting van PZS. Behalve de reeds beschreven Bijlmermeer-locatie, de verplaatsing van de SGA-kliniek en jeugdkliniek wordt hierna voor een globale indruk nog wel deels ingegaan op vier andere locaties in Amsterdam.

De locaties in het kort:

- Galerijflat Kempering in Bijlmermeer. Grote woningen in een onveilige omgeving. De honingraatflat Kempering is gesloopt;
- De nieuwe SGA-kliniek op het PZS terrein werd gesloopt t.b.v. villa's. In 2001 kwam er nieuwbouw voor een 3-tal soorten indicaties – FPK-LIZ-ECT – aan de Weesper Trekvaart (Duivendrechtsekade 55) te Amsterdam;
- Een nieuw ziekenhuiscomplex voor de jeugd met allerlei voorzieningen er omheen aan de rand van Alkmaar.
- Wilhelminagasthuis terrein (Mentrum): Een aantal panden is na verloop van tijd t.b.v. het eerste SPDC geheel vervangen door nieuwbouw (2^e en later 1ste Constantijn Huygensstraat 38). In de SPDC – de voormalige hartkliniek van het Wilhelminagasthuis – zijn 90 eenkamerwoningen (studio's) voor jonge volwassenen gecreëerd.
- Wilhelminagasthuis terrein (Cordaan): Beschermd wonen voorzieningen op het WG-terrein. Aan het Ketelhuisplein 2-64 zijn 31 woonplekken voor volwassenen met een psychiatrische kwetsbaarheid, waarbij 24 uur per dag begeleiding aanwezig is. Aan de Ite Boeremastraat zijn drie kleine woongroepen van vier tot zes personen waar alleen overdag begeleiding aanwezig is.
- Eben Haezer aan het Surinameplein werd als bejaardenhuis afgekeurd, maar voor psychiatrische patiënten toegestaan. Inmiddels in gebruik genomen als 'broedplaats' voor kunstenaars.
- St. Jacob aan de Plantage Middenlaan 52 was eerst een verzorgings- en vervolgens een verpleegtehuis voor ouderen met o.a. psychische stoornissen. Op de kapel na werd het complex in 2019 gesloopt voor 305 appartementen in de vrije sector.
- Het verzorgingshuis Beth Shalom te Osdorp was beperkt geschikt voor psychiatrie en is sinds enige jaren gerenoveerd uitsluitend voor jonge woningzoekenden.

Voor de eerste drie locaties is reeds eerder in dit schrijven enige aandacht besteed.

Het mag niet verbazing wekkend zijn dat de verhuizingen voor de patiënten (en personeel) niet allemaal even soepel zijn verlopen. Gedeputeerde Tielrooij verontschuldigd zich tijdens de officiële opening van de eerste SPDC van Amsterdam dat de overgang van delen naar Amsterdam niet feilloos is gegaan. *“Bepaalde onderdelen van de overgang hadden in hun uitvoering anders gekund en achteraf ook anders gemoeten. De ‘schielijke’ overgang heeft het nodige ongerief teweeg gebracht voor het personeel én de patiënten”*, aldus gedeputeerde Tielrooij. Hierna zouden nog vele patiënten worden verhuisd en vervolgens mede afhankelijk van beschikbare plaatsen en soort behandeling worden overgebracht naar andere locaties binnen Amsterdam.

Wilhelmina Gasthuis (WG)

Vermeldingswaard is dat er in de laatste drie decennia van de twintigste eeuw niet alleen roerige tijden voor psychiatrische ziekenhuizen waren aangebroken maar ook voor de algemene en universitaire ziekenhuizen. In plaats van verspreiding werd juist voor deze ziekenhuizen zoveel mogelijk uitgegaan van concentratie daarvan. In dit geval werden bijvoorbeeld de academische ziekenhuizen Binnen Gasthuis (320 bedden) en Wilhelmina Gasthuis (820 bedden) bij elkaar gebracht in het nieuwe Academisch Medisch Centrum (AMC) in de Bullewijk om het aantal bedden te reduceren. In 1982/83 zijn deze ziekenhuizen verhuist naar Bullewijk. De staatssecretaris J. van Reijden stond op het WG-terrein ook geen algemeen ziekenhuis met slechts 200 bedden toe. Ook hier speelde het verminderen van de dure bedden een rol.

Ruim voordat het Paviljoen III van het Wilhelmina Gasthuis in 1987 werd gesloopt, was het evenals de Valeriuskliniek in veel gevallen voor psychiatrische patiënten het voorportaal van ‘Santpoort’. Bekend is dat de meest heftige of lastige patiënten naar het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort werden doorgestuurd.

Al in 1980 kwam het vrijkomende Wilhelmina Gasthuis-terrein bij Gedeputeerde Staten van Noord-Holland in beeld om daar onder regie van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort een Algemeen Psychiatrisch Ziekenhuis te stichten. Het adagium om psychiatrische patiënten zoveel mogelijk in de wijk te laten wonen en hen in de eigen leefomgeving te behandelen doorkruiste die plannen. Ook de nieuwe Amsterdamse wethouder van openbare gezondheid en ziekenhuiswezen (1982-1986), Tineke van den Klinkenberg (CPN) zag geen heil in een algemeen – ‘grootschalig’ – psychiatrisch ziekenhuis, maar wel in een polikliniek-nieuwe-stijl dat het Amsterdamse Model is gaan heten.

Amsterdam werd ingedeeld in regio's, waarbij iedere regio een 'Sociaal-Psychiatrisch Diensten Centrum' (SPDC) zou krijgen. In die centra zouden een beperkt aantal bedden voor 24-uurszorg beschikbaar zijn. Bij het zoeken naar geschikte locaties waren de vrijgekomen gebouwen van het Wilhelmina Gasthuis aantrekkelijk voor PZS om als Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam (PZA) daarvan gebruik te maken en wel voor intramurale zorg, beschermd wonen en een Psychiatrisch Dienstencentrum. Op 28 oktober 1988 werd het eerste Sociaal-psychiatrisch Diensten Centrum (SPDC) geopend. Het SPDC- Centrum/Oud-West werd ondergebracht in de voormalige cardiologie-kliniek aan de 2de Constantijn Huygensstraat. Het tweedehands gebouw was feitelijk ongeschikt voor crisisinterventie en kortdurende behandeling voor een wijk met zo'n 100.000 inwoners. Zo leidde de totale onoverzichtelijkheid van de gangen tot gevaarlijke situaties voor medewerk(st)ers van de gesloten afdeling.⁶⁵

Volgens PZS ligt de nadruk op kortdurende behandeling in deeltijd, met wijkgerichte aanpak voor de stadsdelen Centrum en Oud-West. Naast deeltijdbehandeling met 39 ambulante plaatsen bestaat ook de mogelijkheid voor 24-uurs klinische behandeling zowel op een open unit ('bed-op-recept') met 24 bedden als een gesloten crisis-unit ('intensive care') met 13 bedden.

⁶⁵ Dekker, drs. J.J.M., Langeberg, drs. S.J.A.M. van den, Eck, prof.dr. L.A.J.M. van, Klinische psychiatrie – De veranderende functie van een psychiatrisch ziekenhuis in de samenleving. Van Gorcum&Comp. BV 1991 - p.77

23-11-1988 - Bord nabij de hoofdingang op het terrein van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Met Pré SPDC Oost en Noord wordt verwezen naar de Brederode Kliniek, waar de genoemde SPDC's werden voorbereid. Pré SPDC Oost zou bijvoorbeeld begin 1994 overgaan naar het voormalige Revalidatie Instituut Muiderpoort (Mentrum Woontrainingscentrum WTC, Domselaerstraat 126).

Het SPDC C/OW zou voor de andere nieuw op te zetten SPDC's dienst doen als voorbeeld. Hoe bijvoorbeeld bij SPDC Noord het aantal bedden met 35% kon worden verminderd. Vanuit 'Santpoort' werden de SPDC Noord en Oost in de Brederode Kliniek voor de verhuizing naar Amsterdam voorbereid.

In 1999 fuseerden Riagg Centrum, Oud-West en Noord met het Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam (PZA) tot Mentrum. Bij elkaar was het groeipenaanbod daardoor zeer omvangrijk geworden.

Nadat in 2004 het in de ogen van Amsterdammers zeer wanstaltige gebouw "Jan Swammerdam-instituut" was gesloopt⁶⁶, kwamen in 2008 de psychiatrische kliniek en beschermde woonvormen tot stand. Met honderd bedden voor opname en zo'n veertig tot zestig ambulante behandelingen per dag is de kliniek de grootste opnamekliniek van Amsterdam. De inmiddels gepensioneerd manager bedrijfsvoering Lodewijk van Grasstek van Mentrumkliniek: "De trots is de besloten tuin aan de achterkant. Een wilde tuin, aangelegd door cliënten en vrijwilligers. Hier staat nog een oude waterpomp uit het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort."⁶⁷

Ter herinnering aan PZS werd kort na 1988 één van de vijf oorspronkelijke waterpompen uit 1849 nabij de voormalige hartkliniek van het Wilhelmina Gasthuis geplaatst. De vijfde pomp bevond zich oorspronkelijk aan de zuidwestzijde van wasserij van het Oude Gedeelte van het Provinciaal Ziekenhuis. De wasserij werd in 1991 gesloopt, waardoor er een bres in het carré van het Oude Gedeelte (Meerenberg I) ontstond.

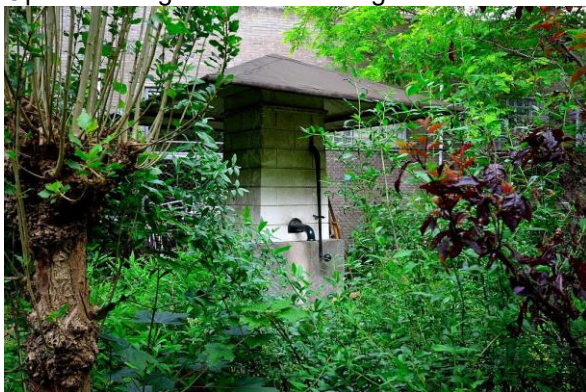
Het is onduidelijk door wie het huidige overgebleven mini-parkje op het voormalige Wilhelmina Gasthuisterrein wordt gebruikt en het lijkt niet openbaar toegankelijk te zijn. De pomp was dus afkomstig van de wasserij-afdeling en stond buiten het carré op de voormalige bleekweide van het ziekenhuis. De andere pompen waren oorspronkelijk bedoeld als drinkwatervoorziening.

⁶⁶ Buurtbewoners herinneren zich de betonnen kolos als een duister stuk oost-blok architectuur te Amsterdam. (<https://www.amsterdam.nl/nieuws/achtergrond/spraakmakende-gebouwen/>)

⁶⁷ Van Wilhelmina Gasthuis tot WG-terrein – mei 2009

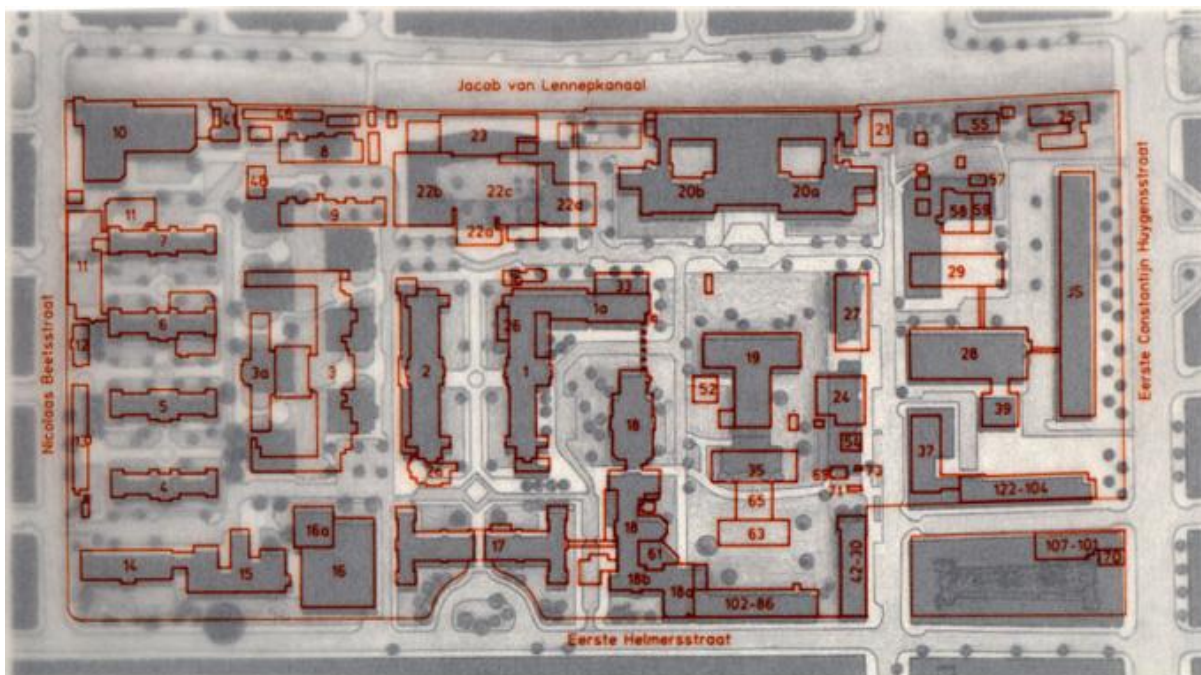
Op de achtergrond de voormalige hartkliniek die nadien tijdelijk in gebruik was als SPDC C/OW.

Waterpomp afkomstig van het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. (foto's: Lodewijk van Grastek)

Tussen 1ste en 2de Constantijn Huygensstraat - De tuin waar onder het bladerdak van de bomen de waterpomp verborgen is. Rechtsboven de Kliniek van Mentrum (2008) en midden boven de voormalige hartkliniek (1972) vervolgens SPDC die verbouwd werd tot 90 studio's voor 23-27 jarigen (Stek West 2020).

Het WG terrein: De grijze bouwvlakken geven de situatie weer in het jaar 2000. De footprint van de rode contouren geeft de situatie vóór 1987 van het Wilhelmina Gasthuis weer. De hartkliniek (28). Het klinisch fysiologisch laboratorium (29) en het Jan Swammerdam-instituut (JS) (1965) waren verbonden met een avio-brug. Paviljoen III voor psychiatrie (3a en 3).

Het WG-terrein heden ten dage. Op de plek van het 'paviljoen voor zenuwlijders' (paviljoen III voor psychiatrie) verrezen zeven zogenaamde stadsvilla's met 134 woningen (1987, Woningbouwvereniging Het Oosten, ontwerp bureau ZZOP). is een van de vijf waterpompen van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort uit het jaar 1849 als herinnering aan PZS. De pomp was afkomstig van de wasserij-afdeling. De andere pompen waren bedoeld als drinkwatervoorziening.

Behouden ziekenhuisgebouwen destijds bestemd als:

1. Pathologisch-anatomisch laboratorium	6. Paviljoen 19, kliniek voor oogheelkunde
2. Chirurgische kliniek (daarvoor locatie Pesthuis)	7. Zusterhuis, woningen voor verpleegsters
3. Paviljoen 2, afdeling neurologie/neurochirurgie	8. Hoofgebouw WG, administratiegebouw
4. Paviljoen 1, afdeling interne geneeskunde	9. Röntgengebouw met collegezaal, gebouwd tegen de vrouwenkliniek
5. Paviljoen 18, de vrouwenkliniek	

Respectievelijke bouwjaren: 1: 1930 / 2: 1933-1937 / 3: 1891-1893 / 4: 1891-1893 / 5: 1898 / 6: 1936 / 7: 1893 / 8: 1893 (poortgebouw) / 9: 1925.

Bejaardentehuis Eben Haezer aan het Surinameplein (subregio C/OW/N)

Bejaardentehuis Eben Haezer aan het Surinameplein: Onveilige omgeving, terwijl het gebouw als bejaardentehuis door de geneeskundige inspectie was afgekeurd.

Het tehuis voor ouden van dagen 'Eben Haezer' aan het Surinameplein 35 werd eind 1987 geschikt gemaakt voor 64 patiënten van PZS. De bewoners behoren tot de groep zware psychiatrische patiënten uit de open afdeling Brederodeduin, een aantal patiënten van West-Friesland, de gesloten afdeling Schermerland 2 en Gooiland C. Op 20 oktober 1987 werden zij met de bus via Strand Nulde en een uitgebreid diner naar het Surinameplein gebracht, waar zij hartelijk werden ontvangen door een aantal patiënten die daartoe speciaal uit de Bijlmer – Kemperling – waren overgekomen. De letterlijke betekenis van Eben Haezer: *Tot hier heeft de Heer ons gebracht.*⁶⁸

Huize Eben Haëzer (Surinameplein 33-35). Zicht vanaf Andreas Schelfhoutstraat. Het bejaardentehuis werd in 1960 opgericht voor ca. 114 bejaarden. Architect: C. Wegener Sleeswijk.

“Het betreft een vrijstaand pand bestaande uit zes lagen en met een zijvleugel van twee lagen. In de zijvleugel is het activiteitencentrum gehuisvest. De begane grond van het hoofdgebouw werd in beslag genomen door een ontmoetingsruimte, kantoren, spreekkamers, een personeelskantine, een keuken. De privacy van bewoners werd gewaarborgd, doordat ze allen een eigen zitslaapkamer hadden en eigen sanitair. Iedereen kreeg een eigen sleutel van de voordeur en van de eigen kamer en bepaalde zelf wie hij/zij op de kamer binnen laat. Begeleiding is overdag permanent aanwezig, 's nachts kan een patiënt de nachtdienst inschakelen. Men heeft een vaste behandelaar.”⁶⁹

Het gebouw bestaat uit kamertjes van 3 bij 3 meter en per etage is een kleine gemeenschappelijke keuken en een nog kleinere gemeenschapsruimte. De gesloten afdelingen bevonden zich

⁶⁸ Santpost november 1987 nr. 93 (zie ook Het Parool 17-10-1987 Van rustig 'Santpoort' naar de stad)

⁶⁹ Thuis in de GGZ - Achtergrondstudie 1996: inzake het wonen van chronische psychiatrische patiënten en de rol van de GGZ - Bureau AKTA

op de eerste twee etages en er waren ook twee isoleercellen aanwezig. De eerste etage was als crisisopvang ingericht voor bewoners met een tijdelijk terugval. Voor ongeveer twee derde deel van de patiënten ging het redelijk goed. Maar van integratie van de patiënten in de samenleving was geen sprake, terwijl dat de doelstelling was en niet zozeer het wonen (Thuis in de GGZ-Achtergrondstudie 1996 § 4.1 doelstellingen projecten).

De patiënten veroorzaakten voor de omwonenden veel overlast. Men was het afwijkend gedrag op straat, in de tuin of voor het raam helemaal niet gewend. Door de vele klachten nabij Huize Eben Haëzer besloot de toenmalige directie om de patiënten van het Surinameplein (gedeeltelijk) weer tijdelijk terug te verhuizen naar 'Santpoort'.

De Santpoortse en Bloemendaalse bewoners rond het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort wisten wel wat ze moesten doen om escalerende situaties te voorkomen of te de-escaleren, omdat zij zelf of buurtgenoten werkzaam waren bij het ziekenhuis, terwijl andere dorpsbewoners konden rekenen op directe assistentie van ziekenhuispersoneel. Maar bovenal accepteren de dorpsbewoners het afwijkende gedrag van de patiënten.

Hoewel onderstaand artikel niet representatief was voor de woongemeenschap Surinameplein, kan men wel een indruk verkrijgen wat voor invloed een geforceerde verhuizing naar een nieuwe omgeving en een andere behandeling dan wel werkwijzen met zich mee kunnen brengen.

Het Parool DINSDAG 25-04-1995 - BRIEVEN - over een patiënt aan het Surinameplein.

Psychiatrie

In het artikel in Het Parool van 8 april over het proefschrift van Pim Duurkoop ('Na dwang Santpoort eindelijk vrij in de Bijlmer', over het zelfstandiger wonen van psychiatrische patiënten) mis ik een paar zaken.

Ik bezoek al zeveneneenhalf jaar in de woongemeenschap Surinameplein een van de minst zelfredzame bewoners, waarschijnlijk de patiënt die er het langst is. Vorige zomer kwamen er nieuwe behandelmethoden (mede veroorzaakt door de bezuinigingen). Zij mocht het weer proberen op een afdeling waar meer zelfstandigheid vereist is. Het is ongeveer vijf weken met vallen en opstaan gegaan, toen moest ze weer naar de gesloten afdeling.

Zij veranderde sindsdien sterk. Ze liep weg, werd weer gevonden en belandde in de separeercel; ze had brand gesticht in haar kamer. Haar behandelaar zette haar voor drie dagen

buiten de deur: een vrouw van zestig moest maar zwerven met een briefje voor het Leger des Heils op zak. Op last van de inspecteur van de geestelijke gezondheidszorg werd ze opgespoord, maar nu zit ze op een kale kamer, omdat zij die niet schoon houdt.

Zij mag zich hier niet nestelen: *de woongemeenschap mag geen woon-gemeenschap meer zijn. De gesloten afdeling moet crisisopvang worden, de rest behandelcentrum.* Er worden voortaan eisen gesteld aan patiënten. Als zij daaraan niet voldoen, moeten zij ergens anders naartoe - niemand heeft enig idee waarheen.

Noemen we dit de nieuwe stroming in de psychiatrie? Vaak heb ik van mensen in het vak gehoord dat de psychiatrie van vroeger iets was om je over te schamen. Moeten de vakmensen van nu zich dan niet de ogen uit hun kop schamen?

Amsterdam MARIA VAN ROVEN

Over het project de Bijlmer en Surinameplein zijn meerdere artikelen verschenen. Een deel van de patiënten kon – met begeleiding – wel redelijk zelfstandig functioneren en door de kleinschaliger inrichting van de huisvesting waren zij doorsnee genomen gelukkiger met hun nieuwe manier van leven.⁷⁰ Maar voor de chronische psychiatrische patiënten waren de verhuizingen ingrijpend. Heftige reacties bleven dan ook niet uit.

⁷⁰ Zie ook: de Volkskrant zaterdag 15-04-1995 p.21 wetenschap: Ziek van Geest, maar wel weer gelukkig.

Alle patiënten van het voormalige bejaardentehuis Eben Haezer zijn eind 2009 uiteindelijk naar een meer geschikte huisvesting elders in Amsterdam ondergebracht, zoals aan de Pas-seerdersstraat 53 te Amsterdam. Het oorspronkelijke woon- en integratieproject aldaar is verder ontwikkeld als kleine kliniek met 21 plaatsen beschermd wonen en 7 plaatsen begeleid wonen.

Het gebouw aan het Surinameplein behoort tegenwoordig tot een van de ruim 60 atelierversamelgebouwen die worden aangeduid als broedplaatsen. Zo'n 100 creatievelingen – kunstenaars – vinden er sinds 2015 een betaalbare woon- en/of werkruimte. Het gebouw aan het Surinameplein is de eerste broedplaats van Amsterdam waar op grotere schaal huurders werken én wonen.

Verzorgingshuis of bejaarden(te)huis en verpleeghuis St. Jacob

In 1997 zijn twintig bewoners van het inmiddels zo gehete Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam vanaf het voormalige PZS-terrein te samen met het eigen personeel naar het Amsterdamse verzorgingshuis Sint Jacob aan de Plantage Middenlaan 52 verhuisd. Sommige patiënten woonden al dertig of veertig jaar in het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort.

Gezien de toegenomen marktwerking gingen verzorgingshuizen zich nl. ook richten op 'zorgintensieve' bewoners. De nieuwste doelgroep waren ouderen met een psychiatrische achtergrond en dementerende ouderen. Sint Jacob was een R.K. Zorgcentrum voor in totaal 516 oudere bewoners. Het verpleeghuis bood plaats aan 180 bewoners (90 plaatsen somatiek en 90 plaatsen psycho-geriatrie).

Door bezuinigingen en nieuwe wettelijke kaders fuseerden verschillende zorgaanbieders en moest het aantal personeelsleden krimpen. Vanwege de hoge werkdruk als gevolg van onderbezetting kon niet die kwaliteit van zorg worden geboden die wenselijk was.⁷¹

Met de 'Wet langdurige zorg' (Wlz) vervielen de verschillende Zorgzwaartepakketten (ZZP 1 en 2 in 2013 en 3 in 2014), waardoor ouderen niet meer in aanmerking kwamen voor dezelfde zorg vanuit deze wet. Daardoor kon men niet meer gebruik maken van de eerder door de landelijke overheid gefinancierde huisvesting en zorg. Mensen moesten zelf betalen voor hun huisvestingskosten. Het oude bejaardenhuis verloor daarmee voor veel mensen aan aantrekkelijkheid.⁷²

De ontwikkeling naar langer thuis wonen met alleen ambulante zorg door de wettelijke ontvlechting van wonen en verzorging leidde uiteindelijk in 2015 tot het sluiten van de instelling die anderhalve eeuw lang een thuis had geboden aan ouderen, waarvan sommigen met een psychische en/of lichamelijke beperking.⁷³

En zwaardere zorg vraagt meer van een gebouw qua ruimteverdeling en technische faciliteiten. Aan de strengere eisen die aan het gebouwencomplex uit de jaren zeventig en tachtig werden gesteld, kon voor een verbouwing geen sluitende begroting worden verkregen. Het oorspronkelijke carré vormige complex uit 1866 was in de jaren 70-tig en 80-tig gefaseerd gesloopt en vervangen. Dat complex werd in 2019 ook gesloopt waarvoor nieuwbouw in de plaats is gekomen. Overigens werd de centraal gelegen kapel uit 1866 wederom behouden. In de semi-recent verbouwde kapel werden nl. twee verdiepingen met elk 18 appartementen voor mensen met dementie (zorgprofiel VV5) aangebracht.

Hoewel het nieuwbouwproject bedoeld is voor ouderen in de buurt, is de voorspelling dat veel senioren in Amsterdam-Oost de 305 appartementen in de vrije sector van de Nieuwe Sint-

⁷¹ Depla, Marja, Psychiatrie in het verzorgingshuis - indicatiestelling voor verzorgingshuiszorg voor ouderen met een psychiatrische achtergrond - 1995

⁷² <https://www.dekenaat-amsterdam.nl/cms/images/stories/PDF/Gefaseerde-sluiting-Sint-Jacob.pdf.pdf>

⁷³ Vis, Jurjen, Sint Jacob in de Plantage - Anderhalve eeuw bejaardenzorg in Sint-Jacob te Amsterdam 1866-2015.

Jacob niet zullen betrekken, omdat deze voor ouderen moeilijk zijn te financieren. En het is ook maar de vraag of de parkeerplekken voor scootmobielen als zodanig zullen worden benut.

Voor wat betreft de patiënten van het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort: in verband met het intrekken van de Wet Bopz voor dit complex zullen zij in het St. Jacob verzorgingstehuis niet langer hebben gewoond dan van 1997 tot 2016. De geriatrische afdeling viel onder Arkin, JellinekMentrum. De door de overheden bedoelde scheiding van wonen en behandelen of zorgen van ouderen of van psychiatrische patiënten is enigszins vergelijkbaar voor beide doelgroepen.

Bejaardencentrum Beth Shalom te Osdorp (APC O/ZO)

Bejaardencentrum Beth Shalom – 'huis van vrede' – te Osdorp aan de Akerwateringstraat 241-243 te Amsterdam. De oorspronkelijke joodse bewoners van Beth Shalom hadden de hoogbouw van het complex verlaten (huisnr. 243), waardoor PZS het gebouw kon huren. Het gebouw was beperkt geschikt voor psychiatrische patiënten. Na de eerste patiënten van woon-gemeenschap Gooiland werden in 2002 de laatste patiënten vanuit 'Santpoort' d.w.z. het Nieuwe Zusterhuis beter bekend als Wieringerland naar het voormalig bejaardencentrum overgebracht.

Het complex zou zo'n vijftien jaar later voorgoed worden verlaten. Overigens waren op een bepaald moment verschillende doelgroepen met hun diverse problematieken samen gehuisvest in het complex: GGZ Mentrum (psychiatrie), Stichting Philadelphia (gehandicapte jongeren), HVO Querido (dak- en thuislozen) en Arkin (welzijn). De hoogbouw van het complex is daarna gerenoveerd ten behoeve van jongerenwoningen d.w.z. voor jongeren tussen de 18 en 23 jaar die niet voltijd studeren voor een periode van vijf jaar.

Bejaarden bewoners van PZS naar Osdorp begin jaren negentig

Volgens het toenmalige PZS zijn er in het deel van de hoogbouw 160 kamers beschikbaar die ruim van afmetingen zijn, elk voorzien van eigen douche, toilet en telefoon en prima gestoffeerd. Er is een grote keuken, geschikt voor de bereiding van 500 maaltijden. Een van de verdiepingen werd geschikt gemaakt voor de gesloten afdeling Gooiland B.

Noordwestzijde van de Beth Shalom. Architecten Associatie Salomonson Templeman Egberts (Hein Salomonson, i.s.m. Rik Egberts).

De woongemeenschap Gooiland van PZS werd in mei 1992 naar het gerenoveerde Beth Shalom overgebracht. In verband met de privatisering van PZS verkregen het PZA en de Frederik van Eeden Stichting vanaf 1 juli 1993 ieder voor de helft de zorg van het aantal bewoners.

Woongemeenschap Gooiland: 140 chronisch-psychiatrisch gehandicapte bewoners,
Gooiland A - Een "open" unit, waar zorgverlening aan vrouwelijke, chronisch psychiatrische patiënten wordt geboden;
Gooiland B - Een "gesloten" afdeling, bestaande uit 3 kleinere units, waar intensieve zorg wordt verleend aan gemengde groepen chronisch psychiatrische patiënten. Twintig procent van de bewoners van Gooiland B is geplaatst via een Rechterlijke Machtiging;
Gooiland C - Een "open" afdeling, waar zorgverlening aan een gemengde groep chronisch psychiatrische patiënten wordt geboden.

Het Bejaardencentrum Beth Shalom (1977/1978) werd gebouwd ter vervanging van twee tehuizen in de Plantagebuurt in Amsterdam.⁷⁴ Het complex bestaat uit een verzorgingshuis van zes tot zeven bouwlagen en een verpleeghuis van twee bouwlagen. Per verdieping worden 32 personen, in zowel een- als tweepersoonswooneenheden, gehuisvest. De verbindende laagbouw tussen het verpleeghuis en het verzorgingshuis bestaat uit een binnentuin die geheel is omsloten door een wandelgang. Hieraan liggen ruimten voor algemeen gebruik zoals de receptie, een winkel, een bruin café, kapper, bibliotheek, een grote recreatiezaal en een ruimte voor handenarbeid.⁷⁵

Nadat de laatste Joodse bewoners waren vertrokken, werd de locatie ook wel 'De Aker' genoemd en verkreeg het gebouw uiteindelijk de naam 'De Aak'.

Een van de laatst overgebleven medewerkers, die nog werkzaam was op de locatie in 'Santpoort' en in 2002 met de laatste patiënten van PZ meekwam, trof op de locatie van het voormalig Bejaardencentrum Beth Shalom mensonterende toestanden aan. De woonomstandigheden midden in Osdorp in een hoogbouwflat waren niet vergelijkbaar met de geboden mogelijkheden en woonomstandigheden in 'Santpoort'.

⁷⁴ Beth Menoucha (rusthuis) en Beth Shalom (huis van vrede) met het adres Plantage Middenlaan 48 in Amsterdam. <https://www.joodsamsterdam.nl/beth-menoucha/>

⁷⁵ Noor Mens / Cor Wagenaar, De architectuur van de ouderenhuisvesting, 2009 NAI Uitgevers, Rotterdam - p. 226-229

De allerlaatste patiënten die van het Provinciaal Ziekenhuis terrein vertrokken

In 2002 waren vanaf het Nieuwe Zusterhuis – Wieringerland – weliswaar de laatste patiënten van de twee geprivatiseerde instellingen uit Santpoort vertrokken, maar toch was Santpoort niet geheel ontruimd. Onder verantwoordelijkheid van de instelling ‘De Kleine Johannes’ woonden er nog zo’n 11 à 18 verstandelijk gehandicapten met ernstige psychiatrische problematiek. ‘De Kleine Johannes’ was een kleinschalige residentiële instelling voor verstandelijk gehandicapte kinderen. In 2003 vertrokken zij vanaf een nieuw houten gebouw aan de Beukenlaan ter hoogte van het koetshuis naar het voormalige verzorgingshuis Beth Shalom aan de Akerwatingstraat 243. Zij verbleven daar tot medio 2017 en zijn verhuisd naar een andere locatie in Amsterdam onder de vlag van Amsta.⁷⁶

⁷⁶ Stichting Amsta is in 2007 opgericht. Amsta biedt o.m. voor mensen met een verstandelijke beperking begeleid wonen met 24-uurs zorg op verschillende locaties in Amsterdam.

22 Gevolgen verspreiding kleinschalige voorzieningen

Door het zelfbeschikkingsrecht van patiënten en de kleinschaliger en vooral ambulante zorgverlening in combinatie met bezuinigingen nemen het aantal incidenten met verwarde personen toe. Dat bleek o.m. uit een reportage van EenVandaag op 8 februari 2024 NPO 1, waarbij schokkende beelden worden getoond. Volgens Chris van Dam, voorzitter Onderzoeksraad voor Veiligheid: “We worden dagelijks geconfronteerd met situaties van mensen die onder invloed van een psychisch probleem voor zichzelf en voor anderen een groot gevaar zijn.”

“De politie kreeg vorig jaar een record aantal meldingen binnen van overlast door personen met verward gedrag. In totaal ging het om bijna 142.000 meldingen (2023: 141.724). In 2022 dat ook al een record jaar was waren dat er bijna 140.000 (138.810). Het aantal inzetten van het zwaar bewapende politieteam vanwege personen met verward gedrag is meer dan verdubbeld van 83 naar 199. Er zijn nog altijd teveel ernstige geweldsincidenten met verwarden, zegt de Onderzoeksraad voor de Veiligheid.”

Het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort had in het begin van de verspreiding van patiënten in de stad al gewaarschuwd voor problemen, omdat onvoldoende rekening werd gehouden met de omgeving waarin patiënten zich zouden gaan ophouden. Door vooraanstaande medici werd zeker al in 1991 ‘Amsterdam als micrometropool’ wel eens aangeduid als poel des verderfs, bron van misdaad en onveiligheid, verslaving en geestesziekte. De vraag werd gesteld hoe een netwerk van kleinschalig verspreide geestelijk zorgvoorzieningen kan worden opgezet als de stad enerzijds de oorzaak van psychische gestoordheid is en anderzijds tegelijkertijd de geestelijke gezondheid zou bevorderen door te kunnen wonen in de eigen leefomgeving.⁷⁷

“In stedelijke gebieden komen psychiatrische stoornissen 30 procent vaker voor dan in landelijke gebieden. . . . Naarmate de stedelijkheid afneemt komen psychiatrische stoornissen minder vaak voor. In vergelijking met steden als Rotterdam, Den Haag en Utrecht komen in Amsterdam alle psychiatrische stoornissen significant vaker voor dan in de rest van Nederland. Vooral afhankelijkheid van drugs en alcohol komt relatief vaker voor in Amsterdam.”⁷⁸

Volgens Liesbeth Spies van het Nederlands genootschap van Burgemeesters neemt niemand de regie, omdat er veel organisaties bij betrokken zijn: Politie, hulpverleners, zorginstanties en GGZ. Ook wijzen de verschillende Ministeries naar elkaar: Justitie wijst naar Volksgezondheid en vice versa of vanwege daklozen wordt er verwezen naar Volkshuisvesting.

Een combinatie van factoren maakt dat het vaak mis gaat:

- Bezuinigingen op de gezondheidszorg,
- Mensen meer in de wijk plaatsen in plaats van in een kliniek,
- Verwarden die zorg mijden en het niet kunnen of willen delen van informatie,
- Een tekort aan opvang,
- Verwarden worden van loket naar loket gestuurd.

Een oplossing is voorlopig niet in zicht. Wel ontstaan er voorzichtig enkele kleine projecten om bepaalde psychiatrische patiënten te huisvesten in een groene veilige omgeving buiten de stad.

Hoopgevend is verder “het rondetafelgesprek in de Tweede Kamer over ‘verward’ en onbegrepen gedrag van 30 mei 2024. De complexiteit en uitdagingen rondom dit onderwerp werden belicht. Experts, politici, en specialisten deelden hun inzichten in drie sessies met de Kamerleden, waarbij de noodzaak van integrale samenwerking en vroeg-signalering centraal stond. Namens de Nederlandse ggz nam Albert Blom, Psychiater en directeur Acute en

⁷⁷ Lezing in 2008 (?) in het kader van SPDC's en MFE's door prof. dr. Jack J.M. Dekker en Josef H.A.M. Iping - Beleidsmedewerkers Ontwikkeling en Onderzoek van APC en vervolgens PZA C/OW/N.

⁷⁸ F. van der Lucht, H. Verkleij, Gezondheid in de grote steden - Achterstanden en kansen (2.5 Psychiatrische stoornissen in de grote steden) – RIVM 2001

Forensische psychiatrie bij GGZ Noord-Holland-Noord, deel. Het rondetafelgesprek onderstreepte de complexiteit van onbegrepen gedrag en de behoefte aan integrale samenwerking. Vroeg-signalering, passende zorg en ondersteuning, en de betrokkenheid van diverse partijen werden als cruciaal beschouwd. Een verschuiving van incident-gericht naar structureel beleid werd aanbevolen.”⁷⁹

Ambulantisering

In samenwerking met het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort liep Amsterdam met de vernieuwende ontwikkelingen voorop. In de stad werd het nieuwe denken het eerst in de praktijk toegepast en werd met een alternatief voor het algemeen psychiatrisch ziekenhuis geëxperimenteerd. Door verkleining en verplaatsing van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort naar Amsterdam en door verregaande regionalisatie, substitutie en een scheiding tussen wonen en behandelen zou behalve kostenbesparingen ook de kwaliteit van de patiëntenzorg verbeteren.⁸⁰ Onder de noemer van achtereenvolgens vermaatschappelijking, extramuralisering en rond 2010 als ambulantisering getypeerd, vindt een verdere uitwerking van die ontwikkeling plaats. Voor een belangrijk deel van de patiënten is de kwaliteit van de zorg vergroot, maar voor bepaalde groepen van patiënten en daarmee voor de samenleving in het algemeen heeft de ambulantisering ook een keerzijde.

Twee reacties uit het veld naar aanleiding van een verdere bezuiniging door minister Schippers in 2012 die ook redelijk kenmerkend voor hedendaagse taferelen zijn die vooral in stads-wijken tot uiting komen.

Reactie 1: Onder Els Borst – Minister van Volksgezondheid Welzijn en Sport van 1994 tot 2002 – moest er ook veel bezuinigd worden in de psychiatrie. Bedden werden stoelen en stoelen werden ambulante. Verder werd het onmogelijk om iemand tegen zijn/haar wil in te behandelen. Ik zag mijn patiënten die ik kende als zorgvrager en waarvan ik de achtergronden wist in de stad terug. Eten bij MacDonald uit de prullenbakken en psychotisch murmelend in de goot. In één woord verschrikkelijk. Er is een grote groep van mensen die denken dat ze het alleen kunnen, maar waarbij dat nooit zal lukken. Het loopt vaak al fout als twee keer de medicatie wordt vergeten. Deze groep heeft een beschermende omgeving nodig.

Reactie 2: Daar zitten we nou echt op te wachten: nog meer gestoorden in woonwijken. Ik word al 25 jaar geterroriseerd door zo iemand. Totdat je zelf moet worden opgenomen. In bijna elke sociale woning in Amsterdam wordt wel een etage bewoond door zo'n gek. De Woningbouwvereniging zegt niets te kunnen doen. Ze worden niet binnengelaten. Vangnet en Advies idem dito: ze komen er niet in. De Politie ook niet. Van de week is ze door het lint gegaan. Heeft geprobeerd een deur in te trappen en hysterisch krijsen is ons dagelijks cadeau. En stampen op de vloer (ik woon onder ze, het is een stel, beide gestoord). En tikken tegen muren, dan weer hier dan weer daar, de hele dag door. Dat is bedoeld voor andere burens. Niemand mag een geluidje maken, maar zij maken herrie voor tien. Ook wekelijkse scheld- en krijspartijen naar elkaar en maar stampen. Het is onleefbaar. En dan moeten er nog meer los gelaten worden. God beware me en de andere slachtoffers.⁸¹

In het kader van de ambulantisering wilde men ten opzichte van 2008 in 2020 een verdere beddenreductie van ruim 30% verkrijgen.⁸² Vooral min of meer zelfstandig wonende personen met onder meer een Ernstige Psychische Aandoening (EPA) is ambulante begeleiding (en het ontbreken daarvan) niet toereikend gebleken. Amsterdammers met een EPA zijn relatief vaak het slachtoffer van traditionele criminaliteit. En EPA-personen veroorzaken nogal eens de nodige overlast voor omwonenden.

⁷⁹ <https://www.denederlandseggz.nl/nieuws/2024/experts-door-tweede-kamer-gehoord-over-onbegrepen-gedrag>

⁸⁰ Sociale Psychiatrie: Januari 1994, 13e jaargang, nummer 36 - Poli - spv.... intermediair? Sociaal Psychiatrisch Verpleegkundige op de polikliniek.

⁸¹ Nationale Hulpguids (nieuws op een website voor hulpverleners en hulpvragers).

⁸² Bestuurlijk akkoord toekomst GGZ 2013-2014 (<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-173621>) Datum publicatie: 21-06-2012). In 2015 werd het akkoord verlengd.

Psychiater: categorie 'super uitdagend' of 'knetter wild' - Waarom ggz-instellingen niet van de isoleercel afkomen (Trouw 31 jul 2019).

Vanaf 2007/2008 wordt er getracht het aantal separeercellen te verminderen. Er zijn meerdere methoden ontwikkeld om separatie te voorkomen of te bekorten, waarbij gedacht kan worden aan comfortrooms, humanere 'extra beveiligde kamers' (EBK) en de (high) intensive care unit. Het is niet altijd duidelijk wanneer de ene of het andere onderkomen voor de patiënt tot een separeer of een afzonderingsruimte gerekend moet worden. Dergelijke methoden van insluiten blijven volgens diverse deskundigen zoals Yolante Vorkes – Universitair docent medische ethiek Amsterdam UM – nodig. Daarbij worden veelvuldig zorgbeveiligers (flex-werkers) ingehuurd om met name de zorgverleners of -begeleiders te ontlasten (en te beschermen). Het gaat dan vaak om een 1 op 1 begeleiding.

Het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort experimenteerde indertijd met de humanere '(extra) beveiligde kamers' (EBK). Uit onderzoek is gebleken dat de EBK t.o.v. de separeer een verbetering is. De wijze van contact en uitvoer van zorg door hulpverleners heeft blijkbaar de grootste invloed op de impact van afzondering in een EBK bij de kwetsbare patiënten.⁸³

De zorgbeveiligers in functie (De Groene Amsterdammer - 1 augustus 2019).

Hierboven worden enkele werkzaamheden van een zorgbeveiligers uitgebeeld: Samen met de patiënten muziek maken in het dagbestedingscentrum, een wandeling maken met een patiënt, het bereiden van maaltijden en ze uitdelen of zo nodig er bovenop te springen bij een agressie-incident. En de zorgbeveiligers worden ingehuurd om zorgpersoneel te beveiligen.⁸⁴

⁸³ IJland, Mayke, Ervaringen van patiënten bij de inzet van de Extra Beveiligde Kamer (ebk) – 2021.

⁸⁴ De Groene Amsterdammer Weekblad Nr. 31 / 1 augustus 2019 - Onderzoek Zorgbeveiligers in de ggz - Van commando tot uitsmijter (investico).

Er zijn meer patiënten met heel zware problematiek dan voorheen. Deze groep wordt gekenmerkt door een combinatie van ‘drugs, psychose, agressiviteit en fysieke kracht’. Het vermoeden bestaat dat door de ambulantisering een opname pas plaats vindt als de patiënten in een diepe crisis verkeren. Mede daardoor is het afschaffen van de isoleercel vóór 2020 volgens het zgn. ‘Dolhuys Manifest’ van 22 juni 2016 niet haalbaar gebleken.⁸⁵ Het voert te ver om hier verder op in te gaan, maar het geeft wel een beeld van bepaalde ontwikkelingen in de psychiatrie die in Amsterdam en elders in het land hebben plaatsgevonden.⁸⁶

Volgens de ‘Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd’ over trends in gedwongen zorg zijn de afgelopen jaren het aantal insluitingen in separatie toegenomen: In 2021 7.695, in 2022 8.049, en in 2023 tot 8.819 insluitingen gestegen. Ook de totale duur van een verblijf in een separeer zou in 2023 ten opzichte van 2022 aanzienlijk zijn toegenomen.⁸⁷ Met het aantal insluitingen wordt bedoeld het totaal van de verschillende soorten van insluitingen bij elkaar opgeteld nl. de afzonderingsruimte, eigen kamers/verblijfsruimte, Extra Beveiligde Kamer (EBK), overige ruimte en separeerverblijven.

⁸⁵ Visscher, A., Separatie terugdringen gaat te moeizaam - MC medisch contact 29 juni 2023.

⁸⁶ Zie voor EPA-patiënten: Een karig en sober leven maar niet ontevreden - Vermaatschappelijking van de chronische patiënt in de stad deel II - 2013 (J.J.M. Dekker, W.R.A. Duurkoop, e.a.).

⁸⁷ <https://www.igj.nl/> inzake GGZ trends in gedwongen zorg. Zie ook: Nieuwsuur – item Isoleercel (NPO2 10 november 2024 21:30 uur) en Pointer – Gedwongen opsluiting in de ggz (NPO2 14-11-2024 20:25 uur).

23 De laatste verhuizing van 70 patiënten naar Amsterdam

In 2002 worden de laatste 70 patiënten van PZS met de bus naar het voormalig Bejaardencentrum Beth Shalom Akerwatingstraat 243 in Amsterdam gebracht. De patiënten waren afkomstig van de afdeling Wieringerland die in het verbouwde Nieuwe Zusterhuis verbleven. Het waren de patiënten die destijds onder de op 1 april 1991 geprivatiseerde instellingen PZA en de Frederik van Eeden Stichting vielen, maar die inmiddels respectievelijk waren gefuseerd tot GGZ Mentrum en AMC De Meren.

Herinneringsplaquette werd op 26-03-2002 door directeur Hans Vermeulen van GGZ Mentrum onthuld. (foto: Pim Duurkoop)

Foto van de net onthulde gedenkplaat. In 2007 werd de inmiddels grijsgroen verweerde gedenkplaat ontvreemd. (foto: Lodewijk van Grassek)

De sluitingsceremonie werd aangekondigd met het klockgeluid van het hoofdgebouw. Door directeur Hans Vermeulen van Mentrum werd een toespraak gehouden en een gedenkplaat onthuld. Voor deze afsluiting waren vele betrokkenen uitgenodigd, waaronder Guus Hartendorf, die enkele jaren later vaststelde dat in 2007 de bronzen gedenkplaat was verdwenen.⁸⁸

Klaar voor vertrek. Vanwege privacy redenen bleven enkele patiënten in de bus.

Op 26 maart 2002 verlieten de laatste patiënten het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Door Bram Jonker, voormalige coördinator van de tuin- en technische dienst van het Provinciaal Ziekenhuis tevens oprichter van Museum Meerenberg, werd symbolisch de sleutel van het smeedijzeren poorthek van de oude ingang aan Piet van Twuyver overhandigd. Piet van Twuyver was conservator van Museum Meerenberg en van het nieuw op te richten museum Pest & Dolhuys te Haarlem. Met Gerard Blom was Piet van Twuyver met nog vier andere medewerkers het langst in dienst op de locatie 'Santpoort'.⁸⁹

De foto van de gedenkplaat wordt sinds jaren getoond op de website van de zorginstelling Arkin, de overkoepelende organisatie voor instellingen die zorg verlenen aan mensen met een psychiatrische achtergrond. Het besef is terecht bij velen nog aanwezig dat PZS een niet te vergeten factor voor Nederland is en niet in de laatste plaats voor Amsterdam met haar bewoners is geweest.

⁸⁸ Santpoort-Dorp en -Station in de 20 eeuw - deel III - Guus Hartendorf - 2013, p.100-102

⁸⁹ De andere vier personen waren: Paul Rampersad, Mare-Louise Martinez Berreiro, Anneke van Pijkeren en Lily Roberti. (bron: Draaiboek Hekkensluiters 26 maart 2002)

Vlnr: Gerard Blom, Bram Jonker en Pieter van Twuyver als symbolische hekkensluiters achter het hek van de oude hoofdpoot. Gerard was nog jarenlang vrijwilliger bij het nieuwe Museum Pest & Dolhuys. (foto: Lodewijk van Grassek)

24 Museum Meerenberg Museum Het Dolhuys Museum van de Geest

De Meerenberg collectie van het museum is de meest complete historische psychiatrische collectie van Nederland. Om die reden zou het de kern vormen van het nieuwe museum in het Pest en Dolhuis van Haarlem. Bij aanvang van het nieuwe museum “Het Dolhuys” was nog een deel van de collectie van Meerenberg opgenomen, waar je nog enigszins de ontwikkeling van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort en psychiatrische ziekenhuizen in het algemeen kon volgen. Maar vandaag de dag is daar weinig van over gebleven, terwijl het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort een vooraanstaande rol heeft gespeeld in Nederland. De ‘Santpoortse’ collectie is volgens deskundigen representatief voor de geschiedenis van andere Nederlandse psychiatrische ziekenhuizen en ook enig in zijn soort.

Ontstaan Museum Meerenberg

Tuinbaas A. Jonker heeft op eigen initiatief jaren lang historische voorwerpen en documenten betreffende het ziekenhuis verzameld en daarmee van de ondergang gered. Door de jaren heen werden op verschillende plaatsen op het ziekenhuisterrein exposities van het historisch materiaal gehouden. Zo was er bijvoorbeeld in 1966 een tentoonstelling over het Ziekenhuis. Deze vond plaats in de kelder van de nieuwe Brederodekliniek. De tentoonstelling met de naam “De geest van Santpoort” was ingedeeld volgens de tijdvakken die samenvallen met de directoren van de eerste geneesheren tot 1930.

De uitdrukking ‘In de geest van Santpoort’ werd geregeld gebezigd door prof. dr. G. Kraus die geneesheer directeur van het ziekenhuis was van 1931 tot en met 1950. Bij het afscheid van de geneesheer directeur Kraus in 1950 werd zijn rede vlak voor de evacuatie van de patiënten in 1943 aangehaald om de geest van Santpoort ongeschonden te bewaren. Er werd uitgesproken dat men die geest ook in de toekomst nooit verloren zal laten gaan.

Het koetshuis van het voormalige landgoed Meerenberg was het domein van de tuinbaas van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Vanwege het boeiende historische overzicht van het ziekenhuis werd in 1973 de expositie permanent in het koetshuis tentoongesteld. En op 20 juni 1979 werd officieel Museum Meerenberg geopend. Deze permanente tentoonstelling in het koetshuis was een overzicht van 130 jaar krankzinnigenverpleging.

Abram (Bram) Jonker (1912-2005†) was bij het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort in 1936 begonnen als tuinknecht. Van 1953 tot 1977 was Jonker 'hoofdopzichter van parken en terreinen' van de drie provinciale ziekenhuizen te Bakkum, Medemblik en Santpoort. In de laatste jaren voor zijn pensionering was hij niet alleen coördinator van de tuindienst maar ook voor een aantal logistieke zaken als transport en voorraadbeheer.

Vanaf 1979 rekende het Provinciaal Ziekenhuis het nadrukkelijk tot haar taak om de Meerenberg collectie voor de toekomst te behouden, toegankelijk te maken voor studiedoeleinden en de belangstelling voor de geschiedenis van de psychiatrie te stimuleren door het Museum Meerenberg open te stellen. Het museum gaf in opleiding zijnde verpleegkundigen, artsen als ook de historisch geïnteresseerden een duidelijk beeld van de ontwikkelingen sedert de stichting van het ziekenhuis en daarmee tevens de ontwikkelingen van de psychiatrie in het algemeen.

Gerbe Buist, voormalig adviseur erfgoed bij de Stichting Kunst & Cultuur Overijssel en auteur van boeken en artikelen over regionale geschiedenis en immaterieel erfgoed, schreef in 1981 na een bezoek aan Museum Meerenberg de volgende recensie:

“De totstandkoming van de collectie is te danken aan het particulier initiatief van de heer A. Jonker. Hij was als hoofd van de tuindienst aan het ziekenhuis verbonden en kreeg regelmatig de opdracht oude en in onbruik geraakte zaken te vernietigen. Als één van de weinigen realiseerde hij zich de historische waarde van deze voorwerpen en ging hij een aantal voorwerpen verzamelen. Onder zijn handen bleef de collectie zich uitbreiden en hij wist de ziekenhuisleiding te interesseren voor een permanente expositie. Daartoe werd het achterste stuk van het zich op het ziekenhuisterrein bevindende koetshuis als museum ingericht. Dat het tot de huidige expositie kwam is mede te danken aan twee studenten van de Reinwardtacademie (een school die opleidt tot museummedewerker), *Annemieke Ankersmit* en *Joost Vjselaar*. Toen Jonker in 1976 met pensioen was gegaan, hebben zij als afstudeeropdracht voor deze school de verzameling in kaart gebracht, gerubriceerd en opnieuw ingericht.

Bij de selectie van de documenten, foto's en voorwerpen zijn zij vooral uitgegaan van de gedachte dat in het bijzonder de geschiedenis van hetgeen in de pre-klinische fase van de verpleegkundige opleiding aan de leerlingen wordt gedoceerd, zou worden gevisualiseerd. Als zodanig geeft het museum een overzicht van de geneeskundige behandeling van de psychiatrische patiënt van ca. 1800 tot het midden van de jaren zestig van deze eeuw. Het geëxposeerde materiaal heeft betrekking op het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort, maar de historie van dit ziekenhuis kan op goede gronden beschouwd worden als een representatieve weergave van de Nederlandse krankzinnigenzorg in het algemeen.”⁹⁰

Onder leiding van beheerder cq. conservator Pieter van Twuyver is de collectie verder uitgebreid en beschreven. Naast de permanente tentoonstelling zijn er ook thematische exposities samengesteld. Daarbij werd Van Twuyver bijgestaan door enthousiaste vrijwilligers die veelal als medewerker aan het ziekenhuis waren verbonden.

Uit jaarverslagen blijkt het nut en de populariteit van het museum: “De belangstelling voor hetgeen in het museum wordt tentoongesteld blijft onverminderd voortduren. Vele ziekenhuizen blijken een bezoek aan het museum als een vast programma te hebben opgenomen. De indeling in perioden, welke de psychiatrie sedert de stichting van het ziekenhuis heeft doorgeemaakt, biedt zowel de in opleiding zijnde verpleegkundigen, artsen als ook de historisch geïnteresseerde een duidelijk beeld van deze ontwikkeling.”

⁹⁰ Girbe Buist - EEN BEZOEK AAN HET PSYCHIATRISCH MUSEUM TE SANTPOORT - 1981

Vanaf 1994 is het museum voor publiek opengesteld totdat in 2002 de gehele collectie werd overgebracht naar het voormalig Pest en Dolhuis te Haarlem en zou daar de kern voor het nieuwe museum worden.⁹¹ Althans dat was de afspraak. In 2005 opende het nationale museum van de psychiatrie haar deuren onder de naam Het Dolhuys.

In eerste instantie was het museum voor mensen in de sector zorg en welzijn bedoeld, maar het museum werd voor groepen na afspraak en op speciale dagen ook voor het publiek open gesteld. Vervolgens was het museum sinds 1994 iedere woensdagmiddag en de derde zondag van de maand vrij toegankelijk. Advertentie: IJmuider Courant 7 november 1979.

De museale Meerenberg Collectie

De Meerenberg Collectie is niet zomaar een verzameling voorwerpen, foto's, literatuur, tekeningen enz. De expositie was educatief voor de historische ontwikkelingen in de psychiatrie. Nagenoeg de gehele collectie is echter ergens opgeslagen in een depot te Heiloo op het terrein van het voormalig Psychiatrisch Centrum St. Willibrordus? En hoewel Museum Willibrordus te Heiloo in 2016 is gesloten, zijn er wel een aantal objecten van dat museum overgebracht naar de 'Verhalenkamer' in een gedeelte van het R.K Willibrordus-complex.⁹²

Glasmozaiek ter herinnering aan het verblijf van joodse patiënten
Frans Balendong
Glas in lood, 1946, Museum van de Geest

Omdat er van de oorspronkelijke tentoonstelling van het voormalige Museum Meerenberg nauwelijks meer iets in het Museum van de Geest wordt tentoongesteld, wordt onder meer door Stichting Ons Bloemendaal gedacht om een aantal museumstukken terug te brengen naar de oorspronkelijke historische plek waar ze vandaan kwamen nl. het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Een vooraanstaand oud-bestuurster van Ons Bloemendaal herinnerde

⁹¹ In afwachting voor de inrichting van de permanente tentoonstelling werden de stellingen met de ingepakte museumstukken in het Pest en Dolhuis door een zoon van een bekende Outsider Art kunstenaar omver geduwd.

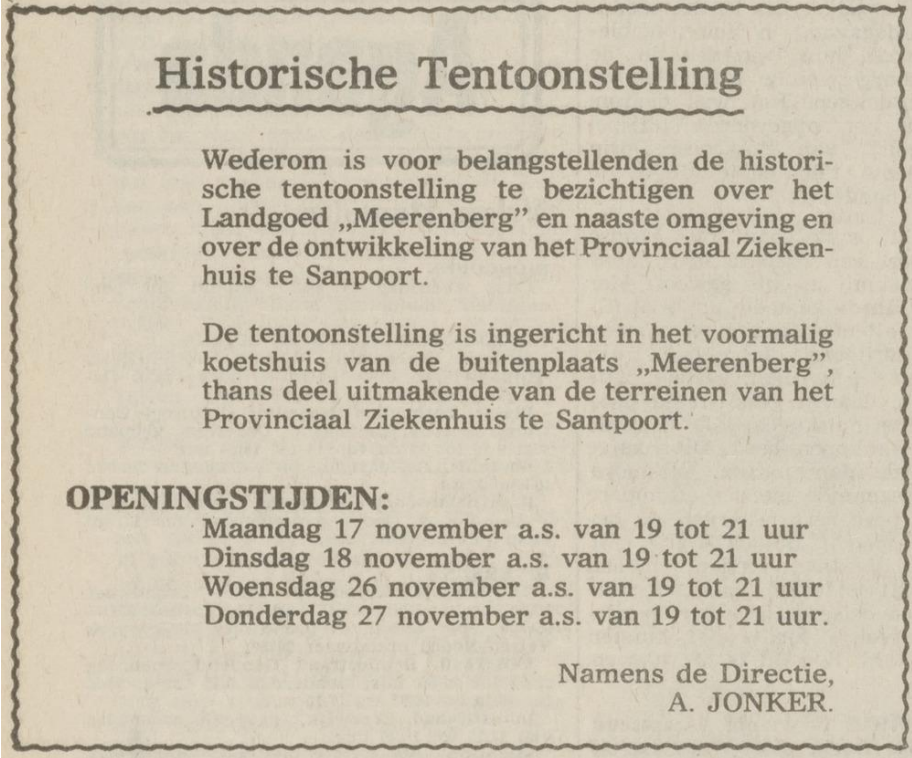
⁹² In de lijn van Sint Willibrordus en GGZ NHN komen de volgende onderwerpen in de Verhalenkamer aan de orde: Landgoed Ypestein, Behandeling en verpleging, Dagelijks leven, De broeders van Onze Lieve Vrouw van Lourdes en Kinder- en jeugdpsychiatrie.

zich glas in lood ramen die in het oude Hoofdgebouw – het Oude Gedeelte – van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort hingen en misschien aldaar zouden kunnen worden tentoongesteld.

Na een zoektocht werd een van de glas in lood mozaïeken terug gevonden in de tijdelijke tentoonstelling “Who Cares” (!) van het H'ART Museum te Amsterdam over de geschiedenis van de zorg in de Tweede Wereldoorlog. Er werd een aanvullend bijschrift voorgesteld, omdat er geen achtergrond informatie werd verstrekt en ook de herkomst niet werd vermeld:

“Dit glasmazaïek werd in 1946 onthuld in de hal van het Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort, een geschenk van ondergedoken Joden die werden gered. Professor Kraus, toenmalig directeur van het Provinciaal Ziekenhuis, verrichtte in die tijd belangrijk verzet door documenten van patiënten en niet-patiënten te vervalsen en zo de bezetter op een dwaalspoor te brengen.”

Onbekend is waarom het verzoek niet werd gehonoreerd. Bij voorwerpen afkomstig uit de Meerenberg Collectie, die zeer beperkt worden tentoongesteld, wordt blijkbaar de herkomst niet vermeld. En als dat al eens wordt gedaan dan is het maar de vraag of de juiste vermelding erbij komt. Te vaak wordt dan als herkomst “Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort” i.p.v. Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort vermeld. Behalve dat het wenselijk is dat de naam van het ziekenhuis – Provinciaal Ziekenhuis (nabij) Santpoort – wordt genoemd, is het ook gebruikelijk dat verwezen wordt naar de verzameling waaruit het tentoongestelde afkomstig is nl. de “Meerenberg Collectie”.

A vintage poster with a decorative border. The title "Historische Tentoonstelling" is at the top. The text describes a historical exhibition about the Meerenberg estate and the Provincial Hospital in Santpoort. It lists opening hours for four days in November 1975 and is signed by A. Jonker.

Historische Tentoonstelling

Wederom is voor belangstellenden de historische tentoonstelling te bezichtigen over het Landgoed „Meerenberg” en naaste omgeving en over de ontwikkeling van het Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort.

De tentoonstelling is ingericht in het voormalig koetshuis van de buitenplaats „Meerenberg”, thans deel uitmakende van de terreinen van het Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort.

OPENINGSTIJDEN:

Maandag 17 november a.s. van 19 tot 21 uur
Dinsdag 18 november a.s. van 19 tot 21 uur
Woensdag 26 november a.s. van 19 tot 21 uur
Donderdag 27 november a.s. van 19 tot 21 uur.

Namens de Directie,
A. JONKER.

Na verschillende exposities werd het historische overzicht van het ziekenhuis in 1973 permanent in het oude koetshuis tentoongesteld en kreeg op 20 juni 1979 een officieel karakter als Museum Meerenberg (Advertentie: IJmuider Courant 12 november 1975).

Overigens lag het ziekenhuis in zowel de plaats Bloemendaal als in de gemeente Bloemendaal en dus niet in het dorp Santpoort(-Zuid) dat geheel in gemeente Velsen ligt. De naam die het ziekenhuis in 1918 verkreeg lag vooral ten grondslag aan bloemendalers die niet wilden worden geassocieerd met een gekkenhuis.

Maar wat was ook alweer de bedoeling van de Meerenberg Collectie? De laatste beheerder of conservator van het Museum Meerenberg en later van Museum Het Dolhuys – Pieter van Twuyver – heeft het beschreven. Hieronder is een gedeelte uit “een afsluitende reportage” van hem opgenomen. Een en ander spreekt voor zich zelf.

MUSEUM MEERENBERG

DE LAATSTE 10 JAREN

P. VAN TWUYVER

Als duidelijk is dat het ziekenhuis uit twee zelfstandige organisaties gaat bestaan, te weten: de Frederik van Eeden Stichting en Stichting Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam (PZA), zal analoog hieraan het historisch bezit gelijkelijk verdeeld worden tussen deze stichtingen. In eerste instantie is vastgesteld dat het historisch bezit bestaat uit twee delen, te weten de bibliotheek en het museum. Vastgesteld wordt dat de bibliotheek onder verantwoordelijkheid van de Frederik van Eeden Stichting wordt geplaatst en de museale collectie onder het PZA. *(Dr. P.J.B.A. de Natris en Mr. J.A. Heeren, splitsing PZS en de Meerenberg collectie)

In 1994 wordt het museum voor publiek opengesteld en een bezoekregister aangelegd.⁹³ De Meerenberg Collectie bestaat voornamelijk uit een 22-tal deelcollecties welke een grote onderlinge samenhang vertonen.

Stand van zaken

Door een reorganisatie van het PZA valt Museum Meerenberg onder Mentrum. Bij de verhuisoperaties van patiënten en voortgaande reorganisaties door de rechtsopvolgers van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort, is in april 2002 Museum Meerenberg gesloten en is de collectie overgebracht naar het voormalig Leproos Pest en Dolhuis te Haarlem.

Kaarten en Bouwtekeningen: Er is een nog niet geheel geregistreerde collectie van technische tekeningen over gebouwen, parken en terreinen inclusief een groot aantal blauwdrukken. Het aantal is geschat op meer dan 400.

Knipsels en Knipselboeken: Sedert 1849 zijn er publicaties en artikelen verschenen in tijdschriften en kranten zowel plaatselijke als landelijke. Van deze zaken is zo goed als mogelijk voor de knipsels en knipselboeken een archief bijgehouden waarin deze zijn opgenomen.

Etc. etc.

- De Meerenberg collectie mag zich verheugen de meest complete historische psychiatrische collectie van ons land te zijn. In deze hoedanigheid zal zij dan ook de kern vormen van de toekomstige “Pest en Dolhuys” tentoonstelling. Het is om deze redenen dat de huidige eigenaar zich bewust is van de waarde en het belang van haar bezit. Zo zal de overdracht naar het Pest en Dolhuys met grote zorgvuldigheid dienen te geschieden. Voor
- de oriëntatie hierin is er een uitgebreide documentatie en catalogus beschikbaar en is de collectie voor het grootste deel beschreven.⁹⁴

Pieter van Twuyver, Bloemendaal oktober 2002/2010

Aanvullend: De bibliotheek collectie van Meerenberg bestaat uit 3.400 titels uit de 17e-20e eeuw. Naast publicaties op een breed gebied van de geneeskunde bevat deze collectie ook werken op het gebied van de natuurkunde, geschiedenis, wijsbegeerte en letteren.

De Frederik van Eeden Stichting droeg in 1995 de unieke collectie als geheel in eigendom over aan de bibliotheek van de VU. En de psychiatrische literatuur uit de Meerenberg collectie is in 1989 als bruikleen ondergebracht bij de Stichting Museum en Documentatiecentrum Geestelijke Gezondheidszorg te Utrecht.⁹⁵

⁹³ Het museum op het terrein van PZS werd ook bij speciale gelegenheden vanaf 1979 opengesteld voor publiek.

⁹⁴ Catalogi worden door het Museum van de Geest ook op verzoek niet aangereikt.

⁹⁵ <https://vu.nl/nl/over-de-vu/diensten/universiteitsbibliotheek/meer-over/collectie-meerenberg>

Het historisch belang van het Provinciaal Ziekenhuis (volgens de Provincie Noord-Holland)

De provincie Noord-Holland stelde vast dat de provinciale ziekenhuizen – Bakkum, Medemblik en Santpoort – een belangrijke rol in de ontwikkeling van de psychiatrie in Nederland hebben vervuld. Provinciale Staten besloot om aan het Trimbos-instituut te Utrecht opdracht te geven om de periode tot 1994 met een gedenkboek vast te leggen.⁹⁶ Vooral het Psychiatrische Ziekenhuis nabij Santpoort is volgens de onderzoekers van grote invloed voor de ontwikkelingen in de psychiatrie van Nederland geweest.

“Het psychiatrisch Ziekenhuis nabij Santpoort heeft van meet af aan een bijzondere plaats gehad in de historie van de Nederlandse psychiatrie. Meerenberg was de eerste, en decennia lang ook de enige, krankzinnigeninrichting in ons land die speciaal voor dat doel was gebouwd en ingericht. Alleen dit gesticht weerspiegelde in zijn organisatie en therapeutische beginselen bij uitstek de opvattingen van de grote buitenlandse hervormers van de psychiatrie uit de eerste helft van de negentiende eeuw. De voorhoederol die Meerenberg daardoor innam heeft zij ook nadien behouden en nam zelfs als ‘de geest van Santpoort’ legendarische vormen aan. Op belangrijke kantelpunten in de ontwikkeling van de psychiatrie was het Meerenberg en later het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort, dat andere instellingen voorging bij de introductie van nieuwe ideeën en methodes.” Verder was Santpoort het grootste psychiatrisch ziekenhuis van het land. In de negentiende eeuw waren er momenten dat bijna een vijfde van alle opgenomen psychiatrische patiënten in Santpoort verbleef.⁹⁷

Het is daarom een gemis als er geen vaste tentoonstelling is die het meest vooruitstrevende en grootste psychiatrisch Ziekenhuis van het land goed in beeld brengt en waarmee dus niet een tentoonstelling wordt bedoeld waar slechts één of twee afbeeldingen van het ziekenhuis en een koperen Laars van Junod uit de Meerenberg Collectie te zien zijn. Het fenomeen van de Provinciale Ziekenhuizen en PZS in het bijzonder wordt onvoldoende onder de aandacht gebracht.

Na Museum Meerenberg weinig historisch besef

Museum Het Dolhuys kreeg eind 2020 – na ruim twee jaar aan verbouwingen – de nieuwe naam Museum van de Geest. Het vernieuwde museum heeft zich bijna volledig gericht om op een interactieve manier doormiddel van multimedia tours meer over je eigen geest en die van anderen te ontdekken. De ontwikkeling van de Nederlandse psychiatrie en daarmee ook van de provinciale ziekenhuizen is op de achtergrond geraakt. Het museum heeft met de nieuw ingeslagen weg als belevingsmuseum in 2022 de Prijs voor Europees Museum van het Jaar gekregen. Bezoekers kunnen zichzelf testen onder het motto 'Hoe normaal ben jij?'.

Onderzoeksfaciliteiten

Het nationale Museum van de Geest als kennis- en expertisecentrum heeft het nobele streven om informatie met elkaar uit te wisselen. Het museum van de Geest beschikt volgens het beleidsplan over een historisch-wetenschappelijke bibliotheek met een omvangrijke verzameling literatuur, (persoonlijke) archieven en egodocumenten, evenals een beeldarchief met de oudste patiënten fotografie van Nederland.

De collectie is bijeengebracht door vier deelnemende psychiatrische instellingen (**Arkin** die een directe historische lijn met PZS heeft en **GGZ NHN** die ook een link met PZS heeft en verder **GGZ inGeest** en **Parnassia Groep** met vestigingen op Landgoed Duin en Bosch). Naast oude therapeutische gebruiksvoorwerpen en andere bijzondere museumstukken van voornamelijk het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort omvat de collectie 20.000 afbeeldingen, de historische bibliotheek met 7.000 titels en de mediatheek met 750 banden en films.

⁹⁶ Joost Vijselaar e.a., Gesticht in de duinen – De geschiedenis van de provinciale psychiatrische ziekenhuizen van Noord-Holland - 1997

⁹⁷ Ibidem p.10

De vraag kan gesteld worden of slechts een zeer select gezelschap van de bibliotheek etc. gebruik kan maken. Want catalogussen worden niet aangereikt en zonder catalogus wordt het raadplegen van beeldmateriaal, documenten en literatuur onmogelijk gemaakt. Als kennis- en expertisecentrum faalt het museum voor wat betreft de onderzoeksfaciliteiten.⁹⁸

Nº 30.

Meerenberg en Medemblik!

Komische Voordracht

vervaardigd en voorgedragen
door

Neerland's grootsten Karakter-komiek

ABR: DE WINTER.

(Gedeponeerd.)

Prijs 75 ct.

Muziekhandel van
HENRI MOSMANS.
Kerkstraat 53.
'S-HERTOGENBOSCH.

Een andere tijd toen Duin en Bosch nog niet bestond, maar het eerste provinciaal Krankzinnigengesticht Meerenberg (1849) en het eerste Rijkskrankzinnigengesticht Medemblik (1884) wel. Abraham de Winter – een joodse komiek – die als een negentiende-eeuwse Wim Kan het kabinet en de landelijke politiek op de hak nam. Zou er ook wat over De Winter in de historisch-wetenschappelijke bibliotheek van Museum van de Geest terug te vinden zijn?

Kunstcollectie

De collectie van het Museum van de geest omvat blijkbaar ook 'Outsiders Art'. In een dependance van Museum van de Geest wordt Outsider Art in de Hermitage Amsterdam (sinds 2023 het H'ART Museum) tentoongesteld.

Minder bekend is dat in het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort vele soorten van therapieën zijn ontwikkeld en door de patiënten vaak enthousiast werden gevolgd. Een medewerker sprak zijn bewondering uit over de vele mogelijkheden die er waren: om elke hoek was er wel de een of andere therapie te vinden waar patiënten aan konden meedoen. Zo ook voor wat betreft de teken- en schilderkunst.⁹⁹

⁹⁸ Auteur en onderzoeker kreeg slechts een uur de tijd om bijna 150 documenten door te nemen. De documenten waren bij hem bekend vanwege een eerder onderzoek in het Museum Meerenberg van ruim 25 jaar geleden.

⁹⁹ Zie voor arbeidstherapieën en andere soorten van therapieën onder meer Santpost oktober 1975 nr. 20 en PéZet oktober 1988 (p.5-13).

Unieke cursus

In 1950 is Henk de Vries begonnen met een in ons land wellicht unieke cursus, namelijk het geven van teken- en schilderles aan geesteszieken.

De aanleiding tot deze voorheen nog niet toegepaste vorm van arbeidstherapie was een gesprek met een van de artsen van het provinciaal ziekenhuis in Santpoort. Dat contact mondde uit in een proefneming die de verwachtingen ver heeft overtroffen. Op het ogenblik geeft Henk de Vries les in de provinciale ziekenhuizen te Santpoort, Bakkum en Medemblik.

IJmuider Courant 20 februari 1965

Bijgestaan door broeder J.H. Hilgeman kon kunstschilder Henk de Vries (eigenlijk Hendrik) niet bevroeden hoe goed deze schildertherapie zou aanslaan. Er ontstond een teken- of schildersclub met bijna 60 leden. De taak van De Vries was om de cursisten aan de ene kant af te remmen, aan de andere kant te stimuleren, het eigen initiatief te bevorderen en aanpassing te leren en gelegenheid te geven tot ontplooiën van de eigen individualiteit. Hun expressie en onvermoede talent verbaasde niet alleen De Vries maar ook het personeel van het Provinciaal Ziekenhuis nabij

Santpoort. De schildertherapie werd gehouden op de schilderzolder van de afdeling West-Friesland in een vleugel van het Nieuwe Gedeelte, waar later de soos voor de geestelijk gestoorde bejaarden werd ingericht. Een van de bekendste kunstenaars was Anton Heyboer die in 1951 om opname vroeg.

Jaarlijks werd voor het publiek een toegankelijke tentoonstelling gehouden van schilderijen, tekeningen en pastels die door de patiënten waren gemaakt. In de jaren 1950 tot en met 1968 gaf De Vries les aan de patiënten van PZS en op een gegeven moment ook aan patiënten van de provinciale ziekenhuizen te Bakkum en te Medemblik. Het schilderen behoorde voortaan tot de arbeids- en creatieve therapie.

Verpleegden exposeren hun teken- en schilderwerk (Nieuwe Haarlemsche Courant 6 februari 1960)

Naar aanleiding van een latere tentoonstelling van kunstwerken van (ex-)patiënten van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort werd het idee voor kunstuitleen geboren. De kunstuitleen was een initiatief van het Psychiatrisch Ziekenhuis Amsterdam en de Frederik van Eeden Stichting, die beiden waren ontstaan uit het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. De kunstuitleen kreeg de naam “Beeldend Gesproken”. In een aanliggende ruimte van het Museum Meerenberg op het PZ-terrein werd in 1992 de eerste kunstuitleen van Nederland geopend met werk van (ex-) psychiatrische patiënten. Tegenwoordig beschikt de stichting Beeldend Gesproken over meer dan 2.000 kunstwerken van ruim 120 kunstenaars uit het hele land en komt er voortdurend nieuw werk bij. Vanaf de oprichting is de stichting een social enterprise, waarbij de maatschappelijke doelstelling voorop staat: kunst verhuren en verkopen van professionele kunstenaars met een psychiatrische achtergrond en hen daarmee helpen met maatschappelijke participatie en het verwerven van eigen inkomsten.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Beeldend Gesproken www.beeldendgesproken.nl

25 Gedenkplaat en de verdwijning daarvan

In 2007 werd vastgesteld dat de gedenkplaat van het 'Oude Gedeelte' of Meerenberg I was verdwenen. De gaten van de bevestiging van de plaat waren nog jaren te zien totdat zij in 2019 werden weg gerestaureerd.

Detailopnames van de bronskleurige patina plaat in 2002 en de grijsgroene kleur van de verweerde gedenkplaat in 2007 vlak voordat deze verdween.

Links onder de lantaarn de bronzen gedenkplaat. Drie van de vier gaten zijn op de rechter foto nog duidelijk te zien, waar de plaat met speciale keilbouten werd bevestigd. Zelfs het silhouet van de plaat is deels herkenbaar.

In 2023 heeft de VVE besloten dat een replica van de verdwenen bronzen gedenkplaat terug moet komen. De lengte en breedte zijn volgens de tot dusver beschikbare data herleid tot 50 x 40 cm. De gedenkplaat werd bij Bronsbeeldgieterij Binder B.V. gegoten, maar het bedrijf is ruim 10 jaar geleden gestopt.

VAN 27-6-1849 TOT 26-3-2002

DOOR HET

PROVINCIAAL ZIEKENHUIS

153 JAAR ZORG AAN

PSYCHIATRISCHE PATIËNTEN

Hoewel in 2002 niet bekend was of het Carré een beschermde status zou verkrijgen en daarmee sloop van het gebouw zou kunnen worden afgewend, werd toch een bronzen gedenkplaat naast de hoofdingang aan de gevel van het Krankzinnigengesticht Meerenberg bevestigd.

Voor patiënten en medewerkers en oudgedienden was een ceremonieel afscheid voor ruim anderhalve eeuw zorg gewenst. Het bijzonder herinneringsmoment moest worden gekoesterd.

De gedenkplaat valt onder rijksmonumentnummer 525028 (Inschrijving register 22 mei 2006) en wordt als volgt omschreven: *“Op de muurdam tussen de tweede en derde gevelopening bevindt zich een bronzen bordje met de inscriptie: ‘27-6-1849 tot 26-3-2002 door het provinciaal ziekenhuis 153 jaar zorg aan psychiatrische patiënten’.”*

Monumentaal erfgoed staat minstens 25 jaar te verkrotten

Zelfs bij het verkrijgen van de rijksmonumentale status was het indertijd nog maar de vraag of een van de meest bijzondere 19de-eeuwse monumentale complexen van Nederland behouden zou kunnen worden voor de toekomst. Zonder ingrijpen van de verschillende overheden liet de projectontwikkelaar weinig aan het toeval over om van het gebouw een ruïne te maken. Het gebouw was van alle zijden te betreden. Er was ook geen detectie apparatuur tegen indringers geplaatst, zoals dat bijvoorbeeld wel het geval was in het destijds leegstaande hoofdgebouw van de voormalige psychiatrische inrichting “Provinciaal Ziekenhuis Duin en Bosch” te Bakkum. De loodslabben werden verwijderd, waardoor het kon inregenen en de houten constructies en vloeren van het gebouw aangetast konden worden. De bliksemafleiders werden bij de hoofdingang doorgeknipt, zodat de bliksem het gebouw kon inslaan. Drie brandjes werden gesticht, maar door de brandweer tijdig geblust.

Specialist in stedenbouw en infrastructuur Tijs van den Boomen over Meerenberg anno 2003: *“In Santpoort dringt ondertussen de tijd. De meeste ramen van het reusachtige hoofdgebouw zijn ingegooid, op de begane grond zitten planken voor de ramen. Binnen is de ravage groot: een zee van glas, afbladderende muren, kapotte wasbakken, losse deuren. ‘Bedankt gebouw voor je trouwe diensten!’ heeft iemand met een spuitbus op een muur geschreven. Delen van de plafonds zijn naar beneden gekomen, hier en daar groeit gras door het dak. Het gebouw is zo grondig onbewoonbaar gemaakt dat het niet lang meer zal duren voor renovatie definitief onmogelijk is.”*¹⁰¹

En ondanks de in 2005 verkregen status van rijksmonument, vond een verdere verkrotting van het monument plaats. Joost Vijselaar, hoogleraar Geschiedenis van de Psychiatrie in 2012: *Het gaat om ‘een monument van wereldformaat’. “Meerenberg was de eerste echte psychiatrische inrichting in Nederland en staat symbool voor een belangrijke hervormingsperiode in de psychiatrie. Hoe kan het dat ‘dit monumentale erfgoed staat te verkrotten’.”*¹⁰²

De transformatie – gedeeltelijke sloop – van het ‘Oude Gedeelte’ vond pas geleidelijk vanaf 2015 plaats. Voor dit monument en enkele andere bijbehorende monumenten van het voormalige ziekenhuis ontbreken nog de nodige monumentenschildjes.

Op zo’n schildje kunnen QR-codes worden aangebracht, die elke smartphone kan doorlinken naar informatie over het pand en de historie ervan. Ook kan van NFC-tags gebruik worden gemaakt.

¹⁰¹ Tijs van den Boomen, Psy, 1 september 2003: Groene oase in erfpacht.

¹⁰² Skipr Redactie 19 juli 2012 - ‘Bloemendaal laat psychiatrisch erfgoed verkrotten’ (origineel artikel: PsyMag).

26 Verdwenen namen en herkenbaarheid

De vraag werd meerdere keren gesteld, waarom de gedenkplaat met inmiddels een beschermde status indertijd van het oude gesticht was weggehaald. Vermoedelijk niet om het brons, want de doorgeknipte *koperen* bliksemafleiders ter weerszijde van de hoofdingang waren niet meegenomen. Het antwoord zit hem waarschijnlijk in de tekst met een verwijzing naar het “*Provinciaal ziekenhuis*” en vooral de woorden “*psychiatrische patiënten*”. Want van Santpoort tot in Amsterdam stond (en staat bij velen) de voormalige instelling nog altijd bekend als “gekkenhuis”. De projectontwikkelaar en makelaars hadden geen belang bij de geschiedenis van het modelgesticht, want dat zou niet goed in de markt liggen.

Als je als Amsterdammer een beetje dwaas deed, werd al gauw de opmerking gemaakt dat je rijp voor Meerenberg was. Of over een persoon die zich wat aanstelde, werd al snel geroepen: “dat wordt een enkeltje naar Santpoort”. De meeste patiënten – zeker toen er nog geen of weinig auto’s waren – kwamen met de trein op het dichtstbijzijnde station Santpoort in gemeente Velsen aan. Het voormalige gesticht en daarmee het huidige villapark liggen in Bloemendaal.

Het Krankzinnigen Gesticht Meerenberg had voor een betere vindbaarheid van het gesticht in 1897 de Raad van Administratie der Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij verzocht om de naam van Station “Santpoort” te

veranderen in “Santpoort-Meerenberg”. De advertentie uit 1910 verwijst naar het toen zo geheten station Santpoort-Meerenberg. Ruim 20 jaar later na het verzoek tot wijziging werd het weer Santpoort zonder Meerenberg. (maar daarover later meer)

Het terrein werd vanaf 2008 bouwrijp gemaakt door de overige niet beschermde min of meer historisch waardevolle ziekenhuisbebouwing te slopen, zodat de eerste villa’s konden worden gebouwd.¹⁰³ De naam van het krankzinnigengesticht en het terrein, dat oorspronkelijk naar het landgoed Meerenberg was vernoemd, werd omgedoopt in (villa)Park Brederode.

Er was niet alleen sprake van de naamsverandering van het psychiatrische ziekenhuisterrein, maar ook van de omliggende wijk die grenst aan Santpoort(-Zuid). De wijk had namelijk met de invoering van de postcodes het postadres van “Santpoort” gekregen. Voor de goede orde, met de invoering van postcodes in 1978 verdwenen soms zelfs de namen van kleine dorpen en buurtschappen in het postadres.¹⁰⁴ Alleen hier werd destijds specifiek een psychiatrisch ziekenhuis met o.m. de omliggende personeelswoningen qua postadres tegen alle regels in geexclaveerd van het dorp Bloemendaal.

Maar de wijk en daarmee het toekomstige villapark voor de draagkrachten uit de samenleving mocht niet meer met Santpoort en in het bijzonder met het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort worden geassocieerd, maar wel met het statige dorp Bloemendaal. Met het opheffen van de psychiatrische inrichting was het blijkbaar ondanks de hoge kosten voor aanpassing van de postcodes toch zeer wenselijk dat Bloemendaal als nog in het postadres kwam. De postcode werd daartoe in 1995 aangepast.

¹⁰³ De financiële afwikkeling tussen Provincie Noord-Holland en zorgverzekeraars vond in 2008 volgens de akte van overeenkomst Package-Deal van 27 maart 1991 plaats.

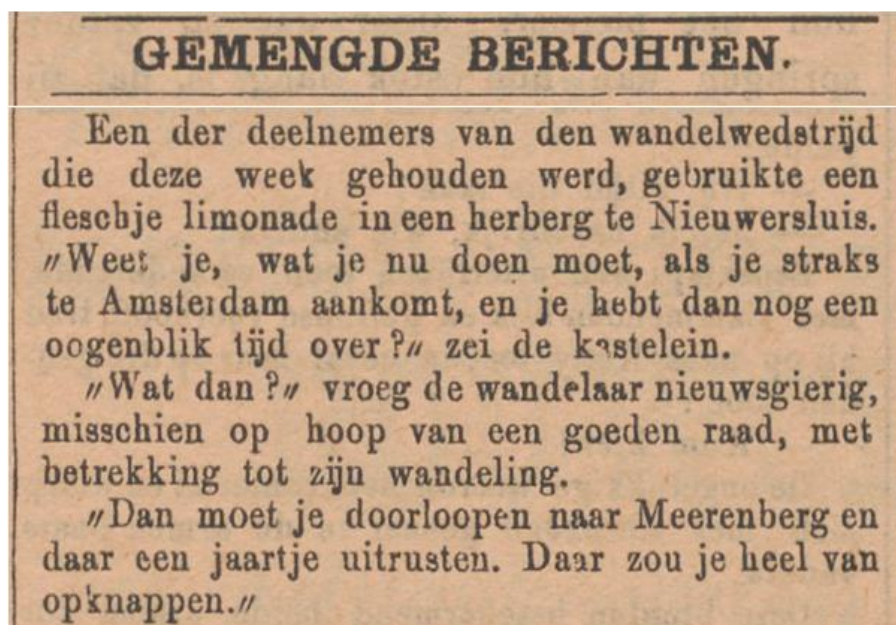
¹⁰⁴ Een voorbeeld is Spaarnwoude dat het postadres van Spaarndam heeft verkregen.

Ook dat was nog niet genoeg voor wat betreft het gerenoveerde carré. Het hoofdgebouw uit 1849 moest een andere naam verkrijgen. Begrijpelijk is nog dat niet meer de officiële naam van “het Oude Gedeelte” zou worden overgenomen, want wie wil er nou in een oud gebouw wonen? Maar waarom niet bijvoorbeeld gewoon Meerenberg (misschien juist met het ro-meinse cijfer I als herinnering aan Meerenberg II) of nog beter het Carré nabij Santpoort? *Dan zullen dagjesmensen, die met de trein het belangrijkste 19de -eeuwse monument van de Nederlandse psychiatrie willen bezoeken, dit rijksmonument makkelijker weten te vinden door niet op Station Bloemendaal maar wel op **Station Santpoort-Zuid** uit te stappen.* Een tour vanaf station Haarlem met de speciale wachtkamer voor de toen zo genoemde krankzinnigen en de daarvoor ingerichte wachtkamer van Station Santpoort(-Zuid) kan met een bezoek aan het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort te Bloemendaal en Brederodeduin (het oorspronkelijk TBC-sanatorium) een gedenkwaardige wandeling worden gemaakt. Terugkeer van het torentje van Meerenberg II op locatie inclusief een informatiebord is daarbij van belang. Helaas wordt nu nog de historie van het hoofdgebouw genegeerd met de naam Carré van Bloemendaal. Op de voorgevel van het hoofdgebouw staat PROVINCIAAL ZIEKENHUIS. Vanwege de historie zou daar achter nog SANTPOORT gezet kunnen worden.

27 Naamwijziging van het krankzinnigengesticht Meerenberg

Overigens zat het ‘verbloemen’ van het instituut als een gesticht voor krankzinnigen er al vroeg in. De uitdrukking “dat je rijp voor Meerenberg bent” was voor drie Amsterdamse leden van Provinciale Staten van Noord-Holland in 1916 aanleiding om de beladen naam van het “*Krankzinnigengesticht Meerenberg te Bloemendaal*” om te vormen, waardoor ‘een ander beeld van het droevige lot van de krankzinnigen’ zou worden verkregen. Een motie daartoe werd ingediend met het verzoek aan Gedeputeerde Staten om zo spoedig mogelijk voorstellen te doen. De motie werd met 24 tegen 19 stemmen aangenomen om vooral de naam “Meerenberg” te doen laten verdwijnen.

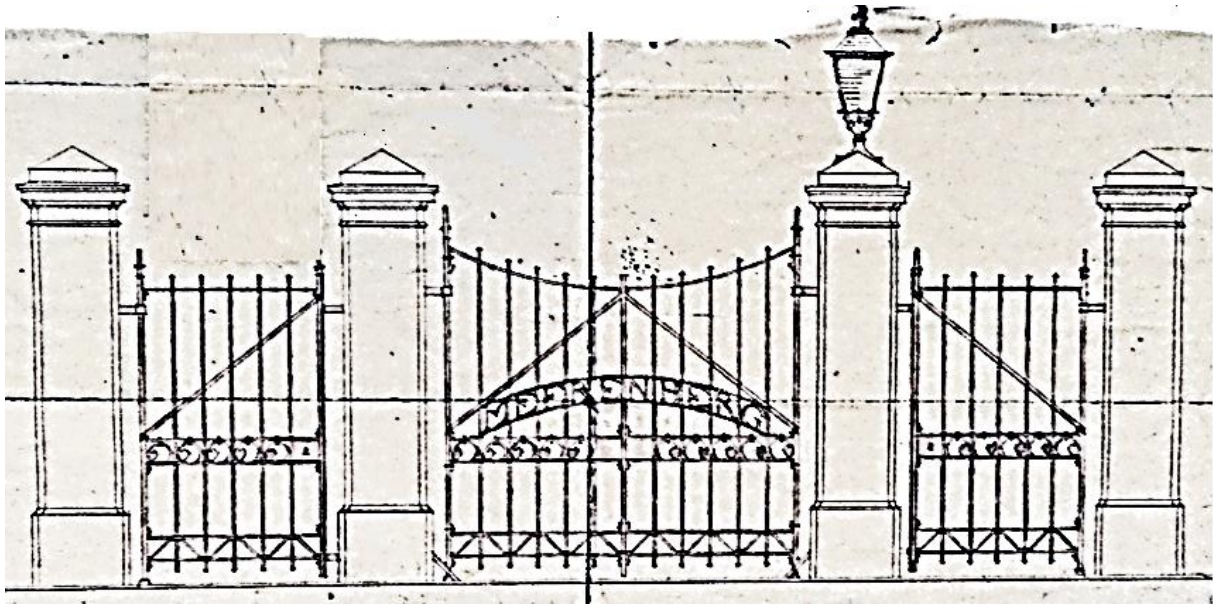
Opvallend was dat juist vanaf 16 juli 1916 Jhr. Mr. D.E. van Lennep als lid van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland werd benoemd. Tot zijn benoeming was hij voor bijna 25 jaar burgemeester van Heemstede geweest. Tevens was hij sinds 19 december 1916 voorzitter van de *Commissie van Bestuur van het gesticht “Meerenberg” te Bloemendaal*. Familieleden van de gedeputeerde waren vaste bewoners dan wel opgezetenen (tijdens de zomermaanden) van diverse buitenplaatsen in Heemstede en Bloemendaal, waaronder de buitenplaats “Meer en Berg” te Heemstede.¹⁰⁵ Het is niet uit te sluiten dat het laten vervallen van de naam “Meerenberg” van het krankzinnigengesticht vanwege de buitenplaats “Meer en Berg” een rol zal hebben gespeeld om de naam van het gesticht te wijzigen.

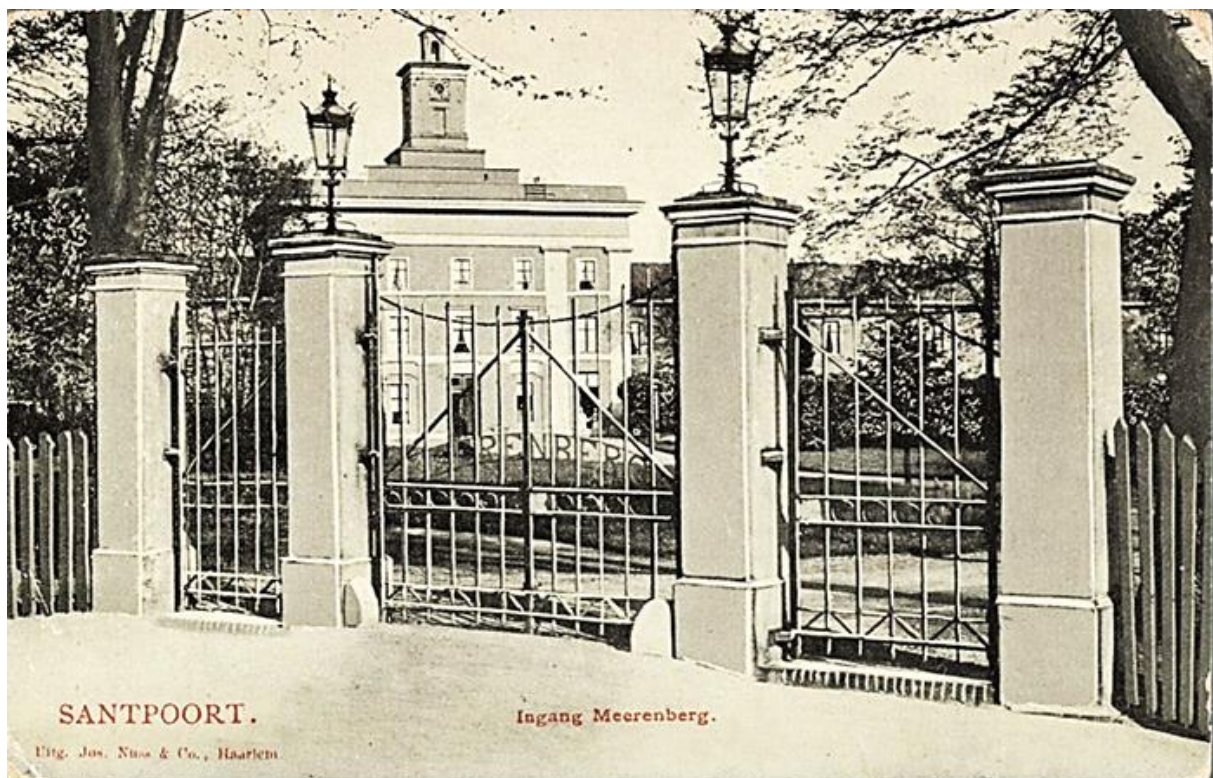
Nieuwersluis-Amsterdam ≈ 25 km. In de periode 1843 tot 1953 was er in Nieuwersluis een spoorwegstation op het traject Amsterdam-Utrecht (Nieuwe Haarlemsche Courant 30 juli 1897)

¹⁰⁵ Het betreft hier het zgn. nieuwe Meer en Berg uit 1909 van jhr. H. Dentz van Lennep en wordt sinds 1946 Mariënheuveld genoemd als klooster/rusthuis van de Zusters Augustinessen. In 2022 wordt het een congreshotel. De familie Van Lennep heeft het oude Meer en Berg te Heemstede twee eeuwen in bezit gehad.

Anderhalf jaar later werd de naam “*Provinciale psychiatrische inrichting nabij Santpoort*” door Gedeputeerde Staten geopperd met de nadruk op Santpoort. De voorgestelde nieuwe naam zou dan in het bijzonder voor het villadorp Bloemendaal niet meer aanstootgevend zijn. Het gemeentebestuur van Bloemendaal moest dan wel de naam van de Meerenbergscheweg wijzigen, omdat die nog naar het gesticht Meerenberg met de bijbehorende locatie in Bloemendaal zou verwijzen. En daarom verzocht men de directie van de Hollandsche IJzeren Spoorwegmaatschappij ook om de naam van het spoorwegstation ‘Santpoort-Meerenberg’ te wijzigen in ‘Santpoort’.

De naam MEERENBERG moest ook uit de spijlen van het hekwerk worden verwijderd.

De uitgeverij had op de ansichtkaart alvast Santpoort laten drukken (NHA Coll.1094 Inv. 5151).

De Meerenbergscheweg werd in naam vervangen door een reeds niet officieel bestaande naam van een zgn. weg of eigenlijk alleen bedoeld als adressering van woningen en bedrijfsgebouwen op de noordelijke nieuwere helft van het gesticht Meerenberg nl. de “Brederodeweg”.¹⁰⁶ Volgens een plattegrond van omstreeks 1905 is de route enigszins te volgen vanaf de tweede – maar oudste – ingang van het landgoed Meerenberg langs de adressen met onevennummers van de vrachtrijder (koetsierswoning later in gebruik als theehuis, huisnr. 9), vervolgens de gasfabriek (nr. 7), de tuinbaas (het koetshuis, nr. 1), het “Nieuwe Gesticht” (Meerenberg II, nr. 5) met een daar inwonende geneesheer en een geneesheer woonachtig tegenover de Ruïne van Brederode (villa Bloemendaals Begin, nr. 11).

Omdat het bestaande traject van de Meerenbergscheweg met de nieuwe naam van Brederodeweg direct overging in de daarop aansluitende weg in gemeente Velsen, die van oudsher bekend staat als “Brederoodscheweg” – oorspronkelijk kwam de weg vanuit Santpoort(-Noord) rechtstreeks op ’t Huis van Brederode uit – ontstond er al enige verwarring voor bewoners aan de ene en aan de andere kant van de gemeente grens. Dat wil zeggen voor mensen die niet met de situatie bekend waren. Blijkbaar moest de naam van de weg zoveel mogelijk overeenkomen met de bestaande straatnaam in de aangrenzende buurt Jan Gijzenvaart nabij het treinstation ten zuiden van Santpoort in gemeente Velsen.

En vervolgens bedacht gemeente Bloemendaal in al haar wijsheid om aan de andere zijde van de “Brederodeweg” een nieuw aansluitend weggedeelte de naam “Brederodelaan” te geven. Dat werd voor de gemeenteraad van Bloemendaal uiteindelijk toch iets te gortig, zodat de weg en laan in 1934 bij raadsbesluit werden verenigd onder de benaming “Brederodelaan.”¹⁰⁷

Het woord ‘gesticht’ werd gelijk ook maar in de ban gedaan. De namen van het Oude en het Nieuwe Gesticht werden gewijzigd in resp. het “Oude Gedeelte” en het “Nieuwe Gedeelte”. Sommige leden van de Commissie van Bestuur van het gesticht “Meerenberg” vonden ook dat het woord ‘inrichting’ moest verdwijnen. Want waarom zou er niet van ‘ziekenhuizen’ kunnen worden gesproken? “Geestesziekten zijn toch niets anders dan een bepaalde ziektevorm.” Het zou daarom beter zijn om te spreken van het “*Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort*”. Meerenberg was immers geen bewaarplaats van zenuwlijders maar een ziekenhuis voor psychiatrische patiënten waar genezing mogelijk was. En daarmee was ‘Meerenberg’ de eerste instelling voor geestelijke lijders waar de woorden gesticht en inrichting vervangen werden door ziekenhuis.

Hoewel het gesticht “Meerenberg” binnen de grenzen van Bloemendaal was gelegen, werd niet gekozen om “nabij Santpoort” te vervangen door “te Bloemendaal”, zoals dat wel bij de provinciale ziekenhuizen te Bakum en sinds 1923 te Medemblik het geval was. Daartegen is toen aangevoerd dat de postbestelling voor Meerenberg vanuit Santpoort-Station (via het in 1903 opge-

richte hulpkantoor der posterij aan Duinweg 2) plaats vond en het dichtsbijzijnde spoorwegstation niet station Bloemendaal maar Station Santpoort(-Meerenberg) was. De officiële naam werd dus in 1918 “Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort”.¹⁰⁸ Maar medici voorspelde dat de naam Meerenberg in het buitenland zou blijven bestaan.

¹⁰⁶ Volgens het adressenboek van Bloemendaal werd de ‘Brederodeweg’ al in 1910 gebruikt als de adressering voor enkele gebouwen op het PZ-terrein. En volgens het adressenboek uit 1921 heeft een hernummering met even nummers plaatsgevonden, waarbij het hoofdgebouw tot het einde van het ziekenhuis (P.Z.n.S.) het huisnummer 54 heeft behouden.

¹⁰⁷ Nierhoff, A.M.G., Bloemendaal lanen en wegen – 1963 uitgave van de gemeente Bloemendaal.

¹⁰⁸ Provinciale Staten van Noord-Holland – Naamsverandering Algemeen Reglement op het Bestuur van de provinciale krankzinnigengestichten Meerenberg en Duinenbosch, dagteekening 20 dec. 1916 (61) (NHA 18 inv. 93), 4 dec. 1917 (32) (NHA 18 inv. 94), 2 juli 1918 (30 + notulen 66, 66a), besluit XXXIII 16 juli 1918 (81). (NHA 18 inv. 95).

Het Krankzinnigengesticht is feitelijk door de Provincie Noord-Holland in gemeente Bloemendaal terecht gekomen. Bekend is ook dat niet iedereen een dergelijk gesticht in zijn gemeente wilde hebben. Uit overlevering van medewerkers van PZS en burgers uit de omgeving daarvan is verder naar voren gekomen dat landgoedeigenaren en villabewoners niet vereenzelvigd wilde worden met een gekkenhuis. En sinds de naamsverandering werd “rijp voor Meerenberg” dus “een enkeltje naar Santpoort”. Zoals wel te verwachten was, kreeg niet Bloemendaal maar Santpoort een bedenkelijke naam. De plaatsnaam Santpoort werd in de Amsterdamse volksmond – en niet alleen daar – een synoniem voor ‘het gekkenhuis’. Tot op de dag van vandaag.¹⁰⁹

Provinciaal gesticht voor krankzinnigen „Meerenberg” te Bloemendaal.

In het adresboek Bloemendaal van 1910 wordt de locatie van het gesticht nog juist aangegeven.

Christiaan Lonbar Pétri, de zoon van de voormalige burgemeester van Bloemendaal (Jan Pieter Lonbar Petri 1853-1881) en bewoner van Santpoort-dorp (Santpoort-Noord), legt reeds in 1917 uit waar het gesticht Meerenberg ligt: “Even over de grensscheiding van Santpoort ligt het provinciale gesticht Meerenberg, doch onder de gemeente Bloemendaal, als een stad in ’t klein. Het is een misverstand, dat er wel eens gesproken wordt van Meerenberg te Santpoort. Het gesticht ligt op een klein gedeelte na met al zijne gebouwen onder Bloemendaal.”¹¹⁰ Op het klein gedeelte stond vanaf het jaar 1897 tot 1917 slechts één dienstwoning die bedoeld was voor de machinist van de gasfabriek en kreeg daarna tot aan de sloop in 2014/15 het adres Brederoodseweg nr. 17.

Intermezzo: Gemeente Bloemendaal was in de eerste kwart van de 20ste eeuw redelijk bedreven om in hun ogen ongewenst gedachte goed of bepaalde zaken bij de burens neer te leggen. Het gemeentebestuur had bedacht om de Bloemendaalse vuilnisbelt zo ver mogelijk van Bloemendaal te plaatsen. De belt kwam niet in de eigen gemeente, maar op een terrein in de buurgemeente Velsen. Deze bevond zich sinds 1909 in de Jan Gijzenvaart buurt. Vanwege de ondragelijke stank, de onfris aanblik, het her en der verspreide vuil en waarbij de omgeving periodiek in dichte rookwolken werd gehuld besloot Gedeputeerde Staten van Noord-Holland pas in 1924 dat verbranding van vuil alleen plaats mocht vinden met een verbrandingsoven en een schoorsteen met een hoogte van tenminste 16 meter. Vanwege het rondvliegend afval tijdens ongunstige weersomstandigheden werd Gemeente Bloemendaal eveneens verplicht om een gesloten rij van heesters om de belt aan te brengen.

Maar aan de verwarring kwam voorlopig nog geen einde voor de omwonenden dan wel bezorgers en bezoekers, in tegendeel. In het kader van de verordening over het pensioenfonds van de Provinciale Ziekenhuizen in 1966 had Gedeputeerde Staten van Noord-Holland het ziekenhuis omschreven als “Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort”. Een oplettend lid stelde voor het woord TE te laten vervallen. In zeer wollige taal gaf de bevoegde Gedeputeerde aan dat de verordening niet kon worden aangepast. Voortaan zou het Provinciaal Ziekenhuis niet meer *nabij* maar officieel zogenaamd in (*te*) Santpoort liggen.¹¹¹ Uit het blauwe plaatsnaambord “Bloemendaal” kon men toch echt iets anders concluderen.

Maar na het beëindigen van het doorgaans toch zo genoemde “Provinciaal Ziekenhuis Santpoort” (officieus zonder *te*) werd het allemaal heel anders voor wat betreft de meest noordelijke helft van de gemeente – jawel – Bloemendaal! Voor deze gemeente waarin de psychiatrische instelling PZS 142 jaar was gevestigd en nadat de laatste patiënten na 153 jaar en de allerlaatste patiënten na 154 jaar waren vertrokken, lijkt een en ander toch veel op het ‘verbloemen(dalen)’ van deze instelling voor zowel het dorp als de bijbehorende gelijknamige gemeente Bloemendaal.

¹⁰⁹ Maie el Boushy, Het begon in Santpoort – tijdschrift “Groepen” jrg. 14 nr.2 juni 2019

¹¹⁰ Haarlem's Dagblad 19 september 1917 - Uit de Omstreken – Santpoort.

¹¹¹ Provinciale Staten Besluit XXXIV 25 mei 1966: Verordening voor de Provinciale Ziekenhuizen van Noord-Holland (p.103) – Notulen Bijlagen (63a) – (NHA 2502 inv. 41) (NHA 641 inv. 47)

28 Opheffen van gestichten

Verder werd door het nieuwe landelijke beleid in de geestelijke gezondheidszorg niet alleen PZS getroffen, maar werden ook andere psychiatrische instellingen aan de binnenduinrand en elders opgeheven. In 2015 worden de veranderingen in een artikel met de titel “Geestgronden” door de stedenbouwkundige Ad Habets als volgt omschreven:

“En zo kwamen steeds meer van de prachtige oude gestichtsterreinen, met hun markante, ruime bebouwing, leeg te staan. Ze liggen in gebieden die normaal immuun zouden zijn voor enige bouwvergunning. Hier hebben projectontwikkelaars hun kansen gezien. Luxe woonmilieus, in het prachtige duingebied, en op een steenworp van de Randstad. De aspirant koper wordt gelokt met glanzende brochures vol juichende taal: ‘Waardevol wonen in Noordwijk’ (Sancta Maria), ‘Buiten wonen nabij bos en zee’ (Duin en Bosch), ‘De mooiste woonlocatie van Nederland’ (Meerenberg). Het midden- en hogere marktsegment wordt aangesproken. Dat is niet erg, het past in een trend van hergebruik en herbestemming die al een tijdje aan de gang is. Maar er is een opvallend verschil met de meeste andere van dergelijke projecten, wassertorens, kerken en abdijen: het verleden van deze plekken blijft in vrijwel alle gevallen onbesproken.”¹¹²

Aan de hand van enkele voormalige krankzinnigengestichten wordt nagegaan in hoeverre daar de historie van deze psychiatrische inrichtingen nog is te beleven.

Sancta Maria, Wilhelmina Gasthuis, Landgoed Duin en Bosch,

Op het terrein van Sancta Maria zijn veel gebouwen behouden incl. een begraafplaats, maar de zorginstelling (1927-2006) is wel geheel opgeheven. Sancta Maria is in zoverre nog interessant, omdat de geschiedenis juist niet werd weg geschoffeld onder een dikke laag modern comfort. Reünies, lezingen en tentoonstellingen werden gehouden om potentiële kopers te lokken.¹¹³

Ook op het terrein van het eerder beschreven universitair ziekenhuis Wilhelmina Gasthuis – overigens niet zonder slag of stoot – is een belangrijk deel van de historische bebouwing gered. Het geeft echter wel te denken dat Paviljoen III d.w.z. de psychiatrische inrichting van het WG van waaruit veelal de moeilijkste patiënten naar Meerenberg werden gestuurd, is gesloopt.

Het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Duin en Bosch (1908-1994)¹¹⁴ kent verscheidene historische gebouwen die een nieuwe (zorg)bestemming hebben verkregen. De belangrijkste ziekenhuispanden werden in tegenstelling tot Meerenberg ook tijdens leegstand preventief en actief beschermd tegen vandalisme, terwijl gelijktijdig verkrotting werd voorkomen.

De locaties hebben hun naam behouden nl. Landgoed Sancta Maria, Landgoed Duin en Bosch en het gebied van het Wilhelmina Gasthuis wordt meestal afgekort als het WG-terrein.

En op de locaties van zowel Duin en Bosch als het Wilhelmina Gasthuis zijn ook nog – zij het nieuwe – instellingen van de geestelijke gezondheidszorg te vinden nl. respectievelijk de Parnassia Groep en Mentrum (Arkin). Voor de locatie Duin en Bosch is er sprake van een omgekeerde integratie waar gewone burgers zich ‘tussen’ kwetsbare personen hebben gehuisvest op het inrichtingsterrein.

De trend was om massaal de bestaande gestichten te verlaten en de verschillende functies midden in de maatschappij te gaan plaatsen, waardoor er instellingsterreinen definitief verloren zijn gegaan voor de zorgsector. Bijzonder erfgood of niet, gebouwen werden tamelijk lukraak gesloopt. De instellingsterreinen van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Duin en

¹¹² De Groene Amsterdammer 30 juli 2015 – jrg. 139 / nr. 31 Geestgronden (Ad Habets en Mariëtte Haveman).

¹¹³ Ibidem

¹¹⁴ Sinds 1909 het Provinciaal Ziekenhuis Duin en Bosch en vanaf 1 januari 1994 APZ Duin en Bosch, vervolgens in 2003 GGZ-Dijk en Duin en in juli 2008 gefuseerd met Parnassia Bavo Groep.

Bosch en van het Wilhelmina Gasthuis zijn redelijk goede voorbeelden waar de historische bebouwing grotendeels is behouden en deels ook voor de zorgsector niet geheel verloren zijn gegaan.

Op Duin en Bosch heeft een aanzienlijke sloop plaatsgevonden en vervolgens verdichting door 200 reguliere nieuwbouwwoningen in voornamelijk clusters plaatsgevonden. Er zijn drie nieuwe klinieken en woonzorgvoorzieningen gekomen, terwijl ongeveer 20 rijksmonumenten zijn herbestemd. Het oude hoofdgebouw is een bedrijfsverzamelgebouw geworden. Verder bevinden er zich een bakker, taverne, vintage winkel en een fietsmakerij, waar ook cliënten zinvol werk kunnen doen. En 20 hectare Natura2000-terrein is aan PWN verkocht.

Op het landgoed Duin en Bosch staan in totaal 36 Rijksmonumenten. De nieuwe woningbouw is goed aangepast aan de monumenten. En in het kader van de stedenbouwkundige opzet van het landgoed herleefd een oud idee van 150 jaar geleden: “Er is niets dat op een herstellende met meer kracht werkt dan de aangename indruk der natuur. Dit geeft den lijder afleiding zijne denkbeelden en vervult hem met aangename gewaarwordingen.”¹¹⁵

Landgoed Willibrordus

Als vergelijking met de andere reeds genoemde psychiatrische complexen kan nog het complex van Sint Willibrordusstichting te Heiloo worden genoemd. Het complex stamt uit 1929-1940 en was een rooms-katholieke instelling voor verpleging van psychiatrische patiënten. De instelling werd in 1997 onderdeel van de geestelijke gezondheidszorg GGZ Noord-Holland-Noord en vanaf 2015 heet het terrein “Landgoed Willibrordus”.

De kapel – met het karakteristieke koperen dak – is tot Cultuurkoepel Heiloo getransformeerd, waar bezoekers terecht kunnen voor concerten, voorstellingen en conferenties. In het monumentale hoofdgebouw aan de Kennemerstraatweg is het Willibrordus Business Centre (WBC) opgericht voor start-up ondernemingen (onder andere met psychiatrisch cliënten). In enkele paviljoens zijn woningen gerealiseerd.

Op het landgoed is de psychiatrische zorg met bijbehorende therapieën deels behouden, waarbij wordt uitgegaan van een groen Healing Environment. In zorgsituaties draagt een groene omgeving nl. bij aan een sneller herstel en een betere mentale gezondheid. In een verder vervolg van ‘omgekeerde integratie’ worden er op het landgoed Willibrordus nieuwe vervangende klinieken gebouwd voor volwassen en oudere cliënten die zich nog elders op het terrein bevinden en jongeren uit Alkmaar, die naar verwachting in 2026 de tweelaagse nieuwbouw kunnen betrekken. Op de plek van de inmiddels gesloopte kliniek uit de jaren tachtig aan De Strandwal 38 is een zgn. High & Intensive Care-kliniek (HIC) in aanbouw, waar de genoemde cliënten onder één dak komen. De kliniek is bedoeld om cliënten snel te laten herstellen als dat in de thuisomgeving niet lukt. Verder verhuizen de cliënten van de forensische klinieken De Strandwal 2 en 8 (bj. 1979) naar een nieuwe aanbouw van de forensische psychiatrische kliniek De Hooge Venne 2 (bj. 2009 / totaal 64 cliënten). Verder wordt gedacht aan een appartementencomplex met 60 woningen op de plek van de verlaten gebouwen aan de Strandwal, waar jongeren een plekje kunnen vinden, samen met cliënten van de GGZ. Maar hergebruik van de huidige gevarieerde eenlaagse bebouwing zou goed passen in de groene omgeving van Willibrordus.

Op het landgoed Willibrordus bevinden zich een aantal instellingen binnen het sociaal domein die gedurende de openingstijden openbaar toegankelijk zijn voor publiek, zoals de “Verhalenkamer Willibrordus” met tentoonstellingen over vroegere en moderne psychiatrie incl. de geschiedenis van de Sint Willibrordusstichting. Verder nog de Thee schenkerij Atelier De Trog waar verschillende kunstwerken worden tentoongesteld en de Maatwerk Kwekerij met een kas van 1.600 m² en een winkel (voorheen Kwekerij de Buitenkans).

¹¹⁵ 150 jaar oud citaat aangehaald in de VPRO-serie ‘De Hokjesman’, afl. ‘De Geestesziekten’ (2016) opgenomen op Duin & Bosch.

De groene inrichting van het landgoed is voor de verschillende activiteiten van belang. Zo zijn er groene plekken gecreëerd als de Meewerktuin, Vlindertuin, Buurttuin de BY en Natuurspeelplaats. Ook het hertenkamp en de begraafplaats van de Willibrordusstichting als een oase van rust zijn gunstig voor de Healing Environment. De begraafplaats was in gebruik van april 1930 tot december 1968 voor broeders, enkele behandelaren en patiënten. Het pleidooi om de begraafplaats als gedenkplaats en stilteplek te behouden: *“In de wijde omgeving is er geen kerkhof waar zoveel verdriet en moed, wanhoop en uithoudingsvermogen begraven zijn.”*

Er is een natuurwandelpunt van 1,1 km en een kunst- en cultuurroute van 1,3 kilometer uitgezet, waarbij eet- en drinkgelegenheden niet zijn vergeten. Aan het begin van elke wandelroute (bij De Trog en Verhalenkamer) staat een luisterpaal. De wandelroutes kunnen ook worden bekeken via de QR code op de luisterpaal.¹¹⁶ Een plattegrond van het landgoed Willibrordus is bij het VVV-punt op het terrein verkrijgbaar.

In het kader van cultuur bevinden er zich op het landgoed nog het Historisch museum Heiloo, het Toverlantaarn Museum en het Archeologisch museum Baduhenna. Op het terrein van Willibrordus is de omtrek van het vroegere kasteel Ypestein met behulp van kleine hoektorentjes zichtbaar gemaakt. Enkele ter plaatse opgegraven vondsten zijn als een vitrine in de torentjes van bovenaf te aanschouwen. Het kasteel werd eind van de 19de-eeuw gesloopt.¹¹⁷

Meerenberg

Het verschil met Meerenberg (1849-2002) en de andere (voormalige) gestichten is groot: Behalve de niet onbelangrijke randbebouwing van Meerenberg bevindt zich op het terrein eigenlijk alleen nog het mortuarium en het hoofdgebouw uit 1849 maar zonder de interne gangenstructuur en aangebouwde 19de-eeuwse zijvleugels – het terrein heeft een andere naam – Park Brederode – verkregen die niet te herleiden is naar de historische zorginstelling Krankzinnigengesticht Meerenberg (en daarmee ook niet naar het landgoed Meerenberg) of het later zo genoemde Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Op of aan de rand van het voormalige ziekenhuisterrein zijn alle toenmalige psychiatrische zorginstellingen en daaraan gerelateerde voorzieningen van het Provinciaal Ziekenhuis verdwenen. Dat is voor zo’n voormalig vooraanstaand psychiatrisch ziekenhuis ongekend.

Een kleine Joodse begraafplaats bevindt zich in het zusterduin. De voormalige vrijwel geheel geruimde Algemene begraafplaats “Rust na Onrust” aan de Brederodelaan – een mooi groen monument – is voor een groot deel behouden¹¹⁸. Hier werden behalve patiënten ook inwonende personeelsleden begraven. Zo liggen er drie doctoren als deze niet zijn geruimd. De grafstenen van de begraafplaats zijn als ondergrond voor de verharding van de rondweg om het meer gebruikt. Op de voormalige Rooms-Katholieke begraafplaats in het zuiden van het terrein zijn appartementen gebouwd. Maar daarvoor moest het overige deel van de voormalige begraafplaats geruimd worden. Naast de meerdere gevonden knekelputten zijn zo’n 100 geraamtes door archeologen opgegraven. Maar volgens een van de onderzoekers zou bij de gemeentelijk projectarcheoloog alle opgravingsgegevens verloren zijn gegaan.

Zorgvilla Duinstaete, een eerste klas zorginstelling op het voormalig terrein van Provinciaal Ziekenhuis Santpoort

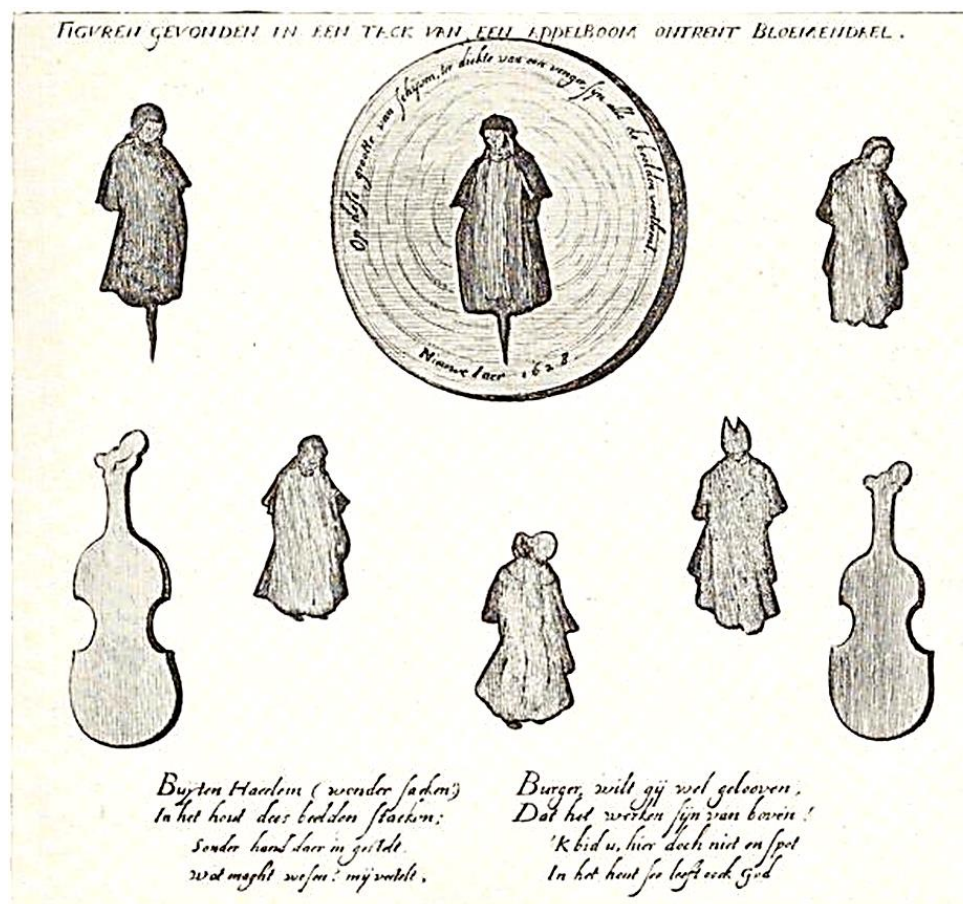
¹¹⁶ <https://de-buitenkans.org/wandelroutes/>

¹¹⁷ <https://www.baduhenna.nl/wp-content/uploads/Tekst-Ypestein.pdf>

¹¹⁸ Een klein deel is opgeofferd aan de extra ingang, die indertijd kon worden afgesloten met slagbomen.

Sinds 2017 is er op het voormalige ziekenhuisterrein van Meerenberg nog wel een bepaalde vorm van een zorginstelling gekomen. De Zorgvilla Duinstaete met het adres Zocherlaan 94 van 'Zorggroep De Laren' is een drie laags appartementencomplex met een ondergrondse parkeergarage inclusief een activiteitenruimte. Hier kunnen 24 ouderen verzorgingshuiszorg, dementiezorg en/of somatische verpleeghuiszorg verkrijgen. De appartementen hebben een woonoppervlak tot 105 vierkante meter. De luxere vorm van zorg en wonen is bedoeld voor vermogende bewoners. De woon- en servicekosten bedragen dan ook zo'n 7000 euro per maand, waarbij de eigen zorgbijdrage tot rond de 2500 euro per maand moet worden opgeteld. Deze zorginstelling is een groot contrast met het voormalige PZS waar met name armlastige patiënten dankzij de Provincie Noord-Holland toegang hadden tot goede verpleging.

Het hertenkamp op Meerenberg is verdwenen. Ter plaatse van het voormalige hertenkamp naast en achter het herenhuis Meerzicht is om onduidelijke redenen de grond tot op een zekere diepte afgegraven en de boomgaard gekapt, waardoor ook het 17de eeuwse mirakel van de boomgaard op Meerenberg is weg geschoffeld.¹¹⁹ Maar de wonderen zijn de wereld nog niet uit. En een dierenverblijf voor kleinvee naast de voormalige kliniek De Meerlanden is te samen met de andere klinieken of paviljoens geliquideerd.

Vlak achter Meerzicht, de vroegere hofstede vanouds genaamd Cloeckendaal, vond het mirakel van de appelboomgaard plaats. Op 30 en 31 december 1627 werden in de dwarsdoorsnede van een appeltak figuren van nonnen en violen ontdekt. Het kon niet anders dan een godswonder zijn.

Het hertenkamp op het landgoed Willibrordus is wel behouden. Maar op het landgoed Duin en Bosch moest het hertenkamp plaatsmaken voor woningen (Duinakker). Behoud van de naam Hertenlaan werd als cultureel erfgoed belangrijk gevonden, omdat via dat pad daar ooit vaders en moeders met kinderen en ook veel oudere mensen naar de hertjes kwamen kijken. En na het opheffen van het hertenkamp in 2016 is zo'n 450 meter naar het westen op het landgoed Duin en Bosch een dierenweide tegenover Restaurant De Oude Keuken aangelegd.

¹¹⁹ Bloemendaal 350 jaar kerk en dorp, Bert Sliggers – De Paapsgezinden p.27.

Zichtbaarheid van enkele historische gebouwen (PZS en Sanatorium Brederodeduin)

De openheid tussen de gebouwen van het voormalige sanatorium en ziekenhuiscomplexen is door verkaveling van deze terreinen in meer of mindere mate verloren gegaan. Bij de transitie naar bewoning van meerdere historische gebouwen zijn er hoge hagen gekomen, die het zicht op de panden én het landschap belemmert. Het voormalig sanatorium terrein – Brederodeduin – is bijvoorbeeld grotendeels aan het zicht onttrokken door hoge heggen en andere begroeiing.

En de enige overgebleven therapie-gebouwen van PZS zijn het schaftlokaal en Carpe Diem die respectievelijk door een heg en een bosschage vrijwel niet meer te zien zijn. Alle andere therapie-panden van PZS zijn gesloopt, zoals de weverij-industriële therapie, meubelmakerij, mattenmakerij, pottenbakkerij, kwekerij, psychomotorische en fysio therapie, pitriet therapie, naaiatelier etc. Bekend is dat de vele arbeids- en ontspanningstherapieën van PZS een voorbeeld zijn geweest voor de latere re-integratie activiteiten voor de psychiatrische patiënten in Amsterdam.

Het Schaftlokaal voor arbeidstherapie (PZS)

Het hoofdgebouw van Sanatorium Brederodeduin.

De werkplaats voor arbeidstherapie (sanatorium).

De conciërge woning van het sanatorium.

Carpe Diem heeft omstreeks 2010 als woonhuis verschillende aanbouwen verkregen (PZS)

Carpe Diem in 1950 voor verschillende ontspanningstherapieën (PZS) (NHA 1465 inv. 203)

Het Provinciale Ziekenhuis hanteerde drie factoren die noodzakelijk zijn voor arbeidstherapie:

1. Een gemengde ziekenhuisbevolking van mannen en vrouwen;
2. Veel terreinen voor het verrichten van buiten-werkzaamheden;
3. Een groot aantal therapiezalen.

De ontspanningstherapie en sport en spel verkregen in 1936 een blijvende plaats voor geestelijk herstel. Bij de arbeidstherapie kan gedacht worden aan pottenbakken, beschilderen van keramiek, weven, vlechten van rotan en pitriet en houtbewerken. Onder leiding werd er geschilderd, getekend en geboetseerd. Andere therapieën waren gemeenschapsspelen, musiceeren, badminton, tafeltennis, zingen, ritmische gymnastiek en volksdansen.

Voor sport- en spel waren er op Jagtlust een voetbalveld en een openlucht zwembad, terwijl er sinds 1949 ook van een openluchttheater gebruik kon worden gemaakt. Niet alleen voor patiënten, maar ook voor het personeel en tijdens bijvoorbeeld uitwisselingsbijeenkomsten met personeelsleden van andere ziekenhuizen en daaraan gelieerde instellingen. Zo werd jaarlijks het zgn. “Escaelaap voetbaltoernooi” gehouden, de ene keer door PZS en de andere keer door de psychiatrische instellingen van Amsterdam georganiseerd.

De werkplaats voor arbeidstherapie en de andere gebouwen van het sanatorium Brederode zijn door verkavelingen en groenstructuren vrijwel onwaarneembaar geworden. De samenhang van deze bouwwerken is daarmee in bepaalde mate aangetast. Desondanks is er sprake van een bijzonder compleet ensemble.

De vraag kan worden gesteld of het toenmalig sanatorium ter bestrijding van TBC voor de regio Zuid-Kennemerland incl. Beverwijk, Heemskerk en Haarlemmermeer – niet minder maar juist meer zichtbaar zou moeten zijn. De volksziekte nummer één die voornamelijk door liefdadigheid kon worden bestreden, verdient meer aandacht. Ook toen het complex in gebruik werd genomen als psychiatrische inrichting van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort.

Het gestichtsterrein van Meerenberg

Op het gestichtsterrein zijn nog verscheidene overblijfsels van de ontwerpen van de (landschaps)architecten J.D. Zocher (Meerenberg I) en later van L.P. Zocher (Meerenberg II). Maar gezien alle nieuwbouw kun je als buitenstaander nauwelijks bevroeden dat ter plaatse in het ‘villapark Brederode’ ooit een groot en het allereerste modern psychiatrisch ziekenhuis van Nederland is geweest.

De bronzen gedenkplaat van 40 bij 50 cm op de voorgevel van het oude hoofdgebouw is bijna 20 jaar geleden verdwenen. Bijna alle therapiegebouwen zijn gesloopt. Het hertenkamp en boomgaard is vergraven en daarmee ook een stukje van de geschiedenis van het mirakel van de appeltak. Alle zusterhuizen en dus ook het aller eerste zusterhuis bij een psychiatrisch ziekenhuis uit 1898 zijn geamoveerd.

En in het park is een uniek monument als herinnering aan de bewoners van Meerenberg II – het Nieuwe Gedeelte – die overhaast naar Amsterdam moesten verhuizen, niet meer waar het oorspronkelijk stond. De klokkentoren verscheen plotseling bij iemand in een tuin in villapark Duin en Daal en de bijbehorende gevelsteen met het oude provincie-wapen lag tot voor kort half in de grond en is overwoekerd geraakt met mos. Het verweringsproces van de gevelsteen schreed voort. Verder lag de steen niet meer op de bedoelde plek nabij de voormalige locatie van Meerenberg II, maar werd aangetroffen bij Meerenberg I.

De moderne goed geoutilleerde paviljoens West-Friesland (1980), De Meerlanden (1982) en de Evertskliniek (1990), die in de plaats voor Meerenberg II kwamen, zijn gesloopt. Het daarbij behorende complex voor Psychomotorische Therapie (PMT, bj.1988), bleek later ook voor algemeen gebruik heel geschikt te zijn, maar moest plaats maken voor villa's. De nieuwe Centrale Keuken (bj.1990), die voor het gehele ziekenhuiscomplex was bedoeld, is nauwelijks meer in gebruik geweest.

Toegankelijkheid van het Krankzinnigengesticht Meerenberg (I)

Behalve de zichtbaarheid van een aantal gebouwen is ook de toegankelijkheid van gebouwen beperkt. De oorspronkelijke dwarsgangen binnen het carré van het Krankzinnigengesticht Meerenberg is in het plaveisel zichtbaar gemaakt. En in drie hoeken van het carré zijn de waterpompen te bewonderen, maar het bord “verboden toegang” zal voor historisch belangstellenden een afschrikwekkende werking hebben. Er is nagenoeg geen monument opengesteld voor het publiek. Wel wordt de oorspronkelijke kerkruimte op de begane grond van de Nederlands Hervormde Kerk (Zocherlounge) voor culturele, feestelijke en zakelijke activiteiten verhuurd. Deze kerk uit 1856 is door Abraham van der Linden - de huisarchitect van het gesticht - ontworpen.

Zocherlaan 2 tot en met 88

Op het terrein van het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort en het voormalig TBC-sanatorium Brederodeduin zijn geen informatieborden geplaatst. Ook zijn er geen bruine ANWB bordjes op gevels van monumentale gebouwen aangebracht. Tevens ontbreken Monumentenschildjes op meerdere rijksmonumenten. Informatieborden met foto's en een plattegrond kunnen het hiaat opheffen. Daarbij kunnen de twee hieronder getoonde borden van het Landgoed Duin en Bosch te Bakkum – het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Duin en Bosch – als voorbeeld dienen.

Twee informatieborden nabij het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Duin en Bosch.

De verbinding tussen de indertijd nog zo genoemde Krankzinnigengesticht Meerenberg te Bloemendaal en het in 1909 verzezen Krankzinnigengesticht Duin en Bosch te Bakkum wordt op het tweede informatiebord treffend omschreven:

“Doordat het aantal Psychiatrische patiënten toenam was de plaatsingscapaciteit van het gesticht Meerenberg ‘te’ Santpoort niet meer toereikend. De Provincie Noord-Holland kocht in 1903 bij Bakkum terrein aan voor de bouw van een tweede inrichting, het Provinciaal Ziekenhuis Duin en Bosch.”

De uitbreiding van het tweede Meerenberg oftewel het Nieuwe Gesticht was inderdaad al snel niet meer toereikend om nog meer patiënten op te vangen. Bij behoud van het groene karakter van het terrein was de omvang van het terrein te beperkt voor nieuwbouw.

Inmiddels is bij veel bewoners op en rondom het voormalige ziekenhuis en nog meer in de omringende dorpen en de stad Haarlem nauwelijks meer bekend wat voor belangrijke rol het voormalige provinciale Krankzinnigengesticht Meerenberg alias Provinciaal Ziekenhuis Santpoort voor de Nederlandse psychiatrie heeft betekend en wat voor voorzieningen er op het terrein in de loop der jaren zijn verzezen. En omdat op de noordelijke helft van het terrein alle behandel gebouwen zijn verdwenen kan men nauwelijks meer een voorstelling van het complex Meerenberg maken. Het terugplaatsen van het herinneringsmonument van de klokkentoren met gevelsteen van Meerenberg II (het Nieuwe Gesticht) zal met een informatiebord en een plattegrond met de oude en latere klinieken, in belangrijke mate kunnen bijdragen aan het levend houden van de geschiedenis van het meest vooraanstaande psychiatrisch ziekenhuis van Nederland.

“Informatiepanelen vertellen voorbijgangers meer over de historie van gebouwen, cultureel erfgoed of landschappen en dragen daarmee sterk bij aan de beleving van een stad of gebied”, aldus het magazine MONUMENTAAL over het cultureel erfgoed in Nederland en Vlaanderen.

Extra informatie via QR-code: Op de informatieborden staat een korte uitleg over het monument of de plek en de historie. Daarbij zijn de borden voorzien van een QR-code en een NFC-chip. Geïnteresseerde voorbijgangers kunnen deze scannen met hun smartphone. Op de telefoon verschijnt dan extra informatie over en een foto van het monument en/of de plek. Dit kan uitleg over de architectuur zijn, maar ook verhalen over bijzondere gebeurtenissen die op de locatie hebben plaatsgevonden.

Een eerste aanzet om de geschiedenis van het krankzinnigengesticht Meerenberg tot leven te brengen, kan relatief eenvoudig door net zoals bij Landgoed Duin en Bosch¹²⁰ het verhaal over het eerste nieuw gebouwde psychiatrisch ziekenhuis van Nederland op de website van *Oneindig Noord-Holland* te plaatsen.

Het nu getoonde verhaal op ‘Oneindig Noord-Holland’ over het “Huis ‘Meerzicht’” verteld niet het verhaal van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Veel belovend is het verhaal van “Een wachtkamer voor de krankzinnigen”, maar daarin wordt verwezen naar een verkeerd landgoed. Vóór de stichting van het klooster Mariënhevel (1948) heette dat landgoed “Meer en Berg”. Het klooster ligt in Heemstede en was bedoeld voor de zusters Augustinessen van barmhartigheid die daar in retraite konden gaan en vakantie houden. Het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort – voorheen bekend als Krankzinnigengesticht Meerenberg – was in Bloemendaal gevestigd.

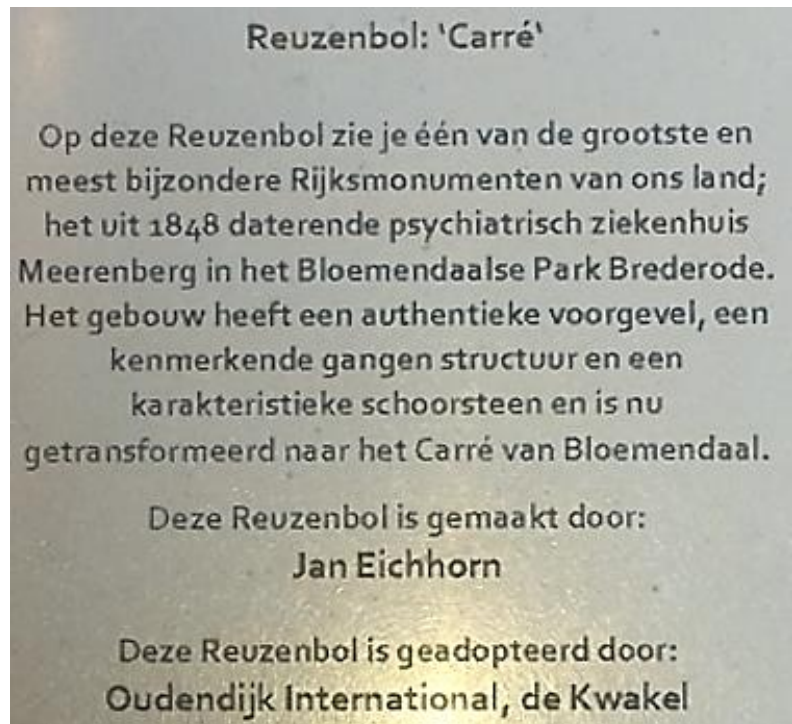
Fysiek aanwezige informatie ter plaatse zal meer bijdragen aan de beleving van de monumenten en het gebied, waarbij zowel het provinciaal ziekenhuis als ook het aangrenzende TBC-sanatorium Brederodeduin een informatiebord verdienen.

¹²⁰ Zie Oneindig Noord-Holland - Watertoren Duin en Bosch te Castricum - Armlastige krankzinnigen – gepubliceerd 20/02/2012 (<https://onh.nl/verhaal/watertoren-duin-en-bosch-te-castricum>)

Reuzenbol nabij het voormalige Krankzinnigengesticht Meerenberg

Reuzenbol en bijbehorend bord.

De reuzenbol is beschilderd door Jan Eichhorn senior en is door Oudendijk International BV geadopteerd. Dat is een bedrijf van import en handel in verse snijbloemen. De oprichter Jan Jozef Oudendijk (1920-1986) van dat bedrijf is geboren in Santpoort-dorp. De reuzenbol is in 2024 voor het hoofdgebouw van het voormalige krankzinnigengesticht geplaatst.

Het kunstproject wordt (in)direct gepromoot door de *Gilde van de Zwarte Tulp*. De leden daarvan zijn ondernemers en particulieren, die het erfgoed en de cultuur van de Bloembollengestreek willen behouden. De bollenstreek is voornamelijk gelegen in de provincie Zuid-Holland en omvat verschillende dorpen zoals De Zilk, Noordwijkerhout, Noordwijk, Katwijk, Rijnsburg, Warmond, Voorhout, Sassenheim, Lisse, en Hillegom.

De bijgevoegde informatie doet echter afbreuk aan het kunstproject. Het indertijd zo genoemde *Krankzinnigengesticht Meerenberg* dateert uit 1849. Pas vanaf 1 juni 1849 – met terugwerkende kracht – behoorde het gesticht Meerenberg tot de geneeskundige gestichten voor krankzinnigen. De naam van de hofstede Meer en Berg werd voor het gesticht voortaan aan elkaar geschreven.

De gangenstructuur is helaas verloren gegaan, het gebouw is verticaal gesplitst, waardoor de gangen zijn opgegaan in de verschillende woningen. De twee dwarsgangen binnen het carré zijn geamoveerd om tuinen en parkeerplaatsen te creëren, maar zij zijn wel in het plaveisel zichtbaar gemaakt. Op de voorgevel staat vanaf 1918 PROVINCIAAL ZIEKENHUIS. De volledige naam was toen “Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort”.

Overigens dient een kunstproject ter promotie van de bloembollencultuur niet verward te worden met goede historische informatie over een psychiatrische instelling. De informatieborden over het Provinciaal Ziekenhuis Duin en Bosch kunnen als goed voorbeeld dienen. Daarnaast is een plattegrond met de behouden en gesneuveldde historische bebouwing aanbevelingswaardig.

29 Waardestelling van klokkentoren en gevelsteen (twee-eenheid)

Aanbevelingen

	Niet bedoelde situatie	Wel bedoelde situatie
Besluitvorming	Idee van Gem. Bloemendaal	Besluit bestuur van PZS & daarmee Provincie NH
Straat en huisnummer	Parkweg bij 10	Duin en Beeklaan
Postcode en plaats	2061 BN Bloemendaal	2061 DE Bloemendaal
Kadastrale aanduiding	A11281	A12578
Complexonderdeel	Meer en Berg*	Meerenberg
Naam object		Klokkentoren Meerenberg II
Bouwjaar	1887-1888	1887-1888
Architect	Provinciale Waterstaat (J. Scholtens)**	Prov. Waterstaat (J. Scholtens) cq. A. van der Linden
Bouwstijl	Neoclassicisme	Neoclassicisme
Oorspronkelijke functie	Klokkentoren	Klokkentoren + gevelsteen***
Functie	Follie****	Herinneringsmonument
Datum foto	02-11-2010	1999
Periode standplaats	2005-heden	1988-2005

* Bij Koninklijk Besluit van 22 mei 1849 (Staatsblad n.º 16) wordt het gesticht "Meerenberg", onder Bloemendaal, vanaf 1 juni van dat jaar verklaard te behoren tot de bij de wet van 29 mei 1841 (Staatsblad n.º 20) bedoelde geneeskundige gestichten voor krankzinnigen.

** Abraham van der Linden was vrijwel zeker de architect van Meerenberg II.

*** De gevelsteen was op PZS een aantal keren verplaatst en is nu in afwachting van restauratie.

**** Een follie is een namaak gebouwtje of slechts een facade om op een landgoed enige romantische elementen van bouwkundige aard aan te brengen. De klokkentoren is niet als een follie ontworpen, het was een functioneel onderdeel van het gebouw Meerenberg II ten dienste van het personeel en patiënten, maar het moest met het (oude) wapenschild van de provincie ook een zekere grandeur uitstralen.

Parkweg 10 sinds 2005.

Herinneringsmonument Provinciaal Ziekenhuis Santpoort.

Redengevende omschrijving

Inleiding

a. De klokkentoren

Een neoclassicistische klokkentoren staat vanaf 2005 aan Parkweg 10 in de tuin van de villa in Bloemendaal. De klokkentoren bevindt zich aan de rand van de tuin vlak achter een hoge heg, waardoor deze slecht zichtbaar is. De klokkentoren is afkomstig van het terrein van het voormalig Provinciaal Ziekenhuis Santpoort voorheen Krankzinnigengesticht Meerenberg genoemd. Bij de sloop van Meerenberg II, ook wel Nieuwe Gesticht en het

laatst Nieuwe Gedeelte genoemd, werd de klokkentoren samen met de daarvan afkomstige gevelsteen, opgericht als herinneringsmonument. Coördinator Parken en Terreinen heeft samen met de Bouwkundig opzichter en tekenaar van PZS de plek voor het herinneringsmonument vormgegeven. Zij gaven daarmee de gevoelens weer van het personeel, de patiënten en het bestuur van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort.

Naar aanleiding van de krankzinnigenwet van 1841 is door de Provincie Noord-Holland het krankzinnigengesticht Meerenberg in 1849 opgericht. De toeloop van krankzinnigen was ongekend hoog, waardoor het gesticht overbevolkt raakt. Met de herziening van de krankzinnigenwet in 1884 werd het maximum aantal patiënten voor elk gesticht bij Koninklijk Besluit bepaald. Daardoor kon een nieuw gebouw voor 400 patiënten worden opgericht: Meerenberg II oftewel het Nieuwe Gesticht. In 1888 kon het gesticht worden geopend en precies 100 jaar later werd het Nieuwe Gedeelte in 1988 volledig gesloopt, waarbij de klokkentoren met gevelsteen van het Nieuwe Gedeelte als herinneringsmonument werd opgericht.

Het Nieuwe Gesticht is vrijwel zeker ontworpen door A. van der Linden, hij was al sinds 1846 betrokken bij de bouw van Meerenberg I en werd vervolgens de huisarchitect van het krankzinnigengesticht. Eind jaren tachtig van de 19de eeuw vond onder toezicht van architect J. Scholtens van Provinciale Waterstaat de bouw van het nieuwe gesticht plaats.

b. De gevelsteen

De gevelsteen bevond zich in de voorgevel of façade vlak onder de klokkentoren van Meerenberg II. Op de steen is het oude embleem dan wel wapen van de provincie Noord-Holland in reliëf aangebracht. Het betreft het oude wapen dat de provincie van 1840 tot 1907 voerde. Daarmee gaf de provincie als eigenaar uitdrukking aan haar betrokkenheid. Na de sloop van Meerenberg II vormde de gevelsteen te samen met de klokkentoren het herinneringsmonument. De gevelsteen heeft enige tijd na de sloop van Meerenberg II een polychrome afwerking verkregen. De steen stond nog in 2007 op een daarvoor bestemd muurtje en werd daarna ergens in het park op de grond gelegd. Met de restauratie van Meerenberg I is de gevelsteen opnieuw verplaatst en is aan de kopse kant van de stalen goot voor Meerenberg I in de grond gelegd. De gevelsteen is in mei 2024 voor onderzoek naar het restauratie-atelier van Myrthe Smith verplaatst (Heining 149G, 1047AE Amsterdam).

Beschrijving

- a. De klokkentoren is niet te bezichtigen, zodat hier de bestaande omschrijving van de klokkentoren is overgenomen: “De klokkentoren of dakruiter bezit een cirkelvormig grondvlak dat overgaat in een zeskantig basement. Het basement is opgebouwd uit panelen die met versierd zijn met gepleisterde, balustervormige ornamenten. Op het basement staan zes stijlen met rondboog beëindiging. De stijlen bezitten halfronde pilasters die bekroond worden door composiete kapitelen. De opbouw wordt afgesloten door een hoofdgestel en bekroond door een koepel dat bekleed is met bronzen losanges. Boven op de koepel staat een hoge, decoratieve, piron. De dakruiter is geheel gepleisterd.”
- b. De gevelsteen bestaat uit een soort betoncement (gegoten beton achtige mortel), wat in de 19de -eeuw bij gevelstenen vaker voorkwam. De steen is meerdere keren gerepareerd met cement. De gevelsteen is door verschillende handelingen in meerdere stukken gebroken. Door de steen in de grond te plaatsen en conserveringsmaatregelen achterwegen te laten is de gevelsteen aanzienlijk verweerd. Door de aantasting van de gevelsteen vallen eventuele restauratiekosten hoger uit.
Op de gevelsteen is het oude embleem (wapen) van de provincie Noord-Holland uit de periode 1840 tot 1907 aangebracht. De wapenstein kan als volgt worden omschreven: Een lint met NOORD HOLLAND in zwarte letters waarin het midden het wapenschild van de provincie Holland, "goud, een leeuw van Keel, getongd en genageld van Azuur" alles

gevat in een rechthoekig cartouche van Azuur en aan weerszijde een gebladerde tak van laurier- en eikenbladeren van Sinopel. Het schild is gedekt met een kroon met vijf gouden bladeren en elk bezet met een parel en een edelstenen rand d.w.z. om en om een ruit (keel) en een ovaal (azuur).

Motivering voor behoud van de klokkentoren met gevelsteen

De klokkentoren of dakruiter van het gesloopte MeerenBerg II d.w.z. officieel “Nieuwe Gesticht” en sinds 1918 “Nieuwe Gedeelte” genoemd staat in de tuin van Parkweg 10. Daardoor is het object niet meer gerelateerd aan het terrein van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. Dat doet afbreuk aan de cultuurhistorische waarde.

De klokkentoren of dakruiter heeft echter als relict cultuurhistorische waarde als herinnering aan dit MeerenBerg II, dat ooit een belangrijk onderdeel van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort was. De dakruiter bezit architectuurhistorische waarde vanwege de kwaliteit van het ontwerp in neoclassicistische stijl. Het is gaaf in hoofdvorm en vrijwel gaaf in detaillering.

De mogelijkheid bestaat dat de klokkentoren met gevelsteen weer als herinneringsmonument op het terrein van het voormalige Provinciaal Ziekenhuis Santpoort kan worden geplaatst, waardoor de historische context kan worden hersteld. Daarbij komt nog dat de gevelsteen de enige gevelsteen is met het oude embleem (wapen) van de provincie Noord-Holland. Het embleem of wapen werd alleen door de provincie Noord-Holland gevoerd, zodat er geen andere voorbeelden buiten de provincie Noord-Holland zijn te vinden. Er zijn geen gebouwen met het oude embleem of wapen van de provincie elders in de provincie aangetroffen.¹²¹ Ter verduidelijking: Het wapen van Holland zonder het lint waarop NOORD HOLLAND staat, is op meerdere plekken in de provincies Noord- en Zuid-Holland terug te vinden. Maar het embleem cq. wapen met het beschreven lint van de provincie Noord-Holland is uniek. *Daarmee is de zeldzaamheidswaarde van de gevelsteen hoog* en is het de moeite waard om in oude luster te worden hersteld.

Landelijk is onbekend in hoeverre vrijstaande klokkentorens (met gevelsteen) een formele beschermde status hebben verkregen. Wel is bekend dat vanwege de sierlijkheid van de veelal ranke torens behoud zoveel mogelijk wordt bevorderd. In formele zin is er vaak minder aandacht voor kleine monumenten als waterpompen (!), grafzerken, beelden, grenspalen (!), plaquettes (!), gedenkstenen enz., maar het zijn allemaal kleine pareltjes uit ons verleden. Het is de moeite waard om ze te koesteren, maar ook te beschermen voor de toekomst en indien nodig te restaureren.

De enkele aangetroffen voorbeelden van vrijstaande klokkentorens dan wel dakruiters hebben vooral een herinneringswaarde van een plek, gebouw, instelling en/of van de mensen die er gewoond en gewerkt hebben. Voor de klokkentoren met gevelsteen als herinneringsmonument van het psychiatrisch ziekenhuis gelden alle genoemde redenen. Maar er zijn meer valide redenen te noemen.

De wezenlijke ontwikkeling van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort is nauwelijks meer terug te vinden. Vooral van de uitbreidingen van het ziekenhuis om patiënten te kunnen opnemen is niets meer terug te vinden. Op de noordelijke helft van het gestichtsterrein is bijna alles gesloopt wat daaraan herinnerd. Vanwege plaatsgebrek heeft er zelfs een uitbreiding in Bakkum (Castricum) plaatsgevonden door het stichten van het krankzinnigengesticht Duin en Bosch, waardoor er een directe relatie met dat gesticht bestaat.

Er zijn verschillende redenen waarom de klokkentoren met gevelsteen op de origineel beoogde locatie als herinneringsmonument behoudens waardig is. Hieronder zal daar puntsgewijs op worden ingegaan.

¹²¹ <https://www.gevelstenen.net/kerninventarisatie/GemeentesInNederland.htm>

A. Het bestuur en medewerkers van het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort en daarmee de Provincie Noord-Holland onderschreven de volgende redenen om de originele klokkentoren met gevelsteen als herinneringsmonument op te richten, maar wel zodanig dat de klokkentoren voor de denkbeeldige hoofdingang van het gesloopte Meerenberg II te midden tussen de drie nieuwe paviljoencomplexen zou worden geplaatst:

- Zichtbare herinnering van het Nieuwe Gesticht of Meerenberg II, waarin een eeuw lang met grote inzet patiënten werden verzorgd;
- Als een ode aan de vroegere bewoners en medewerkers cq. verzorgers van Meerenberg II;
- Als een verwijzing naar een betere huisvesting met meer privacy voor de bewoners van Meerenberg II (inzake de vervangende nieuwbouw van West Friesland en De Meerlanden en een derde bedoeld paviljoen voor de bewoners. Voor de derde fase kwam de SGA dat wil zeggen de Dr. B.H. Evertskliniek in de plaats);
- Het kunnen lezen van de historie van MEERENBERG en van het NIEUWE GESTICHT;

B. Uit het onderzoek komt naar voren dat de klokkentoren ook een herinneringsmonument is voor

- de vele verhuizingen die de patiënten hebben moeten doorstaan. Allereerst op het ziekenhuisterrein zelf vanwege nieuwe inzichten in de psychiatrie. Daarna de zeer ingrijpende verhuizingen voor de patiënten naar Amsterdam. De ontwikkeling voor re-integratie in de eigen leefomgeving in Amsterdam is vanuit de afdeling Rijperland van het “Nieuwe Gedeelte” – Meerenberg II – gestart. Deze ‘Santpoortse’ bewoners in de Bijlmer hebben de weg vrij gemaakt voor alle volgende bewoners van het ziekenhuis.
- de civiele afdeling en tuindienst die door de jaren heen al het mogelijke hebben gedaan om het groene en landschappelijke karakter van Meerenberg te behouden dan wel te versterken en wel met respect voor de door L.P. Zocher en compagnon ontworpen landschappelijke inrichting rondom Meerenberg II en villa Bloemendaalsbegin;
- de herinnering aan de huisarchitect Abraham van der Linden die vanaf 1846 tot en met 1887 de ontwerper van de meeste gebouwen was;
- de plek waar de klokkentoren in het middelpunt van de oud- en nieuwbouw heeft gestaan.

C. De herziening van de krankzinnigenwet in 1884 maakte het uiteindelijk mogelijk om een einde te maken aan de schrijnende overbevolking van Meerenberg I. Het terrein kon worden uitgebreid met het gesticht Meerenberg II of het Nieuwe Gesticht.

- De klokkentoren met gevelsteen is een symbool voor betere huisvesting van de psychiatrische patiënten door de geschiedenis heen.

D. De gevelsteen met het embleem of wapen, dat door de provincie Noord-Holland in de periode van 1840 tot 1907 werd gevoerd, benadrukt de betrokkenheid van de provincie Noord-Holland om armlastige psychiatrische patiënten een menswaardige bestaan te geven.

- Herinnering aan het feit dat de Provincie Noord-Holland de enige provincie van Nederland was die zelf de psychiatrische zorg ter hand nam en niet uitbesteedde aan zelfstandige gestichten.
- De provincie Noord-Holland was als enige provincie in Nederland die beschikte over een door het gewestelijk bestuur zelf beheerd geneeskundig gesticht voor krankzinnigen, dat bestemd was voor de opvang van de armlastige patiënten uit de provincie zelf.

De klokkentoren met gevelsteen als herinneringsmonument zal gezien de genoemde redenen voor een herplaatsing doorslaggevend moeten zijn. Maar ook het feit dat het bedoelde monument het *enige en ook het enige goed herkenbare overblijfsel* van de verschillende gesloopte zorggebouwen van (het noordelijk deel van) het terrein is maakt deze in principe beeldbepalende klokkentoren al heel bijzonder.

Verder kan men zich nog afvragen of de klokkentoren op zichzelf bijzonder is. Zoals eerder vermeld is er geen landelijke registratie of databank van torentjes en dakruiters aanwezig. Maar de auteur heeft tot dusver geen *zeskantige klokkentorens* of dakruiters op gebouwen in Zuid-Kennemerland aangetroffen. Wel meerdere acht- en vierkantige dakruiters, waarbij de vierkantige variant het meeste lijkt voor te komen.

Het goed herkenbare overblijfsel van Meerenberg II of het Nieuwe Gesticht en uiteindelijk het Nieuwe Gedeelte genoemd, was en kan ook opnieuw een echte blikvanger, een aandacht trekker voor iedereen zijn. En zeker voor diegene die wat meer zouden willen weten over het voormalig ziekenhuis. Met een bijbehorend informatiebord en plattegrond zal de boeiende historie van het ziekenhuis beter kunnen worden ervaren.

De herinnering aan de bijzondere historie en actieve houding van de Provincie Noord-Holland om armlastige medeburgers met een psychische aandoening verpleging te bieden, verdient een goede plek in het park.

Literatuurlijst

- Dekkers, drs. J.J.M. e.a. – Klinische Psychiatrie - de veranderende functie van een psychiatrisch ziekenhuis in de samenleving – (Asen/Maastricht, 1991)
- Duurkoop P. – 'Psychiatrie terug in de stad' - Fotoboek over de verhuizingen van chronisch psychiatrische patiënten van Santpoort naar locaties in Amsterdam, in de periode 1986-2002 (Haarlem, 2008)
- Marck, M. van der – Onno Greiner architect (Amsterdam, 1985)
- Mens, N. – De architectuur van het psychiatrisch ziekenhuis (Wormer, 2003)
- Mens, N., Wagenaar, C. – De architectuur van de ouderenhuisvesting (Rotterdam, 2009)
- Pameijer, J.H., Rumke, Prof. Dr. H.C. e.a. – Een eeuw krankzinnigenverpleging – gedenkboek
ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van het Provinciaal Ziekenhuis nabij Santpoort (voorheen Meerenberg) 1849-1949 (Haarlem, 1949)
- Sliggers, B. – Bloemendaal 350 jaar kerk en dorp (Haarlem, 1986)
- Vijselaar, J. e.a. – Gesticht in de duinen – de geschiedenis van de provinciale psychiatrische ziekenhuizen van Noord-Holland (Hilversum, 1997)
- Vos, J. – ‘Pleitbezorger van psychiatrie’ – De Nederlandsen Vereniging voor Psychiatrie 1871-2011 (Utrecht, 2011)
- Buyts & van der Vliet (Toorenend & Partners bv) – Inventarisatie PZ terrein Bloemendaal – Deel 3. Architectuur / Monumenten (’s-Hertogenbosch, 1995)
- Camp & Kamphuis (BVR) – Masterplan Park Brederode Bloemendaal Deel 2 Ontwerpgericht historisch onderzoek Meerenberg (Utrecht, 19 . .)
- Bohan, J., Rapportage verkennend kleuronderzoek gevelsteen, Meerenberg II, Bloemendaal – (15-3-2024)
- Smith, M., Restauratierapport - De krankzinnige gevelsteen van Meerenberg 2 (5-2-2025)

BIJLAGE A

Voorbeelden van vrijstaande klokkentorens of dakruiters in het groen

Voorbeeld I Openbaar slachthuis – Kunstwerk Tolsteeg

1988 – HUA Cat.nr. 51722

1991- HUA Cat.nr. 405496

2022 - Kunstwerk Tolsteeg

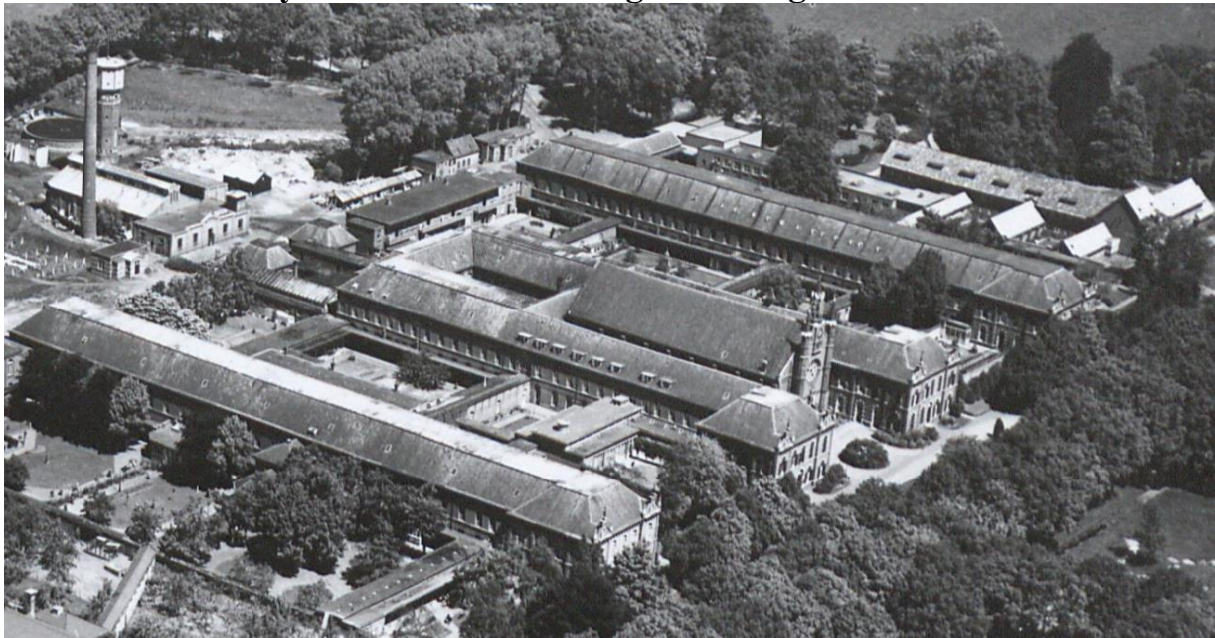
Het verval van de dakruiter op het runderkoelhuis van het Openbaar Slachthuis (bj.1901 en gesloopt in 1991- ontwerp stadsarchitect F.J. Nieuwenhuis) te Utrecht aan de Amsterdamsestraatweg 283. Onthulling in 2022 van de dakruiter cq. kunstwerk op de begraafplaats Tolsteeg in Utrecht (De Utrechtse Internet Courant DUIC 3/11/2022).

Restauratie van de dakruiter en de totstandkoming van het kunstwerk - november 2022:

Paul Hesseling en Jaap van Engelenburg die 25 jaar bezig zijn geweest de dakruiter een mooie nieuwe plek te geven. Afdeling culturele zaken voor het advies in onze zoektocht naar een geschikte kunstenaar. IJbouw voor het schilderen en restaureren van de dakruiter. Buro Hans Storm voor het tekenen en berekenen van de draagconstructie. Hans Baars voor het maken van de betonfundering. Roland Lips en Boele Zwanenburg van het uitvindergilde voor het ontwerpen van de draagconstructie, het ontwerpen en maken van het plaatjeskunstwerk en het ontwerpen en maken van de verlichting. De Wilde Metaal voor het maken van de draagconstructie. Boer Transport Meerkkerk voor het vervoer van de dakruiter. Simon Laudy en Marijn Klugkist voor het gieten van de klok, het maken van het uurwerk en het installeren hiervan. Verweij elektrotechniek voor het aanleggen van de elektra voor de klok, het uurwerk en het licht. Team begraafplaatsen voor het helpen bij alle voorkomende werkzaamheden tijdens de bouw.

https://www.youtube.com/watch?v=Rx-3s0lpeMg&ab_channel=TanjaMedema

Voorbeeld II – Psychiatrische Inrichting Voorburg

De Psychiatrische inrichting “Huize Voorburg” in Vught uit 1885 (KLM-Aerocarto ca.1933) werd in 1993 gesloopt. Naast de behouden watertoren (bj.1903) is een kinderboerderij en ontmoetingscentrum ‘De Stenen Hut’ gekomen, waar iedereen van harte welkom is voor een kopje koffie of thee.

Psychiatrische Inrichting Voorburg en kapel aan de Laan van Voorburg (foto's ca.1991 resp. 1993 Brabants Historisch Informatie Centrum - BHIC). Achtkantige klokkentoren met carillon.

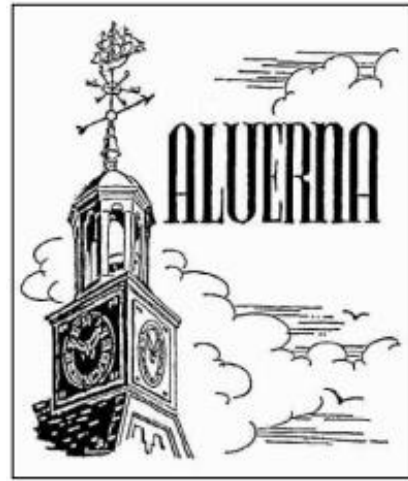
Dakruiter met sokkel van de oude kapel van Voorburg. Locatie Zorgpark Voorburg Boxtelseweg d.w.z. Carrillonlaan hoek Parklaan. Sinds 1885 is op het Landgoed Voorburg in Vught het gelijknamige psychiatrische ziekenhuis gevestigd. Het ziekenhuis fuseerde in 1991 met de Reinier van Arkel tot het Psychiatrisch Ziekenhuis Reinier van Arkel. De instelling bleef gevestigd op het Landgoed Voorburg.

Voorbeeld III - Sint Bernardusgesticht

Dakruiter van het in 2012 gesloopte carré van het Sint Bernardusgesticht (verpleeghuis) aan de Nieuwe Passeerdersstraat 2. In de binnentuin van het nieuwe seniorencomplex “De Makroon” is de dakruiter van het gesloopte gebouw uit 1915 geplaatst (HOSPER landschapsarchitectuur).

Voorbeeld IV – Klooster Alverna

Jarenlang sierde het klokje op de voorkant van de Interne periodiek het Alvernaklokje d.w.z. het contact- of congregatieblad.

De Zusters Franciscanessen vestigde zich in 1923 in de villa Boekenroode te Aerdenhout. De naam van het landgoed werd in 1928 veranderd in 'Alverna', ontleend aan de berg in Italië waar Franciscus de stigmata van Christus ontving.

Het stalgebouw of koetshuis van Boekenroode werd tot kapel omgebouwd en in 1925 geconsacreerd. Omstreeks 1984 werd de kapel gesloopt voor uitbreiding van het klooster. Het oude klokkentorentje met het jaartal 1737 op de wijzerplaat heeft toen een centrale plaats in de vijver van het terrein gekregen. De draagconstructie bestaat vermoedelijk o.m. uit betonnen palen. De genoemde uitbreiding van het klooster werd in 2011/12 afgebroken ten behoeve van luxe appartementen voor senioren.

De voormalige kapel met dakruiter (foto ca. . . .). De officiële Nederlandse naam van de congregatie is Zusters van de heilige Franciscus, dochters van de heilige Harten van Jezus en Maria. De zusters verlieten het oude klooster in 2011 en zijn toen verhuisd naar een aangrenzend nieuw onderkomen. Na jaren van leegstand is het rijksmonument 12-14 jaar later verbouwd tot een appartementengebouw.

Voorbeeld V – Spaarnekerk

Op 9 maart 1983 werd de torenspits van de Spaarnekerk gehaald. (behouden: kosterswoning Spaarne 197 en Pastorie Spaarne 199-221)

Plaatsing bij het winkelcentrum Schalkwijk 30 mei 1985

Torensplits anno 2025.

De torenspits is afkomstig van de gesloopte Onze Lieve Vrouw van de Heilige Rozenkrans en de Heilige Dominicuskerk, beter bekend als de Spaarnekerk (bouwjaar 1885 en sloopt in 1983).

Sinds de verbouwingen van winkelcentrum Schalkwijk is er leegstand van de voormalige snackbar en kapperszaak aan Rivieraplein 5. Volgens het Masterplan Centrum Schalkwijk van november 2024 is het gebouwtje met torenspits bestemd voor horeca met behoud van de acht bomen.

De torenspits is behouden, maar de historische context ontbreekt. Het is de vraag of het gebouwtje met torenspits in het niet zal vallen bij de geplande hoogbouw.

Voorbeeld VI – Hartenlustmavo

Reconstructie torentje van Hartenlustmavo 2007-2009 (gemeente Bloemendaal)
Opleidingscentra en leerbedrijven voor de bouwsector **VOORBEELD PROJECT**

De gevel van de Hartenlustschool – M.U.L.O.-school uit 1914 – werd naar de oorspronkelijke toestand hersteld en een replica van de door oorlogshandelingen verdwenen dakruiter (torentje) is teruggeplaatst, zodat het schoolgebouw in 2009 in oude glorie is hersteld. Betrokken mensen en instellingen bij de reconstructie van de dakruiter of torentje van de Hartenlustschool of -mavo (Status schoolgebouw: *gemeentelijk monument*):

1. Ambtenaar - Paul Schaapman (begeleiding en aanlevering van tekeningen, foto's e.d.):
Bouwkundige (1992-2008), beleidsmedewerker cultureel erfgoed (2009 tot 2021).
2. Ambtenaar (en sinds zijn pensioen ZZP'er) - Mario van der Lans - beleidsmanager -
gaat over het onderhoud van 17 schoolgebouwen in gemeente Bloemendaal en heeft
als zodanig bijgedragen aan de renovatie van de Hartenlust Mavo (contracten e.d.).
3. Wethouder - Victor Bruins Slot (2002-2008) CDA met portefeuille Monumentenzorg:
Sponsors en subsidies zijn noodzakelijk, geen financiering voor de dakruiter.
4. Sponsors, instellingen en bedrijven:
 - Vereniging Bouwend Nederland: brancheorganisatie voor bedrijven in de bouw- en infrastructuursector;
 - – Bouwend Midden-Holland: bemiddeling Edubouw en Bouwbedrijf en ondersteuning bij het vinden van sponsors: zij vonden het een mooi project voor Edubouw;
 - – Hogeschool InHolland: digitaliseren bouwtekeningen d.w.z. werktekeningen en details voor het uitwerken daarvan door studenten en begeleid door BNA architect J.A. Bakker (CDA raadslid 2000-2002 gemeente Bloemendaal);
 - – Opleidingsbedrijf Edubouw BV Hoofddorp: Fabricage toren - prefab - geheel intern gefabriceerd als studie- en werkobject voor leerlingen;
 - Aannemersbedrijf Draijer Bouw BV (1994-2017): voorgevel met rozetraam en bouwkundige voorzieningen t.b.v. montage dakruiter;
(Bouwgroep Horsman & Co - Michael Draijer Projectcoörd.: <https://www.horsman.nl/>);
 - Cortlever - Agricola BV natuursteen: Onderaannemer van Draijer Bouw BV;
 - Smederij Van Riessen: koperen windvaan;
 - Fonts+Files visuele communicatie: ontwerp en productie promotie brochure en vouwblad “HELP!” (<https://www.fonts-files.nl/>);
 - Drukkerij Teeuwen Van Son BV: Druk promotieblad;
 - Stichting Ons Bloemendaal: € 3500,-
 - Gemeentelijke subsidie uit het monumentenfonds van € 100.000,- (voornamelijk t.b.v. voorgevel met rozetraam).
 - RABO-bank: Bankrekening;
 - KPG-architecten: € 1000,- (<https://www.kpgarchitecten.nl/>)
 - ?

“Opleidingsbedrijf EDUBOUW BV ” is opgericht 10-05-2007 en sinds 01-11-2023 verder gegaan als “**Bouwmensen Midden-Holland**”. De verschillende vestigingen van Bouwmensen Nederland zijn regionale opleidingscentra in samenwerking met erkende leerbedrijven. Bouwmensen is een Opleidingsinstituut voor zij-instromers én scholieren.

“EDUBOUW BV Opleidingsbedrijf” was actief in de branche Uitzendbureaus. Bedrijfsomschrijving: Het werven, de opleiding en het detacheren van personen voor de bedrijfstak bouw teneinde de instroom van ouderen, doelgroepen en langdurig werklozen (al dan niet middels re-integratie-trajecten) mogelijk te maken. EDUBOUW was het opleidingsbedrijf van en voor bouwbedrijven in de regio Haarlem, Bollenstreek en Haarlemmermeer en Meerlanden.

Informatie van Bouwend Nederland:

Bouwend Nederland

Koninklijke Bouwend Nederland, de vereniging van bouw- en infra-bedrijven, is met ongeveer 4600 aangesloten bouwbedrijven de grootste ondernemersorganisatie in de bouw. Wij verenigen, verbinden en ondersteunen bouw- en infrabedrijven.

Opleidingsbedrijf Bouwmensen Midden-Holland - branche Onderwijsmanagement (bedrijfs grootte 51 tot 200 medewerkers)

Dit is de nieuwe naam van opleidingsbedrijf EDUBOUW in Hoofddorp. Om beter vindbaar te zijn voor jongeren die de bouw in willen en eenduidiger te zijn naar onze inlenende bouwbedrijven, hebben 30 opleidingsbedrijven in de Burgerlijke en Utiliteitsbouw (B&U) besloten om verder te gaan onder een gezamenlijke naam, met vermelding van plaats of regio. Omdat ons werkgebied in zowel Noord- als Zuid-Holland ligt en de werkgeversafdeling de naam *Bouwend Midden-Holland* (behorende tot de aannemersbranche en is een afd. van Bouwend Nederland) heeft, lag de naam Bouwmensen Midden-Holland voor de hand.

Bouwmensen Midden-Holland is het opleidingsbedrijf van en voor bouwbedrijven van Santpoort tot Noordwijk en van Ouderkerk aan de Amstel tot Kockengen.

Een nieuwe naam, maar wat blijft zijn de goed uitgeruste werkplaatsen, goede instructeurs en begeleiding voor jongeren die een opleiding in de bouw gaan volgen. Bouwmensen Midden-Holland heeft twee soorten klanten, de jongeren die een goede opleiding en leuk werk willen en de inlenende bouwbedrijven die goed opgeleide jongeren zoeken die beschikken over een juiste werkhouding en drive om het te maken in de bouw.

Opleidingsbedrijf Bouwmensen Midden-Holland

Hoofdweg Oostzijde 868

2132 MC Hoofddorp

mail@bouwmensen-mh.nl

023-56 38 300

Bekijk *alle afdelingen* van de verschillende regio's via <https://www.bouwendnederland.nl/vereniging/afdelingen>. Via deze website vindt u *per afdeling alle lidbedrijven* van bijvoorbeeld de Afdeling Amsterdam, de Afdeling IJmond-Kennemerland en de Afdeling Midden-Holland.

Informatie van Vakgroep Restauratie

De Vakgroep Restauratie is de landelijke branchevereniging van erkende restauratiebouwbedrijven. Alle leden zijn gecertificeerd en zetten zich met passie in voor het behoud van het gebouwde culturele erfgoed. Om het erfgoed voor de toekomst te bewaren, zijn mensen nodig met kennis en ervaring. Om die reden zet de Vakgroep Restauratie zich in voor het waarborgen van restauratiekwaliteit en het behoud van ambachtelijk vakmanschap.

Via de website <https://vakgroeprestauratie.nl/> vindt u **alle Erkend Restauratie Bouwbedrijven (ERB)**. Bekende restauratiebedrijven zijn bijvoorbeeld Aannemingsbedrijf Holleman & Zonen Santpoort BV te Wormerveer en Schakel & Schrale B.V. te Amsterdam.

BIJLAGE B

Financiële afwikkeling PZ-terrein

Overeenkomstig het advies van Rob Toornend hebben Gedeputeerde Staten op 25 juli 1997 een bieding uitgeschreven tussen vier door Toornend geselecteerde partijen. De winnende partij was de combinatie Park Brederode CV bestaande uit o.a. het Metaalpensioenfonds en het bouwbedrijf Thunissen uit Heemstede onder leiding van projectontwikkelaar Jelle Kuiper, de eigenaar van Thunissen. Het winnende bod bedroeg fl. 71.600.000,-, d.i. 32.220.000,- euro. (Na aftrek van kosten van de projectontwikkelaar bedroeg de definitief betaalde koopprijs fl. 71.380.740,-, koopacte 31 maart 1999.)

Op basis van deze prijs werd door de projectontwikkelaar een Intentieovereenkomst gesloten met de gemeente Bloemendaal voor de bouw van 450 woningen waarvoor de gemeente het bestemmingsplan moest vaststellen. Voor de uitwerking van dit plan werd door deze twee partijen het adviesbureau BVR ingehuurd.

Sinds de sloop van Meerenberg 2 in 1988 - waartoe de klokkentoren met gevelsteen had behoord - en het besluit in 1989 om het ziekenhuis te verhuizen naar Amsterdam, was door de Provincie achter de schermen voortdurend van gedachten gewisseld met adviesbureaus en projectontwikkelaars over een hoger woningaantal dan 450. (Rob Toornend was daar van 1 van.) De gemeente Bloemendaal had moeite met de gedachte dat in vervolg op Meerenberg 2 het hele ziekuisterrein zou worden kaalgeslagen voor verstedelijking. (Deze ideeën zijn in de jaren '90 niet gedeeld met de Raad, waardoor de herontwikkeling van het terrein toch voor veel mensen kwam als een verrassing.)

Ook het plan van BVR was niet vrij van grootschalige sloop. Als deelnemer in het zgn. 'Atelier' van 27 augustus 1999, dit was een overleg van BVR met externe deskundigen, merkte Bert Oosterop (Ver. Behoud Landgoed Meer en Berg) op dat ook Meerenberg 1 op de nominatie stond van sloop, d.i. het gebouw dat nu bekend staat als het Hoofdgebouw. Samen met Joan Patijn (Stg. Ons Bloemendaal) en Leo Dubbelaar (Cuypers Genootschap voor 19-de eeuwse bouwkunst) wist Oosterop het gebouw op de lijst van Rijksmonumenten te krijgen, waardoor het niet meer kon worden gesloopt.

Deze ingreep noopte tot een andere kijk op het bouwplan, waartoe ook de projectontwikkelaar zelf zich genooddaakt zag, omdat hij met name ongerust was geworden over de voorgenomen stopzetting van de drinkwaterwinning door PWN in 2002. Kort door de bocht: exit BVR en de wethouder die zich hieraan had gebonden en een scherpe scheiding in de Bloemendaalse politiek tussen een grote meerderheid voor minder woningen van VVD, LB en PvdA en een minderheid voor 450 (CDA en PB) of zelfs 600 woningen (GL). (Maria Wiebosch was woordvoerder van GL, die zich nu verzet tegen woningen bij Leiduin)

Onder leiding van de VVD werd onder meer de volgende eisen gesteld: een 'Vlekkenplan' met waar wel of niet mag worden gebouwd, een bouwhoogte niet hoger dan de boomtoppen, een woningbouwprogramma met o.m. 30 procent sociale huurwoningen, onderliggende kaarten voor hydrologie en natuurwaarden én van beschermwaardige cultuurhistorie. Dit alles werd verpakt in een 4-delig boekwerk ('Masterplan') dat de grondslag was voor de Samenwerkingsovereenkomst van de gemeente Bloemendaal met Park Brederode CV van 2 november 2001.

Hierna volgden nog vele zaken, zoals o.a. de permanente dreiging naar de gemeenteraad en de provincie Noord-Holland van een schadeclaim. In het kader van behoud van monumenten zijn de volgende rapporten nog van belang:

1. In het rapport van o.m. de Provincie 'Ontwikkelperspectief van de Binnenduinrand', Ge-deelde Weelde' van december 2018 wordt Park Brederode genoemd als hét schoolvoorbeeld van de bescherming van cultuurhistorische waarden (zie o.a. afb. 78 Hoofdgebouw) terwijl de Provincie (o.a. de Gedeputeerden Bont en Tielrooy) letterlijk alle gebouwen op Park Brede-rode hadden willen slopen.

2. In Deel 2 van het Masterplan (zie tekst op p. 41 en foto op p. 42) wordt vermeld dat van Meerenberg 2 slechts de klokkentoren (met gevelsteen) is overgebleven.

Om een lang verhaal kort te maken: De Provincie Noord-Holland heeft alleen oog gehad voor de eigen zo groot mogelijke verkoopopbrengst door de bouw van zo veel mogelijk woningen. Voor de instandhouding van de gevelsteen met nota bene het Provinciale Wapen als deel van de monumentale Klokkentoren van Meerenberg 2 heeft zij op zijn minst een morele plicht wegens de historische, symbolische en ook emotionele waarde, en ook een financiële plicht door het afstaan van slechts een heel klein stukje van de verkoopopbrengst.

Opgetekend door een voormalig lid van de Vereniging Behoud Landgoed Meer en Berg

BIJLAGE C

Percentageregeling beeldende kunsten inzake West-Friesland of De Meerlanden

De Volkskrant 18-05-1979 Inschakeling beeldende kunstenaars

Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort
commissie beeldende kunst

**inschakeling
beeldende kunstenaars**

Door de provincie Noord-Holland zal ten behoeve van het hierna volgende project de percentageregeling voor beeldende kunst worden toegepast.
Het Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort, ziekenhuis voor 1100 psychiatrische patiënten, bouwt op haar terrein in Bloemendaal twee geschakelde behandel-eenheden voor 120 patiënten.
Aan een 8-vormig circulatiecircuit zijn — naast centrale en dienstvoorzieningen — 5 dubbele patiëntenwoningen gelegen. Iedere woning biedt huisvesting aan 10 patiënten. Het geheel wordt uitgevoerd in één bouwlaag met sterk gelede bouw.

De bewoners zijn vaak langdurig verpleegd.
De woningen zijn bedoeld de patiënten een goede huisvesting te verschaffen en een behandeling gericht op het zoveel als mogelijk stimuleren en behouden van hun geestelijke en lichamelijke mogelijkheden.

Ontwerp Architectenbureau Onno Greiner B.V. Amsterdam.

Voor de beeldende vormgeving in of in de omgeving van de nieuwbouw is het beschikbare budget f 75.000.
De opdracht kan verleend worden aan meerdere kunstenaars. Gevraagd wordt met beeldende figuratieve middelen de 12 woningen, de ontmoetings- en therapieruimten gevoels-herkenbaar en afleesbaar te maken om zodoende het therapeutische klimaat gunstig te beïnvloeden.
Ervaringen met soortgelijke opdrachten strekken tot aanbeveling. De kunstcommissie, waarin opgenomen leden van de directie en vertegenwoordigers van de medewerkers, het architectenbureau, de provincie en de Culturele Raad Noordholland, vraagt aan beeldende kunstenaars die bereid zijn in nauwe samenwerking met deze commissie het project vorm te geven, zich te melden. Dit door middel van het per briefkaart aanvragen van een **sollicitatieformulier** — uiterlijk 14 dagen na het verschijnen van deze advertentie — aan Secretariaat Commissie beeldende kunst Santpoort, Postbus 50, 2080 AB SANTPOORT ZUID.

Het is niet helemaal duidelijk of bovenstaande advertentie bedoeld was voor paviljoen West-Friesland of De Meerlanden die beiden ongeveer een gelijke opzet kennen.

Door de provincie werd een totale wand bedekkend kunstwerk op de muur van de entree-hal van De Meerlanden gevraagd, waar een sfeer van warmte en huiselijk gevoelens van vroeger bij de bewoners zouden oproepen.

Op 20 september 1982 werd aan keramist Kees van Renssen de opdracht verstrekt voor het vervaardigen van een keramiek uit te voeren kunstwerk voor het Provinciaal Ziekenhuis Santpoort. De onthulling vond plaats door gedeputeerde M.J. Haks (Rinus) op 27 februari 1984. Vanwege de percentageregeling beeldende kunsten kon 1,5 procent van de kale bouwkosten besteed worden aan een kunstwerk. De kosten voor het kunstwerk bedroegen 52.000 gulden. Sinds 14 november 2007 is onbekend waar het kunstwerk is gebleven.